

✓ 319.376

6

17. évf.
2008.
2. szám

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

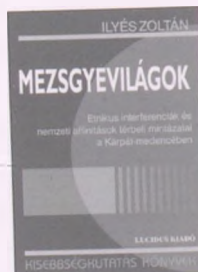
A Lucidus Kiadó új könyvei

**Cholnoky Győző (szerk.):
Földönfutók**

Budapest, 2008. 191 p.

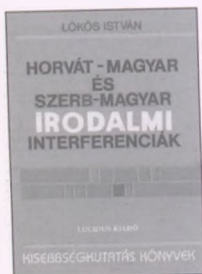
2600 Ft

**Ilyés Zoltán:
Mezsgyevilágok**

Budapest, 2008. 200 p.

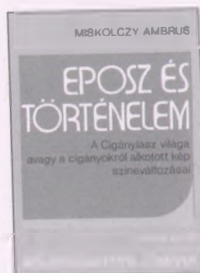
2400 Ft

**Lőkös István:
Horvát-magyar és szerb
magyar irodalmi
interferenciák**

Budapest, 2007. 192 p.

2600 Ft

**Miskolczi Ambrus:
Eposz és történelem**

Budapest, 2007. 180 p.

2300 Ft

**Miskolczi Ambrus:
A felvilágosodás és a
liberalizmus között**

Budapest, 2007. 129 p.

2800 Ft

**Balogh Balázs -
Bodó Barna -
Ilyés Zoltán (szerk.):
Regionális identitás,
közösségépítés,
szórványgondozás**

Budapest, 2007. 285 p.

3400 Ft

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

17. évfolyam, 2008. évi 2. szám

Alapító és főszerkesztő: Cholnoky Győző

Szerkesztőbizottság: *Niederhauser Emil* (elnök), *Pomogáts Béla*, *Miskolczy Ambrus*, *Szarka László*, *Szász Zoltán*, *Tóth Ágnes*, *Doncsev Toso*, *Péntek János*, *Koçsis Károly*, *Tóth Pál Péter*, *Halász Iván*. Kiadja a Lucidus Kiadó, 1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: 282-2250. Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné*, Grafikai tervező: *Szabó János*. Nyomdai előkészítés: Scriptor Kft. 1134 Budapest, Angyalföldi út 30-32. Korrektor: *Mezey László Miklós*. Szerkesztőség: 1014 Budapest, Hess András tér 5. fsz. 82-83. Tel./fax: 225-2866. A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár: 4400 Ft (áfá-val), külföldön 24 euro+12 euro (postaköltség tengerentúlra), illetve + 8 euro (postaköltség Európába). Lapszámonkénti ár: 1100 Ft. Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján. Nyomás és kötés: Oliton Kft. 1104 Budapest, Kada utca 149. Felelős vezető: *Balogh Antal*.

Internet: www.lucidus.hu <http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas>

HU ISSN 1215-2684

A lap megjelenését
az Oktatási és Kulturális
Minisztérium és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Válogatásunk kiadványai

Blätter für deutsche und internationale Politik (Németország)
Communist and Post-Communist Studies (Anglia)
Europe-Asia Studies (Anglia)
Intellectual and cultural change in Central and Eastern Europe (Németország)
The Journal of Politics (USA)
Le Monde Diplomatique (Franciaország)
Nations and Nationalism (Anglia)
Osteuropa (Németország)
Politique Etrangere (Franciaország)
Spiegelungen (Németország)
Zeitschrift für Ostmitteleuropa- Forschung (Németország)

**MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA**

TARTALOM

TANULMÁNYOK

IMPÉRIUMVÁLTÁS 90 ÉVE A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Szarka László: A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén.

Adatok, szempontok a Károlyi-kormány nemzetiségi politikájának történetéhez ... 233

Ablonczy Balázs: Sérelem, jogfolytonosság, frusztráció.

Alsó-Fehér vármegye menekült törvényhatósága Budapesten, 1919–1921 248

Kiss Balázs: Államfordulat Nyitrán, 1918–1923 261

Michela, Miroslav – Demmel József: „Az Apponyi-szerű Krisztus”

és „A Wilson arcú Pilátus”. A komáromi Tuba János végső nyughelye,

avagy egy sírköállítás anatómiája 277

MŰHELY

Cernicskó István: Ukrajna összhangra törekszik. Az ukrajnai oktatáspolitikai

nyelvi vonatkozásai 302

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Römhild, R.: A migráció haszna: változó koncepciók (*Komáromi Sándor*) 318

Crowther, W.E. - Matonyte, I.: Parlamenti elitek a demokrácia hőmérőjeként:

Észtország, Litvánia és Moldova (*Varga Bálint*) 320

Matsuzato, K.: Muszlim vezetők az oroszországi Volga-Urál vidéken:

önmeghatározás és kapcsolat a helyi hatóságokkal (*Varga Bálint*) 324

Ruane, J. – Butler, D.: Dél-irországi protestánsok: az etnikai sajátosságok

levetkezésének példája? (*Lajtai L. László*) 328

Bénalo, Th.: Törökország: az átalakulások részegsége (*Kakasy Judit*) 332

Tiedemann, P.: Közel-keleti menekült-probléma: Irak (*Komáromi Sándor*) 335

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Gimadeev, I. - Plamper, J.: Musza Dzsail, volgai-tatár nemzeti költő

képlékeny legendáriuma (*Komáromi Sándor*) 337

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Melika, G.: Multietnikus nyelvi érintkezések a Felső-Tisza-vidéken (*Komáromi Sándor*) ... 340

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Håkansson, P. - Sjöholm, F.: Ön kiben bízik? Etnicitás és bizalom

Bosznia-Hercegovinában (*Lajtai L. László*) 343

Jarolimek, S.: A Fehéroroszországi Lengyelek Szövetségének 2005. nyári incidense.

Egy klasszikus példa a politika és média működésére napjaink

Fehéroroszországában (*Lajtai L. László*) 347

KISEBBSÉGI POLITIKA

Osteuropa (tematikus szám): A kisebbségek Kelet-Európája a diktatúrák lebomlása után – konfliktus és integráció (<i>Komáromi Sándor</i>)	351
Kulcsár J. László – Bradatan, C.: Politika határok nélkül: a magyar belpolitika hatása a romániai kisebbségi kérdésre (<i>Lajtai L. László</i>)	354
Reichel, B.: A bolgár etnikai modell: valóság vagy ideológia? (<i>Varga Bálint</i>)	359
Griffin, J.D.: A latinok és fehérek egyenlőtlen képviselete az USA-ban (<i>Varga Bálint</i>)	361

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Hadler, F. - Franke, S. - Hidvégi Mária etc.: Kelet-Közép-Európa transznacionális perspektívából. Stratégiák a globalizáció keltette kihívások értékelésére a XIX. század végétől napjainkig (<i>Lajtai L. László</i>)	365
Chauvier, J.-M.: Hogyan írták át a történelmet az ukrán nacionalisták? (<i>Kakasy Judit</i>)	369
Saagpakk, M.: A balti-német lakosság áttelepítése (1939–1941) – civil önéletrajzok tükrében (<i>Komáromi Sándor</i>)	374

TABLE OF CONTENTS

ESSAYS

90 YEARS IN THE CARPATHIAN BASIN SINCE THE FALL OF THE AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY

László Szarka: Autumn 1918: the Helvetian model as an alternative and its fiasco. Contributions to and considerations of the history of the Károlyi government's minority politics	233
Balázs Ablonczy: Mortification, legal continuity, frustration: the fugitive government-board of County Lower-Fehér in Budapest 1919-1921	248
Balázs Kiss: Nitra and the change of state between 1918 and 1923.	261
Miroslav Michela – József Demmel: 'Apponyi as Christ' and ' Wilson as Pontius Pilate': the grave of János Tuba in Komárom, or the anatomy of a monument	277

WORKSHOP

István Cernicskó: Ukraine's aspiration toward unity: the linguistic aspects of the Ukrainian educational policy.....	302
---	-----

REVIEWS

NATIONAL IDENTITY, NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES

R. Römhild: The benefits of migration: changing notions (<i>Komáromi Sándor</i>).....	318
W.E. Crowther–I. Matonyte: Parliamentary elites as a democratic thermometer: Estonia, Lithuania and Moldova compared (<i>Varga Bálint</i>)	320
K. Matsuzato: Muslim Leaders in Russia's Volga-Urals: Self-Perceptions and Relationships with Regional Authorities (<i>Varga Bálint</i>)	324
J. Ruane – D. Butler: Southern Irish Protestants: an example of de-ethnicisation? (<i>Lajtai L. László</i>)	328
Th. Bénalo: Turkey: the dizzyness of transformation. (<i>Kakasy Judit</i>)	332
P. Tiedemann: The Near-Eastern problem of refugees: Irak. (<i>Komáromi Sándor</i>).....	335

NATIONAL AND ETHNIC LITERATURES

Gimadeev – J. Plamper: The mouldable legendary of the Volga-Tartar national poet, Musa Djalil. (<i>Komáromi Sándor</i>)	337
--	-----

LANGUAGE USE OF MINORITIES

G. Melika: Multiethnic language communication in the Upper-Tisza region (<i>Komáromi Sándor</i>)	340
---	-----

CULTURE OF MINORITIES

P. Håkansson – F. Sjöholm: Who Do You Trust? Ethnicity and Bosnia and Herzegovina (<i>Lajtai L. László</i>)	343
--	-----

S. Jarolimek: The Case of Union of the Poles in Belarus in summer 2005 (<i>Lajtai L. László</i>)	347
MINORITY POLICY	
Osteuropa (special issue): The Eastern Europe of minorities after the fall of dictatorships – conflicts and integration. (<i>Komáromi Sándor</i>)	351
László J. Kulcsár – C. Bradatan: Politics without frontiers: the impact of Hungarian domestic politics on the minority question in Romania (<i>Lajtai L. László</i>)	354
B. Rechel: The 'Bulgarian Ethnic Model' – Reality or Ideology? (<i>Varga Bálint</i>)	359
J. D. Griffin – B. Newman: The Unequal Representation of Latinos and Whites (<i>Varga Bálint</i>)	361
HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES	
F. Hadler – S. Franke – M. Hidvégi etc.: East Central Europe in a Transnational Perspective. Strategies to Assess the Challenges of Globalization from the late 19th Century to the Present (<i>Lajtai L. László</i>)	365
J.-M. Chauvier: History re-written by Ukrainian nationalists (<i>Kakasy Judit</i>)	369
M. Saagpakk: The 1939-1941 relocation of the Baltic-German population as reflected in private memoirs (<i>Komáromi Sándor</i>)	374

TANULMÁNYOK

Impériumváltás 90 éve a Kárpát-medencében

Szarka László

A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén

Adatok, szempontok a Károlyi-kormány nemzetiségi politikájának történetéhez

Autumn 1918: the Helvetian model as an alternative and its fiasco

Contributions to and considerations of the history of the Károlyi government's minority politics.

The minority political idea of Oszkár Jászi elaborated at the end of World War I., that Hungary should have had to join forces with the newly formed states, was doomed to failure from start. It could not succeed because of the actual way the great powers delineated the forms of the new Central European states. Hungary became internationally isolated and the minority movements grew more and more radical.

Az Osztrák-Magyar Monarchia 1918. évi világháborús vereségét és felbomlását, nemzeti államokra való széthullását megelőző bel- és külpolitikai átalakulások hosszú sorát általában figyelmen kívül hagyják azok, akik Közép-Európa átalakulásának valódi okait kizárólag saját nemzeti szempontjaik, érdekeik felől próbálják értelmezni. A padovai, belgrádi fegyverszünet nyomán előállt új helyzetet előzmény nélküli történeti szituációként, a nemzeti kisállamok kialakulását pedig szinte kizárólag a győztes nagyhatalmak érdekeinek alárendelt geopolitikai, geostratégiai átrendezésként értékelik. Az összeomlás tragikus és az államalapítás heroikus mítoszai mögött jórészt ezeknek a nemzeti interpretációknak az egyoldalúságai húzódnak meg. Ebben a kontextusban válnak a korszak szereplői állalapító vagy nemzetmentő hőökké, illetve országvesztő árulókká.

Magyar vonatkozásban az 1918. évi események értelmezésében máig domináns véleményt Szekfű Gyula 1920-ban megjelent alapkönyvében a következőképpen fogalmazta meg: „A katasztrófa felelősségét természetesen azok viselik, kik azt tudatosan előkészítették, valamint azon egyének, akik Tiszát félretolva, magukra vették a nemzet és a monarchia kikalauzálását az útvessztőből, s akik a biztos part helyett beletévedtek az örvénybe,

a forradalom kráterébe.”¹ Nyolcvannyolc évvel később Gyurgyák János a magyar nemzeteszme és nacionalizmus történetét elemző könyvében hasonló következtetésekre jutott: „Politikai naivitás volt a radikálisok részéről azt hinni, hogy a magyar nép és a hazai nemzetiségek „meg fogják egymást érteni az integritás sérelme nélkül”. (...) De a magyar politikai elit nem mondhatott le a területi integritásról önként, ez akkor képtelenségnek tűnt fel, s politikai öngyilkosságot követett volna el az, aki ilyen ötlettel áll elő.”² Gyurgyák szerint a Jászi vezette polgári radikálisok és vezérük hibája három tényezőre vezethető vissza: túlzó általánosítással kezelte a hagyományos magyar nemesi politikai elitet, és ezzel a vele való párbeszéd lehetőségét is eleve felszámolta. Másodrészt az ország integritásának védelméhez ragaszkodva tett próbát a nemzetiségekkel való megegyezésre, ami szintén eleve lehetetlen volt. S harmadrészt a demokratikus átalakulás és a magyar nemzeti érdekek „tragikusan összeütköztek”, s ezek feloldásához nemhogy Jászi, de maga Tisza sem volt eléggé nagy formátumú politikus. Gyurgyák következtetése ezek alapján Szekfűéhez hasonlóan súlyosan elmarasztaló. „Jásziék tehát félreértették az ország helyzetét, pontosabban nem ismerték eléggé tragikus helyzetének és elmaradottságának valódi okait.”³ Az 1918. évi összeomlás és a kudarcos nemzetiségi politika főszereplője által elkövetett hibák kritikai összegzéseként eléggé szűkösnak és egyoldalúnak tűnik ez az érvelés. Hiszen mind az általános választójog kiterjesztése, mind a nacionalista nemzetiségpolitikai kurzus korrekciója esetében Jászi végig kereste és a függetlenségek egy részénél, illetve a nemzetiségeknek meg is találta a potenciális szövetségest. Tisza mulasztásait, fatalizmusát pedig rajta aligha lehet számon kérni, mint ahogy a Károlyi-kormány integritás-politika félreértésén alapul a Károlyi-kormány deklaráltan békekonferenciáig terjedő provizórium-politikájának a figyelmen kívül hagyása.⁴

A Károlyi-kormányra vonatkozó súlyos vádak, amelyek egyébként A három nemzedék történeti elemzése alapján is nehezen igazolhatóak, az ország összeomlásának egysíkú, összeküvés-elméletekre és bűnbak-keresésre emlékeztető argumentációja alapvetően cáfolja a Szekfű által is kritikusan értékelt kiegyezéskori magyar nemzetiségi politika bűneit, mulasztásait.

¹ Szekfű Gyula: A három nemzedék és ami utána következik (új kiadás), Budapest, 1989. 373.

² Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története. Osiris Könyvkiadó, Budapest, 2008. 176.

³ Uo.

⁴ Szarka László: A Jászi Oszkár vezette nemzetiségi minisztérium rendezési tervei és működése 1918 végén, In: Göncz L. (szerk.): A Mura mente és a trianoni békeszerződés - Pokrajina ob Muri in trianonska mirovna pogodba. Lendvai Füzetek, 2000. 154-163.

Pedig a dualizmus kori magyar nemzetiségi politika zsákutcás nacionalizmusát, asszimilációs álmokfutását egyebek közt maga Tisza István is elítélte. Igaz, ő maga is nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az általános választójog bevezetését kizárva, a nemzetiségi autonómiák irányába mutató fejlődést elakasztva, az ország nem magyar nemzeti közösségei a világháború előtti évektől kezdve egyre inkább az ország integritását fenyegető külső kombinációkban keressék a maguk nemzeti emancipációjának az útjait. Mindezt aligha lehet méltányos megfontolások alapján Jászi és Károlyi felelősségeként értékelni. Maga Jászi a bécsi emigrációban készített visszatekintésében saját szerepét, lehetőségeit, döntéseit igyekezett a valóságosnál is csekélyebb súlyúként beállítani. Alig két évvel az őszirózsás forradalom után úgy látta, Magyarország integritása a háború elvesztésével visszavonhatatlanul elveszett, a nemzetiségek kiválását megakadályozni többé nem lehetett.⁵

A Monarchia bukásának tudatos előkészítésével nehéz lenne bárkit is konkrétan megvádolni, hiszen az uralkodótól kezdve a magyar kormányokig és ellenzékiig a háborús vereség napjaiig mindenki a Monarchia és azon belül Magyarország integritását tekintette a közös célnak. A Szekfű által is útvesztőnek nevezett 1918 végi helyzet igazi drámája éppen abban rejlett, hogy nem volt „biztos part”, nem volt semmilyen bel- vagy külpolitikai bázis és bizonyosság, amelybe bele lehetett volna kapaszkodni. Az őszirózsás forradalom „örvénye” pedig csak csekélyke része, kicsi szelete volt az általános európai felfordulásnak, amely valamilyen mértékben minden hadviselő országot megérintett. Nyilván egészen más megítélés alá esik az 1919. márciusi kommunista hatalomátvétel kérdése, s itt Károlyi részleges felelősségét valóban fel lehet vetni.

Alább a magyar nemzetiségi politika demokratikus megújításának lehetőségét vizsgálva, két konkrét kérdésre keressük a választ. Miért gondolta Jászi Oszkár, a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztere, hogy a svájci modell elemeinek átvételével sikerül új alapokra helyezni a magyarországi nemzetiségi viszonyokat? Az aradi román-magyar tárgyalásokon, illetve az 1918. november végi budapesti magyar-szlovák egyezkedéseken, valamint a rutén, német és szlovák néptörvényekben miként képzelte, milyen

⁵ „Tudtam, hogy a háború s még inkább a háborús hinterland hallatlan gátságai oly végzetes elkeseredést hoztak fel nemzetiségeink lelkében, hogy a kibékülés és a kölcsönös megértés gondolata ez idő szerint elvesztett minden vonzóerőt. Különbön is sorsuk kulcsa többé nem az ő kezükben volt, hanem az őket „felszabadító” határszéli fajrokonait, ama fiatal nemzeti államok kezében, melyeknek földuzzadt nacionalizmusát s mámoros imperializmusát nagyon jól ismertem. Végül többé-kevésbé megbízható információkból tudtam, hogy a cseh-szlovákok és a románok területi igényeit az antant már a háború alatt szerződésileg elismerte.” Jászi Oszkár: Magyar kálvária magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. Magyar Október Szabadsajtó, Budapest, 1984 (3. kiadás). 69–70.

célok érdekében próbálta keresztülvinni el az ország kantonizálását, etnikai alapú föderalizálását.⁶

A Károlyi-kormány minisztereként kialakított nemzetiségi politikájának elméleti alapvetését Jászi már a forradalom kitörése előtt, 1918 októberében *A Monarchia jövője*. A dualizmus bukása, a Dunai Egyesült Államok címmel második kiadásban megjelent munkájában rögzítette. Annak ellenére, hogy a magyar és a nemzetközi szakirodalomban makacsul tartja magát az a hamis állítás, miszerint Jászi miniszteri ténykedése idején nem számolt Magyarország nemzetiségek szerinti föderalizálásával, a munka Magyarország és a demokratikus föderalizmus című kilencedik fejezete részletesen elemzi a föderatív átalakulás veszélyeit és előnyeit. Ezzel együtt egyértelműen kiállt a nemzetiségi autonómiák rendszere és Magyarország demokratikus föderalizálása mellett. Azt az ellenérvet cáfolva, miszerint „a demokratikus föderalizmus rendszere megdöntené a magyarok uralmát Magyarországon s a nemzetiségek térfoglalását eredményezné”, Jászi egyértelműen deklarálta, hogy a demokratikus magyar nemzetiségi politika nem tűzheti ki célul Tisza István rögeszméjének, az ország magyar hegemoniáját minden áron fenntartani törekvő politikájának a meghosszabbítását, hiszen a Magyar Királyság népességének felét alkotó nem magyar nemzetiségek számára ez 1848 óta tárgyalási kiindulópontként sem volt elfogadható.

A Jászi-féle nemzetiségi politikának ez a premisszája ezzel együtt alig vált vita tárgyává, pedig anélkül, hogy az 1918 előtti magyar nemzetiségi politikát ne vetnék össze a Károlyi-kormány koncepciójával, s ne értékelnék mindkettőt az 1918. évi nemzetiségi radikalizálódás kontextusában, bajosan lehet megérteni az annak megújítását célzó törekvéseket. „...az egész Monarchia szövetségi átalakulása csak összes tagjainak és elsősorban Magyarországnak teljes demokratizálása útján érhető el. Már pedig a demokrácia szükségképp lehetetlenné tenné a magyar szupremáciának azt a mai formáját, mely erőszakos asszimilációs politikát űz: a nemzetiségi kisebbségek jogainak messzemenő respektálása nélkül valóban a demokratikus Magyarország elképzelhetetlen. Azonban ez a fejlődési irány távolról

⁶ A kérdés újabb irodalmából ld. pl. K. Lengyel Zsolt: „Keleti Sváje” és Erdély 1918–1919. A nagyromán államesszme magyar alternatíváinak történetéhez. In: *Uő: A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzilvánizmus korai történetéhez*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007; Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon*. Osiris 2003; Salamon Konrád: *Nemzeti önpusztítás 1918–1920. Forradalom – proletárdiktatúra – ellenforradalom*. Korona Kiadó, Budapest, 2001; Litván György: *Jászi Oszkár*. Osiris, Budapes, 2003; Pelle János: *Jászi Oszkár. Életrajzi, eszme- és kortörténeti esszé*. XX. Század Intézet, Budapest, 2001; Hronský, Marián: *Boj o Slovensko a Trianon 1918–1920*. Národné literárne centrum, Bratislava, 1998; Grad, Cornel – Ciubota, Viroel (ed.): *Sfarsit si inceut de epoca*. Korszakvég – korszakkezdet. The End and the Beginning of an Era. Lektorn, Zalău, 1998.

sem jelentené a centrifugális tendenciák gyarapodását, hanem ellenkezőleg, azok végleges leszerelését, egy valódi, intenzív és spontán együttműködést hozna létre a magyarság és a nemzetiségek között, a néma gyűlölet ama mai rendszere helyett, mely mintegy a primitív népek silent-trade-jét újítja fel a magyarok és a nemzetiségek között.”⁷

A Károlyi-kormány nemzetiségi politikája három fő célkitűzést jelölt meg: első lépésben az általános választójog bevezetésével, a nemzetiségi jogok kiterjesztésével a kisebbségi jogok lehető legszélesebb körét kívánta bevezetni. Második lépésben a nemzetiségi többségű területeken regionális nem magyar „nemzeti kormányzatok” kialakításával a svájci modell szerint „kantonizálni”, illetve „helvetizálni” igyekezett az ország kompakt nemzetiségi régióit. A „keleti Svájc” elképzelés alapján megpróbálta a Magyarországgal szemben köröskörül hatalmas területi igényekkel fellépő, a győztes nagyhatalmak által nemzetközileg elismert és a békekonferencián is támogatott szomszéd országai törekvéseket kiegyensúlyozni, velük a vitás területi és más kérdésekről megegyezni, és lehetőség szerint az ország együttműködésre hajló nemzetiségeit és a magyar többségű területeket a katonai foglalatások ellenére is együtt tartani.⁸

A miniszterelnök aláírásával az 1918. november 24-i pesti lapokban megjelent Kiáltvány a magyarországi nemzetiségekhez mindezeket a törekvéseket a következőképpen összegezte: *„Testvéreink! (...) Ne bántátok Magyarországot, mert már úgysem az a Magyarország, amely bennünket bántott. Ez egészen új ország, a szabad népköztársaság országa, ahol minden embernek egyforma joga van. Inkább béküljete meg ti is ezzel az új országgal és szövetkezzetek vele olyan szorosán, hogy jól összedolgozva, a közös munkában együtt gazdagodjunk és tanuljunk, s Csehország, Románia, Jugoszlávia és Magyarország olyan legyen, mint egy ország.”*⁹

Tény, hogy Jászi új nemzetiségpolitikai koncepciója győztes nagyhatalmak által a világháború utolsó évében már de facto kialakított új közép-európai államrend kialakulásának, az ország majdnem teljes nemzetközi elszigeteltségének, a szomszéd országok folyamatos katonai inter-

⁷ Jászi Oszkár: A Monarchia jövője. A dualizmus bukása, a Dunai Egyesült Államok, Budapest, 1918. 124.

⁸ Jászi az 1920-ban készült emlékiratában utólag a következőképpen foglalta össze a Károlyi-kormány nemzetiségpolitikai céljait: „megmenteni a plebiszcitum elvét s ezáltal lehetőleg kedvezőbbé tenni az új Magyarország végleges határait; megóvni a régi gazdasági s közlekedési egymáshoz tartozást az anyaország és a tőle elválasztandó területek között; elébe dolgozni a jövőnek egy konföderatív államrend felé, mely egy hatalmas szövetséges államon belül minden nemzet legteljesebb autonómiáját biztosítaná, ott, ahol lehet területi, ahol nem lehet, személyi kataszter alapján.” Jászi Oszkár: Magyar kálvária, id. m. 70.

⁹ Világ, 1918. október 24. Legutóbb újraközölte Zeidler Miklós (szerk.): Trianon. id. m.

venciójának, valamint a nemzetiségi mozgalmak radikalizálódásának feltételei között minimális esélyt kínált a kitűzött célok elérésére. Mint ahogy az is bizonyosra vehető, hogy az átmenetileg megegyezésre hajló rutének, szászok, svábok hovatartozását sem a magyar kormány erőfeszítései, hanem a szomszéd államok katonai foglalásai nyomán kialakult új helyzet és a békekonferencia döntései határozták meg.

A helvét modell tervezetei

Az aradi magyar-román tárgyalások

A Károlyi-kormány első, egyben egész további nemzetiségi politikáját meghatározó nagy kihívására rögtön november 9-én sor került, amikor a november 3-i ígéretes magyar-román-szász együttműködési megállapodás után, de már az amerikai kormány Románia erdélyi területi követeléseinek jogosultságát megerősítő amerikai támogató kormánynyilatkozat ismeretében a Román Nemzeti Tanács (RNT) ultimatív követeléssel fordult a magyar kormányhoz. Ebben az RNT az események felgyorsulására, a népek önrendelkezési jogára és a rendbontások, vagyon elleni támadások terjedésére hivatkozva bejelentette: „...már most át kell vennünk Magyarországnak és Erdélynek románok által lakott vidékei fölött a teljes kormányzó hatalmat. E vidékekhez tartoznak a következő megyék: Torontál, Temes, Krassó-Szörény, Arad, Bihar, Szatmár, Máramaros, Besztercze-Naszód, Szolnok-Doboka, Szilágy, Kolozs, Maros-Torda, Torda-Aranyos, Alsófehér, Kisküküllő, Nagyüküllő, Hunyad, Szeben, Brassó, Fogaras, Háromszék, Udvarhely és Csik megyék, valamint Békés, Csanád és Ugocsa megyék román területei.”¹⁰

A magyar kormány az 1918. november 12-i ülésén döntött úgy, hogy felkéri a Nemzetiségi Minisztérium vezetőjét, hogy a kormánydelegáció élén utazzon az RNT székhelyére, Aradra, s próbáljon megállapodni az erdélyi és kelet-magyarországi helyzet – békekonferencia döntéséig terjedő – átmeneti rendezéséről.¹¹ Jászi aradi tárgyalásokon tett első javaslata ennek megfelelően alapvetően a békekonferencia döntéséig terjedő átme-

¹⁰ A Román Nemzeti Tanács memoranduma a kormányhatalom átadásáról 26 vármegye területén 1918. nov. 9. Magyar Országos Levéltár (OL) K-40-1918-3-IX-240.

¹¹ Az aradi tárgyalásokról ld. Jászi Oszkár: Visszaemlékezés a Román Nemzeti Komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra. Különnyomat a Napkelet 1921. évi december 1-jei számából, Cluj-Kolozsvár, 1921; K. Lengyel Zsolt: „Keleti Svájc”, id. m. 73–77. Raffay Ernő: Erdély 1918–1919-ben. Magvető Kiadó, Budapest, 1987. 92–114. Haslinger, Peter: Arad November 1918. Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918. Wien, 1993. 122–135. Az aradi tárgyalások magyar tervezeteit közli Szarka László: Iratok a az 1918. novemberi aradi magyar-román tárgyalások történetéhez. Regio, 1994. 3. 140–166.

neti állapotok erdélyi és kelet-magyarországi megyékben való kialakítását szorgalmazta. Olyan provizórikus rend létesítését, amely egy modus vivendit teremthetett volna. Mégpedig a wilsoni elv, a népek önrendelkezési jogának a figyelembevételével. „... *mi ezt a jogot teljes mértékben elismerjük, azt az önök részére a Magyar Nemzeti Tanács és a magyar kormány felajánlja, ugyanakkor azonban hangsúlyozzuk, hogy a román nemzet számára biztosított önrendelkezési jogot a legteljesebb mértékben és a legteljesebb határozottsággal vindikáljuk az ezeken a területeken élő minden egyes nép, tehát a magyarok, németek, szászok stb. számára is.*”¹²

Jászi ugyanakkor a lehető leghatározottabban visszautasította az RNT nem román többségű területekre benyújtott igényét, mint olyat, amely nem felel meg a wilsoni elveknek. „... *a szóban forgó területen a statisztikai kimutatások szerint (...) ezen a területen 6,841.000 ember él, akik közül körülbelül 2,939.000 a román és mintegy 3,900.000 a nem román, szóval magyar, német, szász és egyéb anyanyelvű. A népek önrendelkezési jogának ilyen megvalósítását, tehát mi a wilsoni elvek megsértésének tartanók.*”¹³ Az RNT által követelt önrendelkezési jogot a Károlyi-kormány minisztere csakis a többségi román területekre nézve tekintette elismerhetőnek. A többségi elv alapján ugyanezt a jogot az ország többi nemzetiségétől, természetesen a magyartól sem tartotta megtagadhatónak: „*Ismétlem: önrendelkezési jog a románlakta vagy román többségű területek számára, de éppen olyan önrendelkezési jog a más nemzetek által akár homogénül, akár többségben elfoglalt területek számára is. Ezekre a román anyanyelvű, vagy többségi területekre nézve az önök által körvonalmazott önrendelkezési jogot mi készséggel felkínáljuk. Semmi akadálya nincs annak, hogy a magyar kormány ezeken a területeken a kormányzatot örökre átruházza és hogy az önök nemzeti tanácsa ezeknek a területeknek adminisztrálását és az itteni összes közigazgatási és egyéb feladatok intézését tényleg kezébe is vegye.*”¹⁴

Jászi első megoldási tervezete a svájci állammodell alapján a helyi ügyek nemzetiségi irányítás alá adását, az szövetségi- állami kérdésekben viszont a közös érdekű ügyeket közös elvek és a központi kormánnyal való együttműködésben való kezelést tekintette kiindulópontnak.

A svájci minta Erdély és Kelet-Magyarország nemzetiségi kantonjainak kialakításában vált volna igazán megfoghatóvá. „*Az új rendnek a megállapításánál és a wilsoni elv becsületes keresztülvitelénél, amely nem akar*

¹² Jászi Oszkár beszéde az aradi magyar-román tárgyalások első napján. Világ, 1918. november 14. 2-3.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

a régi elnyomás helyébe új elnyomást létesíteni és amelyhez mi feltétlenül ragaszkodunk és úgy hiszem, önök is ragaszkodni fognak, nem indulhatunk ki a régi vármegyei beosztásból, amelyet annak idején éppen önök ellen csináltak meg egészen artificiális módon. (...) Azt ajánlanám tehát, hogy a mai vármegyei keretek mellőzésével járásokat vagy még kisebb egységeket véve alapul, lehetőleg kompakt és lehetőleg homogén nemzeti blokkokat létesítsünk, amelyek svájci minta szerint képezzék ki a maguk szerveit, és ezeket a szerveket egy nagyobb egységbe foglaljuk mindazokra az ügyekre nézve, amelyeket közös egyetértéssel döntünk el.”¹⁵

Jászi erdélyi kantontervét ismertetve, felhívta az RNT képviselőinek figyelmét arra, hogy Erdély mozaikszerű nemzetiségi összetétele mellett még az illetén módon kialakítható nemzeti kantonokban is jelentős számú kisebbségi népesség maradna, s az ő jogaikat szintén kölcsönösen szavatolni kell, méghozzá egy minden területre kiterjedő kölcsönös kisebbségvédelmi rendszer formájában. A tervet Jászi – a kölcsönös megegyezést feltételezve – a wilsoni elveknek az erdélyi és kelet-magyarországi adottságok közötti egyedül lehetséges gyakorlati megvalósításaként minősítette. Jelezte, hogy elutasítása, valójában a wilsonizmus elutasítását jelenti.

Két nappal a belgrádi fegyverszüneti tárgyalások után Jászi nem állta meg, hogy az RNT tagjait az általuk várt román katonai beavatkozás, s általában a győztes hatalmak általi katonai akciók veszélyeire ne figyelmeztesse. „*A békekötés, amely jönni fog, nem Fochnak és a többi generálisnak a kezében van, akik, mint éppen Belgrádban láttuk, semmivel sem különböznek a kardcsörtető Hindenburgoktól és Ludendorffoktól, hanem azt az európai szovjet-köztársaság, a munkások és katonák tanácsa fogja megkötni. Azokat az ígéreteket, amelyeket egyes hatalmak a cseh és egyéb imperializmusoknak tettek, ez az európai köztársaság nem fogja figyelembe venni. Ennek a jövő irányzatnak a jele az is, hogy éppen tegnap akkreditálta a magyar kormány az orosz szovjet-köztársaság magyarországi követévé azt a Racovszkij képviselőt, aki legjobban ismeri Románia és a magyarországi románság helyzetét. Ezek fogják eldönteni a békét és nem a kardcsörtető imperialisták. Erre való tekintettel is kérem önöket, járuljanak hozzá a mi teljesen tiszta és lojális elvek alapján tett ajánlatunkhoz, hogy legalább a béketárgyalásokig eljussunk és ne marcangoltassuk tovább szét szerencsétlen népeinket.”¹⁶* Ezért nyilatkozatáért Jászit sokféle vád érte, s ma is akadnak, akik Károlyihoz hasonlóan őt is a kommün szálláscsinálójaként bírálják, ami kétségkívül az egyik legméltánytalanabb vád vele szemben.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

Jászi a tárgyalások másnapján az első napi román ellenvetések célját felismerve, a magyarországi és erdélyi románság által lakott megyék területének a magyar államkeretekből való kiválását – mint a wilsoni önrendelkezési elvnek ellentmondó törekvést – elutasítva, az erdélyi kantonterv helyett egy másik, messzebbmenő elképzelést tett le az asztalra. Jászi hangsúlyozta, hogy az új államok létrejötte – bármennyire lesz is összhangban „*az európai fejlődés általános irányaival*” – kizárólag a nemzetközi békekonferencia kompetenciájába tartozik.

Az adott körülmények közt Jászi mind a külön erdélyi román államalapítás tervét, mind pedig a Román Királysággal való egyesülést elutasította. Előbbit azért, mert a Magyarországból kiszakított, önálló erdélyi román területeken „*életképtelen, torz államiság jönne létre*”. Romániát pedig a korabeli Európa „*legfeudálisabb és legkorruptabb államalakulatának* minősítette, amelynek „*nem szabad a magyar, a német és szerb kisebbségeket kiszolgáltatni*”. Jászi a román elutasítást a következőképpen összegezte: „*Valóban Maniu Gyula és én különbözöképpen magyarázzuk a népek szerint ez az önrendelkezési jog egy magyar Svájcot jelentene, a Maniu fel fogása szerint pedig szűk román nacionalista impériumot.*”

Ezt követően a magyar küldöttség vezetője a Román Nemzeti Tanács küldöttségének egy új, 11 pontos tervezetet olvasott fel, amelyben a közrend és a béke fenntartását célzó átmeneti kormányzati megoldás kialakítására tett javaslatot. Ennek részeként a Román Nemzeti Tanács jogot nyert volna arra, hogy a román többségű járáásokban és városokban a közigazgatás román kézbe kerüljön. A román kormányzat megbízottja révén részt vehetett volna a magyar kormányban „*a román kormányzati terület összes külügyi, gazdasági és pénzügyi, közlekedési és közlekedési kérdéseinek intézése végett*”.

A Román Nemzeti Tanács által ellenőrzött területen új törvényeket csak a román kormányzat hozzájárulásával lehetett volna hozni. Az erdélyi és kelet-magyarországi nem román többségű területek román kisebbségeire és a román többségű területek nem román kisebbségeinek jogait az 1868. évi 44. számú nemzetiségi törvény alapján kellett volna kölcsönösen biztosítani. Az RNT a vagyonbiztonságot garantálva eleve lemond a Román Királyság katonai erejének igénybevételéről.

A magyar kormány és az RNT közös kormánybiztosságot és öttagú békebírói intézményt hozott volna létre az új erdélyi kormányzati rend kialakítására, illetve a vitás kérdések eldöntésére. Ez a Jászi által felajánlott román kormányzat a két felet a béketárgyalások befejezéséig kötelezte volna, s a béketárgyalásokon képviselt álláspontok kialakításában semmilyen befolyással nem bírt volna. Ezzel együtt az erdélyi provizórium működése

a Jászi-tervezet szerint „a művelt nemzetek ellenőrzésének felhívása mellett mindkét fél nemzeti becsületének védelme alá” helyeztetett volna.

Maniu a román nemzet korlátlan önrendelkezési jogára hivatkozva a tervezet felolvasása után azonnal bejelentettek, hogy „a román nemzetnek jogába fog állani az is hogy a teljes elszakadást kimondja. Mindenesetre a román nemzet magát szuverénnek érző nemzet, saját maga akarja a végrehajtó hatalmat a kezébe venni.” Az aradi magyar–román tárgyalások az esti szünetet követően az RNT elutasító határozatának felolvasásával értek véget.¹⁷

A budapesti szlovák tárgyalások

A teljes kudarccal végződött aradi tárgyalások után a Károlyi-kormány a felső-magyarországi szlovák és rutén régióban próbált tárgyalásos eredményeket elérni, különös tekintettel arra, hogy számára a belgrádi konvenció ezekben régiókban elvben és átmenetileg nagyobb mozgásteret biztosított. Jászi már november 3-án levélben kereste meg Matúš Dulát és több általa már korábban megismert szlovák politikust, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) vezető képviselőivel minél előbb személyes kapcsolatot alakíthasson ki.¹⁸

Miután az antant Vix alezredes által vezetett francia katonai missziója november folyamán ragaszkodni látszott a november 13-i belgrádi fegyverszünet betűjéhez, és a felső-magyarországi területre vonatkozóan érvényesnek tartotta a magyar közigazgatás működését engedélyező kitételt, a prágai csehszlovák kormány megbízásából Milan Hodža szlovák politikus a „csehszlovák–magyar delimitációs és likvidációs kérdésekre” korlátozott mandátummal november 25-étől Budapesten tárgyalásokat kezdeményezett a Károlyi-kormánnyal.¹⁹ A Hodžát fogadó Károlyi és Jászi

¹⁷ Az RNT határozata egyebek közt leszögezte: „A miniszter úr által előterjesztett második javaslat szintén csak részleges és korlátozott közigazgatási tevékenységet helyez kilátásba a román nemzet részére és így a román nemzeti tanács nincs abban a helyzetben, hogy ezen javaslatot elfogadhassa, mert véleménye szerint ezen javaslat sem adja meg a kellő alapot, hogy a román nemzeti tanács a közrend fenntartását teljes mértékben garantálhassa. Ezek alapján a felelősséget a maga részéről teljesen elhárítja.”

¹⁸ OL, K-40, 1918–IX. 3. c. s. 2/1918.

¹⁹ A budapesti magyar–szlovák tárgyalásokról eddigi bővebb forrásközlések és elemzések közül ld. pl. Hodža, Milan: Slovenský rozchod s Maďarmi, 1929; Fogarassy László: Hodža Milán és a Károlyi-kormány, Palócföld, 1990. 5. 72–88; Krajčovič, Milan: Károlyiho vláda v Maďarsku a jej vzťah k Slovensku, In: Deák, Ladislav (red.): Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918–1920 (Zborník referátov z konferencie v Michalovciach 14.-15.6.1994.) Matica slovenská, Martin, 1995 s. 32–45; Krajčovičová, Natália: Koncepcia autonómie Slovenska v maďarskej politike v rokoch 1918–1920, Uo. s. 46–55; Hronský, Marián: Boj o Slovensko, id. m. 114–124; Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1995. 216–221.

biztosította a prágai kormány küldöttét, hogy a magyar kormány hajlandó a románoknak tett javaslathoz hasonlóan felajánlani a a turócszentmártoni székhellyel működő Szlovák Nemzeti Tanácsnak a 26 felső-magyarországi szlovák többségű járásban, az úgynevezett „Tót Impérium” területén a kormányzati hatalmat.²⁰ A felajánlott szlovák területen kívül maradt volna Pozsony, Érsekújvár, Kassa, valamint a verebélyi, rozsnýói, gölnicbányai, kassai és sztropkói járás.²¹

Hodža november 29-én táviratilag Budapestre hívta az SZNT Matúš Dula vezette hatfős küldöttségét, hogy a magyar kormány tervezetéről közvetlen tárgyalásokat folytasson. Ezzel Hodža egyértelműen túllépte hatáskörét, amit Prágának kezdettől fogva azzal magyarázott, hogy időt kívánt nyerni arra, hogy Vix alezredes tisztázza Párizsban a belgrádi konvenció 17. pontjának érvényességét, illetve értelmezését a Csehszlovákiának ígért szlovák területeken.²² A szlovák küldöttség november 29-i előtanácskozásán egységes álláspontot alakított ki arról, hogy a Jászi által felajánlott autonómiát semmilyen körülmények közt sem fogadja el anélkül, hogy az ezzel kapcsolatos tennivalókat előbb a csehszlovák kormánnyal meg ne konzultálná.

A november 30-i budapesti szlovák tárgyalások az aradihoz hasonló forgatókönyv szerint zajlottak. Hodža kezdettől fogva világossá tette, s ezt a budapesti sajtóban több alkalommal nyilvánosan is elismételte, a szlovák kérdéseket csak átmenti rendezés keretében szeretnék a magyar kormánnyal tisztázni, s a magukat 1918. augusztus 14. óta (a külföldi csehszlovák kormány Franciaország által való elismerése óta) csehszlovák állampolgárnak tekintő szlovákok önrendelkezési joga nem lehet a tárgyalások témája. Ugyanebben a szellemben nyilatkozott az SZNT delegációjának vezetője, Matúš Dula is. Az Olaszországból várt csehszlovák légiók megérkeztéig időt nyerni kívánó Hodža egyértelművé tette a Jászi tervezetével szemben elkészített proposícióban, hogy a szlovák autonómia megoldását is csak a

²⁰ A tervezet szerint az SZNT megkapta volna a „tót impérium” területén iskolaügyek kezelését, valamint – az önálló szlovák igazságügyi rendszer kiépítését követően – a polgári, büntető- és közigazgatási igazságügyi szolgáltatást. A messzemenő nyelvi jogok mellett már csak a vitás kérdések eldöntésére hivatott, a magyar kormánnyal közös paritásos egyeztető bizottság szerepelt a felkinált kedvezmények közt. A Jászi-féle tervezet szlovák fordításban fennmaradt változatát magyarra visszafordítva közli Fogarassy László: Hodža Milán, id. m. 83–84.

²¹ A „tót Impérium” térkép vázlata a Jászi féle nemzetiségi Minisztérium iratai között található. A térképet közli Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés, id. m. 260–261.

²² Az SZNT küldöttségének megérkezése után a budapesti Astória Szállóban folytatott magyar–szlovák tárgyalásokon a magyar kormányt Jászi Oszkár képviselte, aki az aradi proposícióhoz hasonló javaslatot adott át Hodžának, illetve az SZNT küldöttségének. Hodža kettős szerepről ld. pl. Hronský, Marián: Boj o Slovensko, id. m. 115–116.

csehszlovák állam keretében kívánják elképzelni, s a magyar kormánnyal csak a katonai és gazdasági likvidációs kérdésekben kívánnak tárgyalni.²³

Hiába értelmezte Jászi és az egész magyar kormány úgy, hogy Hodžával és az SZNT küldöttségével messzebbre jutottak a megegyezésben, mint Aradon a románokkal, a végeredmény ugyanaz volt: a prágai csehszlovák kormány kezdettől fogva ellenőrizte a budapesti tárgyalásokat, Hodžát dezavualta, Dula pedig az SZNT nevében adott ki elhatároló nyilatkozatot Jászi tervezeteivel kapcsolatosan. Az etnikai alapon, az ötven százalékos többségű járásokra korlátozott szlovák kormányzati terület felajánlása ekkor már éppen úgy kevésnek bizonyult, mint az a korlátozott autonómia, amelyet Jászi saját miniszterházaival szemben is csak nehezen tudott megvédeni. A szlovák tartományi parlament koncepciójának elfogadása például a kormány tagjai közt kisebbségbe került.²⁴

A szlovák tárgyalások egyetlen kézzel fogható eredménye a Bartha Albert hadügyminiszter és Milan Hodža között megkötött demarkációs egyezmény, amelyben a magyar kormány kötelezte magát, hogy a magyar katonai erőket visszavonja a magyar-szlovák nyelvhatárral többé-kevésbé megegyező vonalra. A demarkációs vonalat azonban sem a balkáni francia főparancsnokság, sem a francia külügyminiszter és a csehszlovák kormány nem tekintette érvényes megállapodásnak, és a folyamatosan Párizsban tartózkodó Eduard Beneš csehszlovák külügyminiszternek november végén sikerült elérnie, hogy elkészüljön az a francia jegyzék, amely a későbbi Duna-Ipoly határ mentén állapította meg a demarkációs vonalat.²⁵

A két kantonterv

Jászi román és szlovák tárgyalásai ily módon semmilyen érdemi eredményre nem vezettek. Az általa vezetett minisztérium Somló Bódog vezette jogi főosztályán a minisztériumba tucatszám érkező különböző javaslatok, tervezetek, valamint a miniszter folyamatosan kiegészülő, módosuló tervezetei alapján november végére elkészült a Magyarország egész területére kiterjedő kantonizációs tervezet. A Nemzetiségi Minisztérium iratai közt

²³ Fogarassy László: Hodža Milan, id. m. 76-84.

²⁴ A magyar kormány a szlovák tárgyalások idején permanens értekezletté alakult át, ahol az egyre reménytelenebb külpolitikai és katonai helyzetben a kormány tagjai közt igen jelentős nézetkülönbségek kerültek a felszínre. A kormány több tagjai is azt követelte Jászitól, hogy az SZNT számára megígért területet „dualizálják”, azaz osszák kétfelé, és a keleti szlovák megyék ne kerüljenek az SZNT „impériuma” alá. Mások a katonai beavatkozást szorgalmazták, amivel szemben Bartha Albert hadügyminiszter határozottan szembefordult, mondván, az antant szövetségeseinek számító csehszlovákok ellen lehetetlen háborút indítani. OL, K-27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. november 28-29, december 1.

²⁵ Vö. Hodoža, Milan: Rozchod, id. m. 64-75; Fogarassy László: Hodža Milan, id. m. 83-86.

található az az 1918. december 2-án ad acta került variáns, amely az egész ország területére vonatkoztatott helvetizálási elképzelést próbálta rendszerbe foglalni.²⁶

A tervezet bevezetője szerint Magyarország „*kerületekre, avagy ha jobban tetszik tót-románjainknak – kantonokra osztandó*”. A 14 kerület (kanton) közül hét – a pozsonyi, marosvásárhelyi (vagy kolozsvári), szegedi, debreceni, budapesti, győri és pécsi kanton – lett volna magyar. A másik hétből az északnyugati, északi megyékből, valamint a kassai székhellyel létrehozandó keleti szlovák megyékből álló kerület szlovák, a beregszászi kanton rutén, a dési és dévai kantonok román, a nagyszebeni szász, a temesvári pedig vegyes német-szerb-bunyevác-magyar kanton lett volna.²⁷ Ennél is összetettebb kantontervet dolgozott ki Stróbl Miksa, aki nem tartozott a Nemzetiségi Minisztérium kötelékébe. Az *Új Magyarország mint keleti Svájc* címmel az Új Magyarország 1918. karácsonyi számában megjelent térképvázlat a 12 nemzetiségi, nyolc magyar (székely, hajdú, palóc, kun, jász, besenyő, illetve a Balaton, Rába és Dráva) kanton mellett, hat nagyvárosi kanton (Pozsony, Kassa, Debrecen, Budapest, Szeged, és Kolozsvár kantonok) létrehozását is javasolta.²⁸ A tervezeteknek azonban 1918 novemberében-decemberében már semmilyen politikai realitása sem volt.

A nemzetiségi néptörvények

Ezzel párhuzamosan elkezdődtek a rutén, német és szlovák nemzetiségi néptörvény előkészületei is, amelyek a tárgyalások során kilátásába helyezett területi autonómiákat voltak hivatva kodifikálni. Az etnoregionális önkormányzatok modelljéül a svájci kantonok szolgáltak, amelyek saját hatáskörükben végeznek minden regionális ügyet, ugyanakkor a központi kormánnyal együttműködve az állami érdekkörbe tartozó kérdéseket intézik.

A magyar kormány intenzív szervező és előkészítő munka után, valamint a Volosin Ágoston, Sztripszky Hiador, Stefán Ágost és Szabó Oreszt által vezetett magyarbarát, hungarofil rutének támogatását megnyerve, december 10-én a Budapesten megrendezett rutén nagygyűlés nemzeti prog-

²⁶ A tervezetet közli Szarka László: Keleti Svájc – illúzió vagy utópia? In: Uő.: Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában, Ister, Budapest, 1998. 113–125. A tervezett térképre vitt változatát ld. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. 17.

²⁷ Szarka László: Duna-táji dilemmák, id. m. 281–284.

²⁸ Pándi Lajos (szerk.): Köztes Európa 1763–1993. Térképgyűjtemény. Osiris–Századvég, Budapest, 1995. 290–291.

ramja alapján, december 23-án elfogadta a Ruszka-Krajna autonómiájáról szóló 1918. évi X. számú néptörvényt. Szabó Oreszt vezetésével megkezdődött a Ruténföld autonóm közigazgatásának kiépítése, a ruszin nemzetgyűlés, a ruszka-krajnai minisztérium és kormányzat kiépítése. Hasonló struktúra kiépítését feltételezte az 1919:VI. sz. német és az 1919. évi XXX. számú néptörvény Tótország (Slovenská krajina) önkormányzatáról.²⁹

A hazai nacionalista ellenzék felerősödő bírálatának és a – katonai foglalatásokkal kész tények teremtetésére törekvő – szomszéd országok politikájának kettős támadásával szemben Jászi egyre reménytelenebbnek látta helyzetét.

Miután már két alkalommal benyújtotta lemondási kérelmét, s azt Károlyi nem fogadta el, 1919 legelején megpróbálta a Magyarországgal szemben egyre ellenségesebben fellépő szomszéd országok vezetőit is megszólítani. Erre egyedül Masaryk csehszlovák elnöknel kínálkozott némi esély. *„Szeretném rábírní Masaryk elnököt arra, hogy ne a haldoklóra figyeljen, hanem az élő magyar demokráciára. Legfőképpen pedig azt szeretném megmagyarázni neki, hogy egyetlen mód van csupán, amellyel ezt a haldokló magyar reakciót esetleg mégis életre lehet támasztani, most vagy tíz-húsz esztendő múlva; ha az entente ahelyett, hogy figyelmére méltatná, megértené és támogatná a mi őszintén demokratikus törekvéseinket, ahelyett a maga hódító szölamáival napról-napra szítja az elkeseredést egy tízmillió szívében. Egy olyan nemzet szívében, amely a háborúban és elnyomásban bűnös urait lerázva nyakáról, friss lendülettel és teljes elszántsággal megindult a demokrácia és pacifizmus útján”.*³⁰

A Jászi-féle Nemzetiségi Minisztériumban fokozatosan letisztuló államjogi elképzelés optimális esetben is egy összetett, szimmetrikus föderatív államalakulat irányába mutatott.³¹ Ezen belül a három néptörvényben szabályozott nemzetiség közül kettő – a rutén és a szlovák – széleskörű területi autonómiára kapott volna lehetőséget. Vélhetően a nemzetiségi tárgyalásokon felajánlott román és szlovák „impérium”, területi kormányzat ideális esetben a Jászi által szorgalmazott demokratikus föderalizmus elvei alapján a Magyar Népköztársaság föderatív alkotó részévé válhatott volna. Autonóm etnikai területek, kerületi önkormányzattal rendelkező vegyes

²⁹ Schönwald Pál: A magyarországi 1918-1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 64–87.

³⁰ Jászi és Masaryk kapcsolatáról ld. Szarka László: Trianoni alternatíva: Jászi Oszkár 1919. évi Masaryk-kritikája. In: Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák, Lucidus, Budapest, 2004. 75–84. Uő. Az idézet helye: Jászi Oszkár miniszter nyilatkozata Masaryk elnök újévi beszédéről. Világ, 1919. január 5.

³¹ Schönwald Pál: A magyarországi 1918-1919-es polgári demokratikus forradalom, id. m. 84-87.

nemzetiségű régiók és föderatív tagköztársaságok alkothatták volna a demokratikus Magyarországot, amennyiben ezzel az eleve végzetesen megkésett, a világháborús vereség nyomán bel- és külpolitikailag teljességgel esélytelen alternatívával szemben nem állott volna ott az antant által támogatott délszláv, csehszlovák és román hadsereg.

Jászi 1918. végi helvetizálási terve, amely a magyarországi nemzeti-ségi területek egy részét autonóm kantonokra, a nagyobb és kompaktabb nemzeti régiók esetében föderatív kormányzati területekre – „impériumokra” – kívánta felosztani, végső soron három ok miatt volt eleve kudarca ítéelve. A nemzetközi jogi elismerés, nemzetközi, nagyhatalmi támogatás, valamint kellő katonai erő hiányában a békekonferenciáig terjedő megegyezéssel provizóriumot a magyar kormány nem tudta rákényszeríteni a nemzetállamok alapításának lázában égő nem magyar nemzeti közösségekre.

A keleti Svájc eszméje az ország két döntő fontosságú nem magyar nemzet – a románok és a szlovákok – számára nem bizonyult azonos súlyú javaslatnak Nagyrománia, illetve Csehszlovákia minden tekintetben előnyösebb opciójával szemben. Ráadásul a napról napra változó, nehezen érthető, összetett állammodell a világháború utáni kaotikus és konfliktusos helyzetben teljességgel alkalmatlannak bizonyult a pacifikáció céljaira, mert az etnikai alapon kijelölt kantonok valószínűleg inkább új konfliktusokat teremtek volna. Jászi nemzeti-ségi politikája minden kudarc ellenére aligha tekinthető a történeti Magyar Királyság 1918. évi összeomlása előidézőjének, okának. Valójában a világháborús vereség utáni első két hónapjában, 1918 végén, az ország összeomlásával szemben az egyetlen végiggondolt politikai alternatívát jelentette. Az aktív honvédelem ennél jóval lassabban kiépülő katonai alternatívája, amelynek kidolgozását Jászi 1918 decemberének második felében már maga is szorgalmazta, együtt a szociáldemokrata párt által alapított egypárti kormány révén megvalósítható szocialista alternatívával, éppoly kevésbé bizonyult járhatónak, mint Jászi elképzelése.

*Ablonczy Balázs***Sérelem, jogfolytonosság, frusztráció¹**

*Alsó-Fehér vármegye menekült törvényhatósága Budapesten,
1919–1921*

Mortification, legal continuity, frustration

*The fugitive government-board of County Lower-Fehér in Budapest,
1919–1921.*

Using archive material, the essay explains the workings of the association founded by civil servants who fled from County Lower Fehér in Transylvania to Budapest. Besides the facts of organization the major aim has been to analyse the language used in legislation as well as the requirements it expressed. The association was managed by a small number of participants whose social background explains the position of the fugitives in the society of the Horthy-era, their possibilities to integrate, to preserve their social prestige, to develop their social activities. The results of the survey show that associations of the kind did not offer ways and means to integration. Due to the decision of the government, the association that aimed at the legal continuity of County Lower Fehér, discontinued its operations in the summer of 1921,

A Trianon utáni menekültek társadalmáról, opcióiról a legutóbbi időkig meglehetősen kevés publikáció jelent meg.² A hivatalosan 350 ezer (nem hivatalosan valószínűleg 420–425 ezer) főnyi tömeg (ne feledjük, a megcsonkított ország lakosságának több mint 5%-a) társadalmi folyamatainak, integrációjának elemzése azonban még sok felfedezést tartogat.

Az alábbiakban egy véletlenül fellelt levéltári iratcsomó néhány tanulságát igyekszem megfogalmazni, és kiegészíteni máshol található források és feldolgozások tanulságaival.

Hegyek és viharok

Alsó-Fehér vármegye 1764-ben a középkori Fehér vármegyéből alakult ki a Maros folyó két oldalán.³ Végső területi kiterjedését (3577 km²)

¹ Köszönöm a segítséget Nagy Ferencnek, a MOL főlevéltárosának.

² Az egyik legutóbbi, érdemes tanulmány: Szűts István Gergely: A miskolci optások társadalomszerkezeti vizsgálata. In: Czetz Balázs-Kunt Gergely (szerk.): Politika és mindennapok. (A jelenkortörténet útjai 2.) Miskolc, 2007, ME BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék. 143–165.

³ A vármegye korábbi történetéről ld. Iczkovits Emma: Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Budapest, 1939.

1876-ban, a közigazgatási reform során nyerte el. A megye erősen tagolt domborzati viszonyai mellett (nyugaton az Erdélyi Érchegység, keleten az ún. Erdélyi Felföld uralja, és területén található még az erdélyi Hegyalja híres bortermő vidéke, valamint az Ompoly és az Aranyos mentén húzódó hegyvonulatok) még négy rendezett tanácsú városa: Abrudbánya, Gyulafehérvár, Vízakna, Nagyenyed érdemel figyelmet. Utóbbi egyúttal a vármegyei igazgatás székhelye is volt. Dolgozatunk tárgyának értelmezéséhez – anélkül, hogy a vármegye részletes történetébe fognánk – elengedhetetlen a hét évtizeddel korábban, 1848–49 napjaiban történtek rövid áttekintése. Az új magyar kormány által az 1848. év tavaszán-nyarán meghirdetett, új hadseregbe való toborzás Erdélyben végsőkéig feszítette az indulatokat. Nemcsak a román parasztok szegültek ellen a sorozásnak, hanem egyes román határőrszázlójak is ellenszegültek a kormány parancsainak. A feszültségek 1848 októberétől véres polgárháborúban robbantak ki, amelynek Alsó-Fehér vármegye kitüntetett területe volt. Itt került sor az első magyar földesúri lakok kifosztására (Balázsfalva környékén), lakóik gyakran bestiális kegyetlenséggel történő meggyilkolására, egyes vármegyei tisztviselők elleni támadásokra. Továbbá a vármegye volt a törzsterülete az Avram Iancu és Axente Sever vezetésével kibontakozó román felkelésnek, s egy ideig Topánfalván volt Iancu főhadiszállása is. Abrudbánya, Zalatna, Nagyenyed, Verespatak az erdélyi Hegyalja magyar lakói nagyon súlyos árat fizettek nemzeti hovatartozásukért. Az 1848–49-es erdélyi polgárháború vármegyei eseményei, a mészárlások, rajtaütések és bosszúhadjáratok meglehetősen részletesen tárgyalt fejezetei a szabadságharc történelmének.⁴ Fél évszázaddal később a vármegye monográfusa, Szilágyi Farkas, nagyenyedi református lelkész 4264 főre becsülte a polgárháború vármegyei magyar áldozatainak számát (nem számítva ide a „lelki rázkódások” következtében elpusztult 400 főt és a csatatereken és kórházakban elpusztult katonák 500 főnyi tömegét), ami a vármegye magyarságának kb. egyhatoda. (Ha Szilágyi Farkas kategorizálását vesszük alapul: egyötöde). Hozzá kell tennünk, hogy Szilágyi adatait a korszak specialistája, Egyed Ákos kevésnek véli, s a megyei áldozatok számát 6000-ben adja meg.⁵ Ez azt jelentené, hogy az erdélyi polgárháború 7500–8500 magyar polgári áldozatának 70–80 százaléka

⁴ A különböző, a felkelt románság által elkövetett cselekményeket tagláló irodalom elemzésétől most eltekintek. Összefoglalóan ld. Egyed Ákos: Erdély 1848-1849. I-II. köt. Csikszerecla, 1999, Pallas-Akadémia. I. köt. 221-234. II. köt. 24-42., 159-179., 282-293. Speciálisan témánkról: Szilágyi Farkas: Alsófehér vármegye 1848-49-ben. (Alsófehér vármegye történelme. III. kötet, I. rész). Nagyenyed, 1898, Nagyenyedi Könyvnyomda és Papírárugár Részvénytársaság. Különösen: 113-198., 228-254, összegezve a károkról: 400-407. További részmonográfia hasznos szempontokkal: Hermann Róbert: Az abrudbányai tragédia - 1849. Budapest, 1999, Heraldika.

⁵ Egyed: i. m. II. köt. 300.

a vármegye lakosai közül került ki. Szilágyi Farkas emellett körülbelül 1000 főre becsülte (köztük 92 nőre) a magyar honvédség akciói nyomán megölt vármegyei románok számát, amihez hozzáadódik a történetíró szerint a harcmezőkön elesett románok száma, amellyel a román áldozatok száma 3500–4000 főre tehető.⁶ A kisszámú szász halottal együtt a vármegye lakosaiból több mint 10 ezer fő (sőt, ha Egyed Ákos adatait vesszük figyelembe: csaknem 12 ezer fő), azaz a megye kb. 160 ezer lakosának csaknem 6 százaléka pusztult el 1848 ősze és 1849 nyara között. Az anyagi károkat Szilágyi több mint 9 millió forintba becsülte.⁷ E körülményeket azért ismertettük részletesebben, mert elbeszélésünk szempontjából jelentősége van annak, hogy egy ilyen nemzetiségi konfliktusokkal súlyosan terhelt területen, ahol 1848-ban még élénken éltek az 1783–84-es Horea-Closca-féle felkelés emlékei (amelynek során Abrudbányát már egyszer felperzszelték a felkelők), s minden bizonnyal 1918-ban is voltak olyanok, akiknek gyermekkori emlékei között még éltek az 1848–49-ben átélt borzalmak. Mivel a korszak történetképében meghatározó Gracza György-féle szabadságharc-történetben vagy Jókai írásaiban gyakran visszaköszöntek 1848–49 vármegyei eseményei, és szép számú egyéb könyv, cikk ismertette a korabeli történéseket, nem csoda, ha sokan 1918-at is a hetven évvel korábbiak ismétléseként látták.

A vármegye és városai

Az 1867 utáni népszámlálások a vármegye lakosságának diszkrét növekedését mutatják (1869 és 1880 között azonban csaknem 10 ezer fős fogyást), amelynek során Alsó-Fehér polgári népessége 188 702 főről 219 177 főre emelkedett. Mindezt azonban úgy, hogy egyes városok (pl. Vízakna) népessége gyakorlatilag stagnált, Abrudbánya lakóinak száma pedig csaknem nyolcszázalékkal csökkent. Gyulafehérvár lakossága diszkrétan, míg Nagyenyedé lendületesebben nőtt, de mindkettőé tízezer fő alatt maradt. Az 1910-es népszámlálás szerint 221 618 főre rúgott a katonai és a polgári lakosság, amelyből 39 107 fő (17,6%) volt a magyar nemzetiségű. S ez is meglehetősen egyenlőtlenül oszlott meg: a négy rendezett tanácsú városból abszolút magyar többség volt Nagyenyeden és relatív többség Gyulafehérváron, míg Zalatnán és Vízaknán a románság alkotott többséget. A járási székhelyek közül magyar többséget találunk még Verespatakon (relatív többség) és Marosújváron (abszolút többség). A nyolc vármegyei járás kö-

⁶ Uo. 401–402. Bár a harcmezőn keletkezett veszteséget Szilágyi a továbbiakban még magasabbra teszi.

⁷ Szilágyi: i. m. 407.

zül a magyarok aránya csak a marosújváriban haladta meg a harminc százalékot (33%), ahol a Maros völgyében néhány magyar többségű falu duzzasztotta a vármegye magyarságát, de a csaknem 40 ezer magyar harmada kisvárosokban élt, többségük pedig a járási székhelyeken, így például a fontos vasúti csomóponton, Tövisen. A nagyenyedi járásban beszélhetünk még magyarul a vidékről, néhány ezer fővel.⁸ Számottevő volt még a vármegye szász lakossága is (7269 fő). Feltűnően magas volt az analfabéták aránya: a lakoságnak alig egyharmada (76618 fő) tudott írni-olvasni. Az evangélikusok száma csaknem hajszára megegyezett a németekével (7283 fő), míg a magyarság létszámát csaknem pontosan kiadja a római katolikusok (11194 fő), reformátusok (23009), unitáriusok (1269) és izraeliták (3845 fő) együttes száma.⁹

E nemzetiségi szempontból nem mindig rózsás helyzet ellenére a vármegye magyar művelődésben játszott szerepe tagadhatatlan: Nagyenyed iskolái, a gyulafehérvári érsekség és az érseki szeminárium, a bányaigazgatásban dolgozó állami tisztviselők (Zalatna, Verespatak, Abrudbánya, Vízakna) súlya mind azt hozta magával, hogy a magyar, és részben az állami-megyei hivatalokhoz kötődő értelmiség jelentős szerepet játszott a helyi közéletben. Ugyanakkor az 1848–49-es dúlások után született néprajzi munka a gyarapodó (és a vármegyei magyarság felét kitevő) magyar városi lakosságot csaknem kivétel nélkül bevándoroltnak mondja: Abrudbányán, Zalatnán, Verespatakon, Magyarigenben, Boroskrakkón a törzsökös magyar családok számát alig harmincra teszi.¹⁰

A világháború végén a közbiztonság helyzete már 1918 őszén megrendült a vármegyében. A román többségű településeken a magyar tisztviselőket a román lakosság számos esetben megfenyegette vagy menekülésre késztette. A menekült törvényhatóság iratai között fennmaradt elbeszélésekben jól látszik, hogy emiatt már 1918 novemberében elhagyta szolgálati helyét például Roska Miklós gyulafehérvári polgármester vagy Winkler János abrudfalvi körjegyző.¹¹ A nemzetiségi mozgolódás, a vármegye centrális helyzete (mármint a majdan elcsatolandó területek románok lakta területeit tekintve), a vidéknek a román nemzetiségi mozgalomban játszott szerepe, Kolozsvár magyar vezetésének ellenséges magatartása – mind

⁸ Erről ld.: Lázár István: Alsófehér vármegye magyar népe. Nagyenyed, 1896, Cirner és Lingner Könyvnyomdája. 3-4.

⁹ A vármegyére és városaira vonatkozó adatok: Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat. 42. köt. Budapest, 1912, Athenacum. 376-379., 850-851. 1911-ben a vármegyében élő izraeliták 89%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek: Glück Jenő: A gyulafehérvári izraelita hitközség története. Levéltári Szemle, 2004. 2. sz. 37.

¹⁰ Lázár: i. m. 4.

¹¹ Pest Megyei Levéltár, IV. 901., Alsó-Fehér vármegye Budapesten működő törvényhatóságának iratai, I. cs. 124-1920. sz. ill. 133-1920. sz.

hozzájárulhatott ahhoz, hogy a nagy nemzetesítő aktusra, a gyulafehérvári népgyűlésre is éppen a vármegye székhelyén került sor.¹²

A vármegye területét 1918 végén, 1919 elején szállták meg a román csapatok. Tövisen december 7-én elvágta a vasúti összeköttetést Kolozsvárral. Nagyenyedet december 20-án, Gyulafehérvárt december 19-én, szállták meg, s a budapesti lapok tudni vélték, hogy december 19-én küldöttség indult Bukarestből az ércbányák (Verespatak, Abrudbánya) átvételére.¹³ A román hadsereg bevonulása azonban sok esetben csak a fennálló helyzetet szentesített, amennyiben például Gyulafehérváron a helyi románság már a bevonulás előtt két héttel, december 5-én átvette a város irányítását, és egy helyi ügyvéd személyében román polgármestert emelt hatalomra.¹⁴ A város új, katonai és polgári hatóságai együttesen akadályozták meg a helyi magyarokat abban, hogy december 21-22-én Kolozsvárra utazzanak, az erdélyi magyarság nagygyűlésére.¹⁵

A hatalomátvétel után rögtön meginduló elbocsátások és a magyarelenes atrocitások miatt 1918 végétől a menekültek folyamatosan özönlöttek a budapesti igazgatás alatt maradt országrészbe. Az első nagyobb hullámra 1919 januárja és márciusa körül került sor: ekkor a hűségeskü megtagadása vagy a megszálló hatóságok által ellenségesnek tekintett magatartás szolgáltatott okot a vármegye településeiről való eltávolításra. A tanácsköztársaság időszaka – forrásainkból legalábbis úgy tűnik – bizonyos értelemben szünetet jelentett a vármegye területéről való menekülésben, elűzésben. A román megszálló hatóságok ebben az időszakban más technikákkal éltek: a számukra kellemetlen vagy zavaró személyiségeket internálták vagy be is börtönözték, mint például Korinsky Győző volt ítélőtáblai bírót.¹⁶ A kommün bukása után szinte azonnal újrakezdődtek a kiutasítások, és többé-kevésbé folyamatosan zajlottak 1920 folyamán.¹⁷

Az aktus

A Szózat című radikális jobboldali napilap 1919. december 19-i számában felhívást tett közzé, hogy az elszakított vármegyékből származók jelent-

¹² A gyűlés lefolyásával kapcsolatban helyszíni és a város életét is érzékeltető beszámoló: Az erdélyi románok Nagyromániához csatlakoznak. Az Est, 1918. december 3. 1-2.

¹³ A megszállással kapcsolatos adatokat az alábbi lapokból vettem: Pesti Napló, 1918. december 20. 1., Budapesti Hírlap, 1918. december 21. 5., december 20. 5.,

¹⁴ Gyulafehérvár tisztviselői felesküdték a románoknak. Az Est, 1918. december 8. 3.

¹⁵ Az Est, 1918. december 24. 2.

¹⁶ PML, IV. 901. 7-1920. sz. Alsó-Fehér vármegye törvényhatóságának átirata a Tevéhez. Budapest, 1920. február 12.

¹⁷ Pl. Ez volt Daubravszky Gyula gyulafehérvári városi főszámvevő (62-1920. sz.), Újhelyi János nagyenyedi városi pénztárnok (85-1920. sz.) esete.

kezdenek be a törvényhatóságoknál.¹⁸ A törvényhatóságok megalakításának gondolata minden bizonnyal korábban született, erre utal az is, hogy két nappal később, a Magyar Nemzeti Szövetség Gerlóczy utcai helyiségében máris megalakult Alsó-Fehér vármegye Budapesten működő törvényhatósága. A szervezet nyilvánvalóan a Területvédő Liga kezdeményezésére alakult meg, mert az eseményre Krisztics Sándor (a Tevélt titkára, későbbi szociológiaprofesszor) és Perényi Zsigmond (a Magyar Nemzeti Szövetség elnöke) felhívására került sor. A megalakuláskor a Tevélt Okolicsányi László, a szervezet alelnöke képviselte. A jelenlévők rövid formaságok után egyhangúlag kimondták Alsó-Fehér vármegye törvényhatóságának megalakulását, amelynek vezetőjévé Pongrác Aladárt, Abrudbánya volt tiszti főügyészét választották.

A megjelent mintegy kéttucatnyi személy természetesen csak bajosan képviselhetette legitim módon a vármegye csaknem negyvenezer lakosát, ezért már a megalakuláskor hangsúlyozták, hogy szervezetükre a jogfolytonosság fenntartása miatt van szükség. Ha végigtekintünk a 29 megjelent foglalkozásán és lakhelyén, azt látjuk, hogy zömükben férfiakról, állami és városi szolgálatban álló hivatalnokokról van szó, akik a jelzett időszakban (1919. végén) budapesti lakhellyel rendelkeztek, és jobbára valamelyik Alsó-Fehér megyei kisvárost jelölték meg menekülésük előtti lakhelyként. A megjelentek között öt nő volt (közülük azonban hárman is családtagként jelentek meg az eseményen, férjük, illetve apjuk társaságában). A törvényhatóság megalapítói között 3 csendőr-, illetve rendőr- vagy katonatisztet, 7 városi tisztviselőt (főszámvevőt, főügyészt, polgármester-helyettest, városi tanácsost, segédhivatali alkalmazottat), 3 tanító vagy iskolaigazgatót (és két családtagot), 3 községi, illetve körjegyzőt találunk, 2 műegyetemi hallgató, egy állami geológus (és felesége) valamint ügyvéd, hírlapíró, kávé-s, lakatos, földbirtokos, műszerész, takarékpénztári igazgató és néhány, közelebbi foglalkozást meg nem adó személy. Körükben két olyan személyt is találunk, akik a későbbiekben a Horthy-korszakban szép karriert fognak befutni: Toókos Gyula (1883–1958) huszárkapitány, vezérkari százados, a „szegedi” tisztek csoportjának ismert tagja, későbbi tábornok mint vajasdi származású menekült jelentkezett be a gyűlésre. Esztergár Lajos (1894–1978), Abrudbányáról menekült ügyvéd később Pécs polgármestere, majd a negyvenes évek elején a kormány szociálpolitikájának egyik alakítója, így az ONCSA (Országos Népi- és Családvédelmi Alap) egyik életre hívója volt.

Figyelemreméltó azonban, hogy a korábbi vármegyei tisztviselők távolmaradtak a kezdeményezéstől: egyedül Tóth László, korábbi veres-

¹⁸ A felhívást megismételte a katolikus Új Nemzedék is 1920. július 14-i számában.

pataki főszolgabíró (1919-ben Gyömrőre alacsonyabb rangban beosztva) képviselte ezt a csoportot. A törvényhatóság vezetői közül mind Inczédy-Joksmann Ödön korábbi alispán, majd kormánybiztos (a Károlyi-kormány 1918. november 19-i ülésén felmentette), mind báró Bánffy Kázmér főispán, illetve Bánffy 1918 végén kinevezett utódja, Asztalos Kálmán Erdélyben maradt.¹⁹ A többi vármegyei tisztviselő – úgy tűnik – távol tartotta magát a kezdeményezéstől, annak ellenére, hogy körükben minden bizonynyal jelentős volt az elmenekültek száma. Ez a távolmaradás akkor is be-szédes, ha tudjuk, hogy valószínűleg a volt vármegyei tisztviselők a csonka ország más vidékein szétszórva élhettek ebben az időben, és sem informá-ciójuk nem lehetett a kezdeményezésről, sem módjuk egy pesti utazásra. Ezt az állítást erősíti, hogy néhányan (volt állampénztári főtanácsos, bíró, pénzügyi tisztviselő) később jelentette be csatlakozását a tömörüléshez, és valamennyiük vidéken élt ebben az időpontban.

Az ülésen megjelentek kinyilvánították, hogy törvényhatóságukat azért alakítják meg (47 másik, elszakított törvényhatósággal együtt), hogy a jogfolytonosság meg ne szakadjon. Vezetőjévé egyhangúlag dr. Pongrácz Aladárt, Abrudbánya tisztí főügyészét, a helybéli Magyar Kaszinó elnökét választották.²⁰

Álláspont

A frissen megalakult közgyűlés néhány nappal később elfogadott egy hatá-rozatot is, amely összeszedte azokat az érveket és állításokat, amelyekkel a vármegye elszakítása ellen és a törvényhatóság megalapításának szüksé-gessége mellett érveltek. A jogfolytonosság fenntartásának hangoztatása mellett felbukkannak azok a fordulatok, amelyek a továbbiakban is meg-határozzák az egyesületnek és tagjainak szóhasználatát.

Ezek az érvek a következők:

- a) *a történelmi szenvedésekre* (1783–84-re és 1848–49-re) való vissza-utalás: „A mi őseink sokat megértek már. Látták rabolni és gyilkolni Hora-Kloska gyülevész népét, Janku és Axentye osztrák zsoldban álló hordáit, mégsem estek kétségbe, és a haza mégis megmaradt. A ma-gukat rómaiaknak hazudó oláh utódok csak azt cselekszik most, amit nagyatyáik, de mi, az akkori mártírok vérei szintén nem esünk kétség-

¹⁹ Asztalost ügyvédként és a nagyenyedi Károlyi-párt elnökeként 1918. decemberében ne-vezték ki, nyilvánvalóan csak névleges hatalomgyakorlást lehetővé tevő hivatalába. Kinevezéséről ld.: Alsófehér (függetlenségi lap), 1918. december 29.

²⁰ PML, IV. 901, 1-2/1920. sz. az 1919. december 21-i ülés jegyzőkönyve. Pongrácz nem-csak a közigazgatásban volt jelen: a háború végén főszerkesztőként jegyezte az Abrudbánya és Vidéke című hetilapot.

be, mert mi is tudjuk, hogy a haza élni fog”. S megemlíti még Abrudbánya, Zalatna, Nagyenyed elpusztítását.²¹

- b) *a kultúrfölény* hangsúlyozása (a románság „gyülevész had”, amely martalóchadjáratai során kultúrkinccseket semmisített meg, Kemény Simon kardjából patkószöveget veretett, stb.), s a kultúrának ezen ellenfelei „minden történelmi, jogi és erkölcsi alapot nélkülöznek” [sic].
- c) *a patriarkális együttélés* képének felmutatása („Alsófehér vármegye közönsége: magyarok, szászok és józan románok, különösen az intelligensebb bányász románok egyformán a történelmi múlt teljes ismerésével és a jövőbe vetett rendíthetetlen hittől elteltlen foglal állást hazánk területi épsége mellett”).

Sajátos, hogy a magyar területmegtartó, -követelő propagandában jelentős szerepet játszott gazdasági, földrajzi érvelés nem bukkan fel ebben az alapvetésben – eltekintve néhány sztereotíp hivatkozástól Zalatna „aranyára”, Vízakna „sójára” és Sárd, Magyarigen „borára”.²²

Ezekben a hetekben-hónapokban, nemcsak a közép-erdélyi vármegye száműzött törvényhatósága alakult meg, hanem számos más elszakított területről jövő személy vett részt hasonló kezdeményezésekben, nyilván a Tevél felhívására reagálva. A rendelkezésünkre álló iratokból kitűnik, hogy megalakult Torda-Aranyos, Maros-Torda és Szilágy vármegye, Zombor rendezett tanácsú város Budapesten működő törvényhatósága is, amelyek intenzív levelezést folytattak más menekült törvényhatóságokkal, és megpróbálták például politikai állásfoglalásra is bírni a többieket: ilyen volt a Székely Nemzeti Párt helyett a Székely Szövetség támogatására vagy az erdélyi hadsereg megalakítására való felhívás.²³

Ilyesfajta mozgolódás már a kormányzat szintjére is eljutott. A minisztertanács 1920. február 29-i ülésén Beniczky Ödön belügyminiszter beszámolt arról, hogy Budapesten sorra alakulnak meg az elszakított megyék törvényhatóságai, és alispáni hivatalaikat is felállítják. Bár a miniszter méltányolta, azt a „lelkes hazafias érzésből eredő célzatot, amely a házi tüzhelyüktől elűzött sokat szenvedett testvéreinket áthatja”. De a hozzászólásában a törvényességre helyezte a hangsúlyt, s a törvényhatóságok szigorú kritériumainak nem megfelelő, „törvényszerű alakiságok nélkül”

²¹ A korabeli lapokat áttekintve nyilvánvalóan látszik, hogy a hetven évvel korábbi polgárháború emléke intenzíven élt a vármegyei magyarság körében: az Abrudbánya és Vidéke tárcarovata 1917 tavaszától 22 részben közölte Bölöni Mikó Samu kéziratát Zalatna és Abrudbánya pusztulásáról, 1918 tavaszán-nyarán pedig Rákosi István naplójegyzeteit 1848-49-ről, 17 részben. És gyakoriak voltak a más szerzőktől származó, témához kapcsolódó cikkek is.

²² PML, IV. 901., 2-1919 közgyűlési sz. 1919. december 27-i határozat.

²³ Uo. 67-1920, jegyzőkönyvi kivonat Torda-Aranyos vármegye közgyűléséről, 1920. június 5. 139-1920, Maros-Torda átirata a honvédelmi minisztériumhoz, 1920. október 31.

folyó működést határozottan helytelenítette. Annyit azonban megengedett, hogy amíg a szóbanforgó menekült törvényhatóságok működése csak állásfoglalásokra szorítkozik, s a területi integritás érdekében zajlik, addig a kezdeményezést nem kell letörni. Ugyanakkor jelezte, hogy a kérdéses gyűlések résztvevőit a „miheztartás végett” figyelmeztetni fogja működésük határait. Beniczky előterjesztését a kormányülés jóváhagyta.²⁴

Alsó-Fehér törvényhatósága ugyanakkor nem elégedett meg ennyivel, hanem petíciókat is címzett az ország és a világ hatalmasaihoz. A számos magánkezdeményezésű (és részint Gyulafehérvár, Kutyalva stb. képviselőiben, a törvényhatóságban résztvevő tagok által saját maguknak írott) petíció közül az abrudbányaiak tiltakozása emelkedik ki, ők egyenesen a békekonferencia elnökének címezték kijelentéseiket: az 1920. február 16-i keltezéssel ellátott iratban a már említett, patriarkális szemlélet nyomai dominálnak. A szerzők szerint az elcsatolással a „komolyabb gondolkodású oláhság” is elégedetlen, ugyanakkor manifesztumukban határozottan állást foglaltak a románság „államberendezésre való képtelensége” mellett.²⁵ Könnyű volna félmosollyal elintézni hasonló kezdeményezéseket, s utalni provincializmusukra. Azonban ezek az iratok egészen messzire is eljuthattak: a Sáros megyeiek hasonló tartalmú petíciója eljutott egészen Párizsig, s a korszak viszonyai között nem lehetett tudni, hogy milyen, akárcsak néhány tucat ember által aláírt petíciónak ad majd nyomatékot a nagyhatalmi támogatás. A törvényhatóság iratanyagában szép számmal találhatók tiltakozások, jobbára egyes magánszemélyek tollából, akik felkérlik a vármegye vezetőit, hogy foglaljanak állást a békeszerződés ellen. 1920 februárjának elején a vármegye egyenesen Apponyi Albertnek, a békedelegáció vezetőjének írt, amelyben elég határozott hangon közölték: „a komolyabb oláhok is törhetetlenül, halálukig ragaszkodnak Szent István ősi birodalmához és a halottrabló balkáni oláhok rabszolgái nem lesznek soha. E vármegyében minden kultúra magyar pénz, munka és ész eredménye, oláh kultúra soha nem volt. Az oláhok itt csak rablásaik és tömeggyilkosságaik emlékével dicsekedhetnek”. Majd 1848–49 emlékének megidézése után hozzátette: „A legyilkolt nagyenyedi, abrudbányai, zalatnai stb. magyar nők, gyermekek és aggastyánok szellemei a mi segítségünkre jönnek az ősi föld visszaszerzésében.” Az ősi városok „sohasem fogják fejüket meghajtani a havasi mőczok bocskorai alá”. Az irat explicit fenyegetéssel zárult: „Vármegyénk elszakításába belenyugodni soha nem fogunk és megátkozuk azt a kezet, amelyik az ősi haza feldarabolását kimondó békeszerződést aláírja”.²⁶

²⁴ Magyar Országos Levéltár (MOL), K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1920. február 29. 23. napirendi pont.

²⁵ PML, IV. 901., 16–1920. Felhívás, Budapest, 1920. február 16.

²⁶ Uo. 9–1920, Pongrácz Aladár által aláírt memorandum Apponyi Alberthez. Budapest, 1920. február 5.

Működés

A menekült – és mint látjuk: némiképp önjelölt – önkormányzat nem rendelkezett saját apparátussal és hivatali helyiségekkel, ezért rá volt utalva a Tevé és a Nemzeti Szövetség által biztosított infrastruktúrára. 1920 tavaszán a törvényhatóság a IV. (ma V.) kerületi Sütő utcában működött, közgyűlését a Gerlóczy utca 11-ben tartotta meg, illetve a szintén belvárosi Klotild étteremben. Hivatalos óráikat a Váci utca 31-33-ban tartották egy rövid ideig (minden kedden, csütörtökön és szombaton négytől hatig), míg végül a törvényhatóság az Adria-palotában (ma: Hotel Méridien, a Deák térnél) kapott helyet a többi menekült törvényhatósággal együtt. Az ügyfélfogadási időben megjelenteknek a vármegye vezetői bizonyítványokat (erkölcsi, illetőségi, szegénységi) állítottak ki, a kérelmezők hazafias magatartására vonatkozó igazolványokat adtak, és megpróbálták lobbizni egyes menekült társaik érdekében. Ez nem járt a megválasztott tisztviselőkre nézve megterhelő adminisztrációval: a törvényhatóság ügyforgalma 1920-ban 134 darab ügyirat volt (ebből 30 illetőségi, 7 erkölcsi és 39 egyéb hivatalos igazolvány), 1921 nyaráig pedig 80 darab ügyirat szerepel az iktatókönyvben. (Az utolsó iktatott ügyirat, a 80-1921. számú 1921. november 4-én kelt: ebben Szilágyi Miklós vízaknai bányaművezető hazafias viselkedését igazolta a törvényhatóság. Ez azonban már inkább csak egyedi elintézés lehetett, a rendszeres irattározás 1921. július 23-án megszűnt.) A hivatalos iratok komolyságát nagyban növelte, hogy a menekült vármegye 1920 áprilisától saját körbélyegzővel is rendelkezett, „Alsó-Fejér Megye közönsége” felirattal – igaz, az összes menekült törvényhatóságnak ugyanolyan kivitelű jutott.²⁷

Az egyéb működés javát az aktív tagtársak érdekében folytatott lobbitevékenység tette ki (hivatalos szervek figyelmét hívták fel az illető hazafias magatartására vagy gyógykezelési segílyt igyekeztek kijárni neki), illetve olyan eset is volt, amikor feljelentették a hazafiatlan magatartásúnak tartott menekültet.²⁸ Úgy tűnik, hogy a Tevé, illetve a kormányzati szervek megpróbálták felhasználni a törvényhatóságot információszerzésre (helybéli tűzifaárakról²⁹, a megyében megjelenő magyar, román és német lapok-

²⁷ Kratochvil Ferenc menekült gyulafehérvári helyettes polgármester felajánlotta a város egyik pecsétjét ilyen célokra, felajánlását azonban nem fogadták el. Uo. 5-1920, Kratochvil Ferenc levele, Budapest, 1919. december 23.

²⁸ Uo. 8-1920, Alsó-Fehér vármegye törvényhatósága az igazságügyminisztériumhoz. Budapest, 1920. február 12. A Székelyudvarhelyről menekült Konstantinescu Viktor bíróról azt állítják, hogy a román hatalom helyeztette Gyulafehérvárra, és kémtevékenységgel vádolták meg. Személyének tüzetesebb vizsgálatához (az előzőleg élénken patronált) másik menekült bírót ajánlották, aki valószínűleg értelmi szerzője is lehetett a feljelentésnek.

²⁹ Uo., 4-1920, Budapest, 1920. január 29.

ról³⁰, a megyében uralkodó hangulatról³¹), ám a szolgáltatott adatok elég töredékesek és semmitmondóak voltak. A menekült törvényhatóságok munkájának összefogására voltak kísérletek: 1921. februárjában Dessewffy Istvánnak, Sáros vármegye egykori főjegyzőjének, a Turáni Társaság egyik, „belügyekkel megbízott” vezetőjének aláírásával érkezett átirat, amelyben az Alsó-Fehér megyeiek részvételét kérik egy majdani nagy követgyűlés összehívásában. Ennek létrejöttéig is arra kérték a címzetteket, hogy tartásuk titokban a „megszállott vármegyék ügyvezető vezérő tanácsának léte” – ami elég paradox kérés volt. Bár Pongrácz Aladár, a törvényhatóság vezetője jelezte, hogy egy ilyen gyűlés költségeihez anyagiilag nem tudnak hozzájárulni, magát javasolta, hogy ugyanezen az összejövetelen szívesen lenne az „oláh nemzetiségi kérdések” előadója.³² S ugyancsak a pénzhány akadályozta meg Alsó-Fehér menekültjeit abban, hogy a megszállott törvényhatóságok központi irodájának kérésére vásároljon a Védő Ligák Szövetségének „Magyar Talizmánjaiból” és az ezekkel járó matricákból.³³

A szervezet működését végül mégsem a pénzhány pecsételte meg: a trianoni békeszerződés becikkelyezése után a kormányzat kénytelen volt felosztatni a nyíltan irredenta célú szerveződések, így az önjelölt törvényhatóságokat is. A Bethlen-kormány pedig más, központosított és részben rejtett struktúrát hozott létre a határon túli kérdések kezelésére.³⁴ 1921. július 9-én még megtartotta utolsó közgyűlését a törvényhatóság, amelyen ismét kéttucatnyian vettek részt. Néhány nappal később a szervezet megszűnt, és feladatait az Országos Menekültügyi Hivatal vette át.

Alsó-Fehér vármegye menekült törvényhatóságának rövidke története talán tartogat néhány, önmagán túlmutató tanulságot is. Sajnos, nem tudjuk, hogy az erdélyi vármegyéből mennyien menekültek Magyarországra 1918 és 1924 között. Az erdélyi menekültek arányából következtetéseket levonva talán nem túlzás, ha számukat több mint ötezer főre tesszük. (Az erdélyi magyarság száma összességében 13,4%-kal csökkent Istvan Mocsy

³⁰ Uo., sz. n.-1920, a külügyminisztérium átirata, Budapest, 1920. november 4.

³¹ Uo., 23-1920, Daubravszky Gyula jelentése az 1919. júniusi gyulafehérvári eseményekről. Budapest, d. n. [1920]

³² Uo. 34-35-1921. Pongrácz Aladár levele, 1921. március 24-én és Dessewffy István levele 1921. február 28-án.

³³ Uo. 5-1921, Levél a törvényhatóságok központi irodájától, Budapest, 1921. január 12.

³⁴ Nemes Dezső-Karsai Elek (szerk.): Íratok az ellenforradalom történetéhez. II. kötet. Budapest, 1956, Szikra. 177-181.

adatai szerint³⁵, a negyvenezer fős Alsó-Fehér megyei magyarság esetében ez arányosan valamivel több mint 5300 fő lenne.) Ezzel szemben a saját magát megszervező törvényhatóság irataiban felbukkanó nevek száma 100 és 200 fő között van, tehát a menekülteknek csak töredéke fordult a képviselőlethez. Utóbbiaknak is főként a Budapesten és környékén élő része. Ha le is számítjuk az 1919–1921 közötti évek korántsem ideális közlekedési vagy anyagi viszonyait, a szervezkedés aligha jutott túl néhány elkeseredett vagy az ügyben érdekelt egyén mozgalmának szintjén. Bár keveset tudunk a résztvevők további sorsáról (így például a szerveződés motorjának számító Pongrácz Aladár életéről), a két ismertebb résztvevő pályája azt mutatja, hogy esetükben sem a törvényhatóság szolgált valamiféle politikai vagy társadalmi emeltyűként: reintegrációjukban a szervezkedés nem játszott szerepet. (A már említett Dessewffy István és a vele egy szervezetben ténykedő „nemzetvédelmi referens”, Gálócsy Árpád kohómérnök a korabeli radikális jobboldali mozgalmak ismert alakjai voltak – de mégiscsak periférikus figurák.) A valamikori és az 1920–21-es beosztás vizsgálata azt mutatja, hogy a menekültek valóban jelentős státuszvesztést könyvelhettek el (ezt talán nem is illő számszerűsíteni, néhány kiragadott példára hivatkozva, de tudunk nyomorgó és harminc kilót fogyott bíróról, nincstelen tanárözvegyről, több családról ugyanarra a laccímre bejelentkezve stb.). Viszont legalább ugyanennyi személlyel találkozunk, akiknek – időlegesen – sikerült beosztást nyerniük a községi vagy az állami igazgatás alacsonyabb szintjeire (egy elég plasztikus példa: a volt gyulafehérvári rendőrkapitány rendőrfogalmazó lett Budapesten). Meglepő a szervezetben a városi hivatalnokok túlsúlya, ezt részben talán magyarázza a helyi magyarság városi túlsúlya és talán a vármegyei tisztviselők helybenmaradása. Némiképpen talán meglepő lehet, hogy a menekült törvényhatóság egyáltalán nem élt a korszakra jellemző – rejtett vagy nyílt – antiszemita retorikával, sőt rendszeresen adott ki igazolásokat, igazolványokat izraelita felekezetű hozzáfutóknak, esetenként kiemelve az illetők hazafias magatartását.³⁶

³⁵ Istvan I. Mócsy: *The Effects of World War I The Uprooted: Hungarian Refugees and Their Impact on Hungary's Domestic Politics, 1918-1921*. Social Science Monographs-Brooklyn College Press, New York, 1983. És ő is Petrichevich-Horváth Emil (szerk.): *Jelentés az országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről* (Budapest, 1924) korrigált adatait használja. Varga E. Árpád – igaz más bázisról induló összesítése (ő az anyanyelvet tekintti irányadónak, vélhetően beleveszi a katonaságot is) – több mint tízezres magyar fogyást mutat ki a megyében. Ld.: <http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=etnik&megye=11>, elsősorban a városi lakosság drasztikus csökkenését.

³⁶ PML, IV. 901., 33-1920, Ábrahám Ervin órásságát erkölcsi bizonyítványának ügye, 1920. március 11. 52-1920, igazolvány Weinfeld Mór szállodás-kávés részére, 1920. május 4., 79-1921: Trencsiner Netty gyulafehérvári lalkos ügye, 1921. július 23. Továbbá gyanítható a zsidó származás Grünfeld Ignác kereskedősege, Wolf Ignác ügyvéd és Lobstein Dezső ügyében is.

Számos elemzés e kettőt (revízió és antiszemitizmus) összekapcsolja, de mint ebben az esetben látjuk, nem biztos, hogy jogosan.

A résztvevő személyek motivációja eltérő lehetett, elsősorban a harag és az elszenvedett sérelem dominálhattak, de találunk olyat is, aki későbbi jogigényét vélte fenntarthatónak a szervezet révén.³⁷ A szervezet által használt nyelv és szókészlet úgyszólván adott volt: 1848/49 és 1783/84 traumái táplálták, illetve a civilizatorikus fölény érzete.

Annak ellenére, hogy a közigazgatásban és a jogban jártas emberek működtették e szervezetet, ennek a működési formának nem volt jövője. A kormányzat, bár alapításában nem vett részt, megpróbálta felhasználni a törvényhatóságot, mérsékelt sikerrel. A nemzetközi politika fejleményei pedig arra kényszerítették a kabinetet, hogy a törvényhatóság és a hozzá hasonló szervezetek működését beszüntesse, és kevésbé decentralizált struktúrákkal kísérletezzon.

³⁷ Nem is akármire: egy igazi zongorára. Uo. 132-1920.

Kiss Balázs

Államfordulat Nyitrán (1918–1923)

Nitra and the change of state between 1918 and 1923.

The essay investigates the process of change of statehood in the town of Nitra through the changes occurring in its local institutions and politics between October 1918 and the year of 1923. At the end of World War I. the city management was taken over by the Hungarian National Council. In December 1918 the Czechoslovakian legions marched in and the power was handed over to the Slovakian National Council. In the first years of post-war changes Slovakian civil servants became the managers of the city who has been well versed in Hungarian legislature and culture educated during the time of dualism. Most of them came to the county town from Szakolca, a small town in the northern part of County Nitra. The civil servants of the transitory period remained in office till 1923. That year the town was downgraded to the status of small town resulting in extensive changes in the personnel, Czech nationals being given preference.

A Zobor lábánál elterülő városban 1918 októberében jelentkeztek a négy-éves háború végének és az ezt követő átalakulásnak az első jelei. Október végén a Csehszlovák Köztársaság kikiáltásakor a Zoboralján vezető pozícióban lévő magyar tisztviselők Magyarország keretén belül képzelték el Nyitra városának a jövőjét, míg a város szlovák lakosai a Nagymorva Birodalom egykori székhelyében a szlávság bölcsőjét látták. Abban az időben, amikor az őszirózsás forradalom keretében politikai és társadalmi fordulat zajlott le Magyarországon, és október 28-án Prágában kikiáltották a csehszlovák államot, majd október 30-án Turócszentmártonban a szlovákok politikai képviselte is az új állam mellett foglalt állást, fontos, a város történetét meghatározó események kezdtek kibontakozni.¹

Október második felében Nyitra magyar nemzetiségű tisztviselői öszszegyűltek tiltakozni a Csehszlovák Köztársaság megalakítása ellen, valamint a helyi magyar forradalmi mozgalom is a csehek és a csehszlovák állam ellen fogalmazta meg követeléseit. Nyitra vezetésének az egységes magyar állam fennmaradásához fűződő álláspontja 1918. október 24-én a városházán lezajlott titkos tanácskozáson fogalmazódott meg. Szmida Kálmán prépost-plébános, Gyürky városi főjegyző és Palásthy táblabíró mellett a helyi gazdasági élet vezetői is jelen voltak az eszmecszerén.² A gyűlésen elsőként Szmida szólalt fel, aki a katolikus egyház feladatát ismertette;

¹ Kováč, Dušan: *Szlovákia története*. Kalligram, Pozsony, 2001. 166-179.

² Mrva, Ján: *Paberky k dejinám štátneho prevratu v Nitre*. Matica Slovenska, 1933. 9-14.

szerinte a papságnak propagandát kell kifejteni mind a szlovák, mind a magyar hívek körében nemzetiségi hovatartozás nélkül. Szükségesnek érezte, hogy mindkét nyelven születessenek a szentistváni állam egységét támogató, és a csehek törekvéseit elutasító cikkek, továbbá az egyházi összejövetelek és megmozdulások szervezését is kívánatosnak tartotta. Az ülésen a többi felszólaló is támogatta Szmidá elképzeléseit, valamint az október utolsó napján ülésező megyegyűléssel egyetemben, egy az állam integritásának megőrzését támogató közös álláspont megfogalmazását szorgalmazták. Az ülés végén a nyilvános városi tanácskozást, az aktuális kérdések megtárgyalására október 28-ra hívták össze.³

A Csehszlovák Köztársaság kikiáltásának napján, október 28-án ülésezett a nyitrai képviselőtestület is, ahol szóba kerültek a prágai határozatok. Szmidá Kálmán itt is szónoklatot tartott *„Isteni gondviselés, hogy mi Magyarország felvidéki polgárai, ezen történelmi eseményt megéljük. Az ezeréves szláv múlt egyezkedik a világ fórumain, [...] milyenek leszünk és milyenek maradunk a mi anyánk a magyar állam gyermekei. A véres világháború végének a küszöbén.”*⁴

Többi felszólaló szerint a csehek és a szlovákok a wilsoni elvek szerint fogják majd megrajzolni a nemzetek határait. A szlovák nemzeti mozgalom helyi vezetőinek a véleménye szerint tíz-tizenöt megyében, köztük Nyitrán, is a népek önrendelkezését akarják érvényesíteni ahelyett, hogy az állam egységét és területi integritását támogatnák. A város képviselői egybehangzóan megállapították, hogy a szlovák nemzeti mozgalom nem lehet sikeres Nyitra városában, mivel mindenekelőtt a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület⁵ aktív közéleti, kulturális tevékenysége miatt a város nyelvileg magyarrá vált. Az 1910-es népszámlálási adatok ezt a vélelmet alátámasztották. A város lakosainak közel 60 százaléka magyar, 30 százaléka szlovák és 10 százaléka német nemzetiségű volt.⁶ A korabeli feljegyzések szerint a nyitrai utcákon a szlovák beszéd az idős polgárok körében hangzik el, de az is csak a járás olyan szlovák lakosai, munkásai és napszámosai között, akik a városban keresték meg a megélhetésükhöz szükséges pénzt.

³ MRVA (1933) 9-14.

⁴ MRVA (1933) 14-20.

⁵ A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesületet 1883-ban Nyitrán hozták létre. A tíz megyére kiterjedő egyesület a kisdédvők a tanoncok képzése valamint olvasóköri és népkönyvtárak szervezésében fejtette ki tevékenységét.

⁶ A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület megalakulása előtt 1881-ben a város lakosainak még csak 39%-a volt magyar nemzetiségű. ZAJONC, Juraj: *Prečo je Nitra staroslovne mesto*. In: *Mýty naše slovenské*. Zost.: Krekovič – Mannová – Krekovičová 134-149.

A városi képviselők a szlovákok túrócszentmártoni elszakadási követeléseiről rövid idő alatt értesültek, ennek ellenére az egységes ezeréves magyar állam felbomlását, integritásának megszűntét nem tudták elképzelni. A cseh fennhatóság alatt „*nem lenne kellő kapcsolat az anyanyelvvel, kultúrával és a történelmi múlttal, ami a nemzeti léthez nélkülözhetetlen*” – vélték a megyei bizottsághoz írott kérvényükben a város előljárói.⁷

1918. október 31-én Budapesten gróf Károlyi Mihályt kinevezték miniszterelnöknek. A kinevezés híre még aznap este Nyitrán is elterjedt. Károlyi a kormánya azonnali kinevezéséről táviratban értesítette a megyék vezetőit, ebben segítséget kért tőlük a közügyek intézéséhez. A Magyar Nemzeti Tanács, amelynek a tagszervei alkották az új kormányt, felhívta minden megyei és városi hivatal figyelmét, hogy a joghatóságuk területén állítsanak fel önálló Nemzeti Tanácsot. Ekkor a város ügyeit Gyürky Ferenc városi főjegyző intézte, mivel Thúróczy polgármester a katonák által behurcolt spanyolnáthában betegeskedett. A pesti események és a Nemzeti Tanács megalakításának tervével a Nyitrai Lapok szerkesztője, a főjegyző és a szociáldemokraták képviselője, Magyar Viktor ügyvéd társaságában felkeresték otthonában a betegeskedő Thúróczyt. Ezen a szűkebb tanácskozáson született döntés arról, hogy támogatják a budapesti Magyar Nemzeti Tanács követelését a helyi Nemzeti Tanács felállítására. Az új testületbe delegált tagok személyéről azonban nem jött létre megállapodás e szűk körű megbeszélésen.⁸ Másnap, november 1-jén közös tanácskozást tartottak a város és megye előljárói és tisztviselői, amelyen Gyürky mint a tanácskozás vezetője ismertette az aktuális politikai helyzetet, és felolvasta a magyar népkormány táviratát a Nemzeti Tanács megalakítására. Ezen az ülésen komoly vita bontakozott ki a Nemzeti Tanács jogköréről. Szathmáry, a megye főjegyzője jogi fejtegetésében a közrend fenntartásán kívül további jogokat nem akart átruházni az új testületre. Vele ellentétes álláspontot képviselt Magyar Viktor ügyvéd, aki széles jogkört kívánt átadni a felállítandó új testületnek. A heves vita folytán másnapra halasztották a Nemzeti Tanács megválasztását.⁹ Ezalatt a budapesti kormány táviratban Gyürkyt nevezte ki a Nemzeti Tanács élére. Állítólag Hock János, a kormány tagja telefonon személyesen is felkérte Gyürkyt a tisztség betöltésére, azonban erről később komoly viták alakultak ki. A tanács tagjait egyhangú szavazással választották meg.¹⁰ A szociáldemokraták mellett a keresztényszocialisták képviselői is bekerültek az új tanácsba, ahol az előbbiek jelentős

⁷ MRVA (1933) 14-20.

⁸ MRVA (1933) 21.

⁹ MRVA (1933) 23-24.

¹⁰ *Nyitrai Lapok* 1918. november 11.

túlsúlyban voltak. A Nemzeti Tanácsnak a belső szervezetét is létrehozták, három önálló bizottságát alapították meg: egyet-egyét a közrendfenntartására, a közélélmezésre és a panaszügyekre. A városban állomásozó katonák élelmezésér őt főből álló külön bizottságot is felállítottak. Az élelmiszerhiány és a politikai bizonytalanság nyomán azonnali intézkedésekre volt szükség. Azonban számos kérdésben a politikai versengés a tanácson belül a gyors döntéshozatalt megakadályozta.¹¹

Politikai versengés

Nyitrán két jelentős politikai irányzat mutatkozott 1918 őszén: a szociáldemokrata és a keresztényszocialista. A Nemzeti Tanácsban mindkét jelentős politikai erő képviselve volt, de eltérő súllyal. Az új Nemzeti Tanács megalkulásával egyben városi tanácsosi helyeket szereztek a politikai pártok; a tanács kinevezett és megválasztott tagokból állt, de a polgárok tényleges megkérdezése nélkül valódi választás nélkül működött a testület. A Magyar Nemzeti Tanács a politikai életben is aktív szerepet játszott. November 2-án, közvetlenül a választás előtt a Magyar Szociáldemokrata Párt helyi szervezete 500 fős tagsággal alakult meg. A párt elnökének Dugesz Jenő órásmestert választották, aki egyben a Magyar Nemzeti Tanácsnak is tagja lett. A keresztényszocialisták az egyházmegye székhelyén erős szervezettel bírtak, de csak decemberben jutottak komoly szerephez, addig a szociáldemokraták vezetése alatt működött a város. A keresztényszocialisták ismert vezetője Jánoky-Madocsány Gyula,¹² egykori főispán és kormány megbízott, a pártban még vezető szerepet játszott Magyar Viktor, aki bár nem volt elnök, de valóságban a szellemi vezetője volt a mozgalomnak. A Katolikus Néppártból kinövő irányzat a társadalom alsó körében kezdett szervezkedni, a szociális hiányosságokat törekedett korrigálni. Segédkezett az Országos Vidéki Katolikus Tanács (OVKT) létrejöttében, amelynek a legfőbb feladata a szociális területeken a papság megerősítése volt. 1918. november 10-én az OVKT a katonaságtól visszakapta helyiségeit. Az egyesület elnöke Jozef Tiso teológiai professzor és Eugen Filkorn gimnáziumi tanár, katolikus pap volt.¹³

¹¹ MRVA (1933) 24-26.

¹² „Jánoky-Madocsányi Gyula nagyon rendes, művelt, nagyon finom ember volt, csak nagyon győnge idegzetű. Amikor decemberben bevonultak a katonák, akkor ő kapott 10 katonát, kiment a birtokára, és eltűnt.” A város közrendjének felügyeletét, helyettesének Lelley Jenőnek adta át aki a '20-as évek elején az Országos Keresztényszocialista Párt megszervezője és elnöke. In.: *Forum Társadalomtudományi Szemle* 2002/2. Elbeszélt történelem. Lelley János.

¹³ MRVA (1933) 28-34.

Pártküzdelmek

Nyitrán november 13-án összeült a Magyar Nemzeti Tanács, hogy véleményt nyilvánítson a formálódó magyar államról. A budapesti Magyar Nemzeti Tanács tervezete szerint a formálódó állam neve „Magyar Népköztársaság” lett volna, a helyi keresztényszocialisták azonban szorgalmazták, hogy inkább „Magyar Népi Demokratikus Köztársaság” legyen. A városi küldöttség szociáldemokrata vezetéssel Budapestre utazott, amely a Magyar Népköztársaság kikiáltását támogatta.¹⁴ Az államformaváltás másnapján, november 17-én a szociáldemokraták gyűlést tartottak, ahol a párt egy fővárosi küldötte is megjelent, aki rámutatott a fordulaton belül a szocdemek érdemeire, a politikai események felvázolását követően. A kommunisták képviselője, Matyuga László beszédében a világforradalom mellett foglalt állást, és a papok lemondását követelte.

A keresztényszocialisták két képviselője a Magyar Nemzeti Tanácsban ekkor Eugen Filkorn és Jozef Tiso volt, ők ezzel egyidejűleg egy új, radikális hangvételű magyar-szlovák kétnyelvű hetilapot indítottak „*Nyitra-Nitra*” címmel november közepén, amelyben éles hangvételű cikkekben fogalmazták meg a szocdemektől eltérő véleményüket. Antiszemita hangvételű írások is születtek, például az egyik kijelentette: „*le a zsidókkal, le azokkal a hősökkel, akik a világégést okozták és aktívan közreműködtek benne, le a katonai hivatallal és le a nyitrai kávéházakkal*”.¹⁵

A politikailag szembenálló felek között a helyzet oly annyira megromlott, hogy pogrom lehetősége is felmerült a hónap második felében. November 17-én megalakult az Országos Radikális Párt helyi szervezete is. Károlyi pártja pedig december 1-jén alakította meg nyitrai alapszervezetét. Azonban a helyi politikai életben bekövetkezett változások nem tükröződtek a Nemzeti Tanács összetételében. A keresztényszocialista irányzatú *Nyitramegyei Szemle* december 1-i számában a Nemzeti Tanács megszűnésével számol, és egy új választáson létrejövő képviselői szerv felállítására mellett kardoskodik.¹⁶ A helyi politika átalakulásáról a végső döntés Pesten született meg. A Központi Magyar Nemzeti Tanács szerint a tagok választásával újjá kell alakítani a helyi tanácsokat, a kiválasztott tagok csak egy politikai párt listáján lehetnek rajta, függetlenül nem indulhatnak.

Október második felétől a Felföld számos városában alakultak meg a szlovák nemzeti tanácsok is. A nyitrai Magyar Nemzeti Tanácsban a helyi

¹⁴ MRVA (1933) 34-35.

¹⁵ *Nyitra-Nitra* 1918. november 24.

¹⁶ *Nyitramegyei Szemle* 1918. december 1.

szlovákság érdekeit mások mellett Magyar Viktor és Štefan Bertovic ügyvéd, valamint Viliam Paška képviselte.¹⁷

A magyar nemzeti tanácsi választásokat december 2-re írták ki a városháza nagytermébe. Ahol a politikai erők hívei és támogatói megjelentek, tömegjelenetek alakultak ki, a rendet Oskár Ronchetti tűzoltóparancsnok tartotta fenn. Összesen 28 politikai és szakmai szervezet 126 jelöltje vett részt a Nemzeti Tanács választásán.¹⁸ A szavazatok leadására a városháza nagytermében került sor, ahol néha tettlegességig is fajultak az indulatok. A választás eredményét a levezető elnök, Gyürky hirdette ki. A végeredmény szerint a keresztényszocialisták jelentősen növelték helyeik számát az új Magyar Nemzeti Tanácsban.¹⁹ A második Magyar Nemzeti Tanács rövid ténykedése alatt a fordulat konkrét napi ügyeivel foglalkozott. A bő egyhetes működése végén a csehszlovák légionáriusok bevonulásával átvette a helyét a Szlovák Nemzeti Tanács. A rövid működése abban foglalható össze, hogy a pártok nemzetörségeinek a segítségével törekedett fenntartani a rendet, továbbá biztosította a vértelen átmenetet.

A helyi szlovákok két vezetője Filkorn és Tiso lett november első hetének végére. A háborúban tábori papként teljesítettek szolgálatot, ahol a cseh katonákkal is érintkezésbe léptek, így már régebben is informálódtak a „csehszlovákok” külföldi ellenállásáról. A csehszlovákiai függetlenségi nyilatkozat már végleges volt, de az új állam határai még nem voltak megállapítva, ám azt pontosan tudták, hogy Nyitra a Csehszlovák Köztársasághoz fog kerülni. Nyitra abban az időben, amikor Tiso és Filkorn a frontról megérkezett, magyar város képét mutatta. A helyi szlovákok körében már októberben titkos agitáció kezdődött el. November 10-én indítványozták, hogy alakuljon Szlovák Nemzeti Tanács, azonban Tiso javaslatára ezt elvetették, mert ekkor még korainak tartotta a megszervezését. Filkorn és Tiso mint fiatal papok és agilis egyesületi vezetők azon a véleményen voltak, hogy a politikai ellenfeleiket csak tömegmozgalom keretében, a keresztényszocialista irányzat megszervezésével lehet meggyőzni. A céljaik eléréséhez önálló lapot indítottak a „*Nyitra–Nitra*” címmel. Kiadója Filkorn,

¹⁷ MRVA (1933) 39-43.

¹⁸ A 28 jelöltlistán az alábbi szervezetek képviseltették magukat: Károlyi Párt, Szociáldemokrata Párt, Polgári Radikális Párt, Nyitrai Cionista Párt, Keresztényszociális Egyesület, Bőrgyártók Egylete, Szabómunkások Egylete, Katolikus Legényegylet, Nyitrai Keresztényszocialista Nők, Betegek és Nyugdíjasok Területi Egylete, Katonaság Városi Tanácsa, Katolikus Kör, Nemzetörség, Pénzügyi Igazgatóság, Járásbíróház, Kerületi Egészségbiztosító, Postahivatal, Iskolai tanfelügyelőség, Gimnázium, Római Katolikus Népiskola, Városi Helyi Iskola, Kereskedelmi Alkalmazottak, Nyitrai Ipari Egyesület, Nyitrai Kereskedők, Famunkások Kereskedelmi Testülete, Molnárok és Molnárlegények Testülete, Nyitrai Kereskedelmi Egylet, Kereskedelmi Munkások Szervezete. A listák részletesen MRVA (1933) 44-47.

¹⁹ MRVA (1933) 47-50.

a szerkesztője Tiso lett. A november 17-én megjelent első szám a szlovák nemzeti ügyről még nem tett említést, csupán a keresztényszocializmus XIII. Leó által megfogalmazott enciklikáját a *Rerum Novarum*ot ismertette mint követendő programot, nemzetiségtől függetlenül a hívek körében.²⁰ A második szám „*Slováci, plesajme!*”²¹ címmel jelent meg, ebben programot hirdetett „*ne siránkozzunk és bánkódjunk, hanem örvendjünk, énekeljünk mindnyájan. Fejezzük be azt a szégyenkezést, hogy mi Szlovákiában születünk [...] nem vagyunk másodrendű állampolgárok, mivel ez a mi bölcsőnk.*” Tiso arra is utalt cikkében, hogy a teljes közéletben szükséges a szlovák nyelv használata. A lap december elsején megjelent számában Tiso „*Slováci hore s hlavou*” címmel jelentetett meg publicisztikát, melyet a „*büszke vagyok, mert szlovák vagyok*” kezdetű Vajansky-idézettel zárt. Mint a lap számaiból is látszik, a szlovák nemzeti programot a keresztényszocialista eszmei háttérrel a nyitrai szeminárium teológusai fogalmazták meg hétről-hétre egyre nagyobb terjedelemben. A Tiso által létrehozott Keresztényszociális Egyletben a második Magyar Nemzeti Tanács választása előtti utolsó ülésén elszavalták a szlovákok himnuszát a „*Hej Slováci*”-t; ez is a felekezeti és a nemzeti hagyományok egységesítésére enged következtetni. A lap negyedik számában „*A kereszténység már felkelt*” címmel írta meg az események történetét Tiso. Az egyik publicista pedig így fogalmazott „*szétkergettük a csavargókat, akik a városházán tanyát vertek, és félreállítottuk azokat a férfiakat, mi keresztények és szlovákok!*”²²

A cseh legionáriusok elfoglalják Nyitrát

December első hetében egymásnak ellentmondó hírek láttak napvilágot a Magyarország és Csehszlovákia között meghúzott demarkációs vonalról. November utolsó napjaiban a fosztogatás tetőfokára hágott a városban, már a pártok saját „nemzetőrségei” sem voltak képesek garantálni a rendet. December 5-én a katonai kórház is kifosztották az átmenet zűrzavarát kihasználó elemek. A magyar kormány közben elállt attól a tervétől, hogy Nyitrán repülőteret létesítsen, ez a tény is arra enged következtetni – vélték a szlovák sajtó publicistái –, hogy a magyar kormány elfogadta Nyitrának a Csehszlovák Köztársasághoz való csatolását.

A Nyitra megye morvaországi határánál lévő kisvárosba, Szkolcára már november közepén bevonultak a cseh csapatok. A Vavro Šrobár ve-

²⁰ Tisora a bécsi Pazmáneumban eltöltött évek alatt tett nagy hatást a keresztényszocializmus. G. Kovács László: Jozef Tiso. *Arképek Kettős Tükörben*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 1997.

²¹ Szlovákok örvendjünk! *Nyitra-Nitra* 1918 november 24.

²² *Nyitra-Nitra* 1918. december 8.

zette ideiglenes kormány is székhelyéül a „Végvár”²³-at választotta. A megye északi részét még november folyamán elfoglalták a cseh csapatok. December elejére elérték a Vág folyó völgyét, ahol a Nagyszombat-Pöstyén-Trencsén-Zsolna vasúti fővonal megszerzése volt a legfontosabb céljuk. December 5-én a Vág partján, Galgócnál volt egy kisebb magyar ellentámadás: a Neumann ezredes vezette cseh csapatok a magyarok előretörését Lipótvárnál állították meg. A Pöstyénből jött cseh könnyűtüzérségnek bevetése következtében a vasúti csomópont pályaudvara mellett az este folyamán meghátráltak a magyar csapatok és ezzel kifulladt a magyar offenzíva. A vármegye központjának elfoglalására megnyílt a lehetőség. A csehek katonai előretörése a Nyitra folyó felső folyásánál található Nagybossány község mellett lezajlott ütközet biztosította.²⁴

A katonai helyzet hatására Deiszler, Nyitra katonai parancsnoka december 7-én Gyürky polgármesterrel közölte a város kiürítéséről szóló tervét, ennek értelmében déli irányba, Érsekújvár felé vonulna vissza a magyar katonaság.²⁵

A kritikus helyzetre tekintettel Gyürky december 7-én délután 3 órára összehívta a város rendkívüli képviselőtestületi ülését, amelyen beszámolt az általános és a hadihelyzetről, s a város képviselőit a további teendőkkel kapcsolatos állásfoglalás meghozatalára kérte. Szmda Kálmán prépost-plébános felszólalásában a városnak a cseh legionáriusokkal szemben történő fellépésére buzdított. *„Nyitra, ahol mi születünk, a mi bölcsőnk, [...] szembe kell mennünk a cseh koldusokkal.”* A tanácskozás döntése a cseh csapatokkal szembeni ellenállás megszervezése volt. A gyűlésről idő előtt távozott Viliam Pašek szlovák ügyvéd, aki értesítette a város szlovák vezéregyéniségeit a rendelkezésről, illetve Bohumil Neumann a cseh csapatok parancsnoka is tőle tájékozódott a város aktuális politikai és katonai helyzetéről. Az ellenállás gondolata leginkább a város zsidó lakosai körében született meg, ám végül akcióra nem került sor. Ekkor Tiso lapjában számos antiszemita tárcsa foglalkozott a zsidókkal mint a leendő ellenállás megszervezőivel.

A csehek bevonulásáról a város küldöttsége Neumannnál 9-én egyeztetett.²⁶ Felsőrécsényben, megszületett a megállapodás a város átadásáról,

²³ Juhász Gyula hatszáz napot töltött el a Morva menti kisvárosban. Az itt eltöltött időszakot örökíti meg plasztikusan az „Orbán lelke” című kisregénye, melyben Végvár néven emlegeti Szakalcát. Juhász Gyula: *Orbán lelke*. Szépirodalmi, Budapest, 1963.

²⁴ MRVA (1933) 77.

²⁵ SZOMOLÁNYI (1931) 27-31.

²⁶ A Felsőrécsényben [Rišňovce] állomásozó cseh csapatokhoz küldött városi delegáció tagjai: Gyürky Ferenc polgármester-helyettes, Klobusiczky Károly városi főügyész, Bertovics István ügyvéd, Ötvös Aladár ügyvéd és Jozef Tiso. Batthány Vilmos püspök biztosította a delegáció közlekedéséhez a kocsikat. *Nyitra-Nitra 1918 december 15.*

továbbá megegyezés jött létre arról is, hogy nem lesz szabadrablás, és a város a megszálló cseh katonák ellátásáról gondoskodni fog. A város nemzetőrségét felosztatják, és a náluk lévő fegyvereket begyűjtik. A helyi rendőrséget cseh katonákból egészítik ki 50 fővel.

A Magyar Nemzeti Tanácsnak és a város vezetésének elsősorban a rend fenntartása érdekében volt szüksége a megállapodás megkötésére és egyben katonaságra, miközben remélték, hogy Nyitra jövőbeli hovatartozása a csehek bevonulásával még nem dőlt el. December 10-én, kedden a Lipótvárról vonattal érkező mintegy 800 fős cseh csapatot és vezetőjét, Neumann ezredest az állomásról a városházához tartó úton a város lakossága felemás érzésekkel figyelte. A városházán a városvezetés részéről „formális” tiltakozás hangzott el a megszállás ellen.²⁷ Neumann a katonai alakulatok parancsnoka a csehszlovák állam fennhatóságának kiterjesztését tartotta szem előtt. A megszálló cseh csapatok parancsnokának rendelete értelmében, a hivatalban maradt tisztviselők ellenőrzésére megalakult a 15 fős Szlovák Nemzeti Tanács, amely átvette a Magyar Nemzeti Tanács jogköreit. A Tanácsban való tagság feltétele a szlovák nyelv ismerete volt. Az új szerv jegyzőkönyvvezetője Jozef Tiso²⁸ lett. A fiatal pap az általa szerkesztett Nitra-Nyitra folyóirat december 29-i számában, melynek magyar és szlovák változata ekkor már külön-külön és önálló tartalommal jelent meg, *Számadás (Üctűjme!)* címmel cikket jelentetett meg. Hangsúlyozza, hogy országok és rendszerek megváltoznak, a régi világ elmúlt, és józanul kell fogadni az új viszonyokat.²⁹

A Szlovák Nemzeti Tanács egyik első és legfontosabb feladata a karácsony előtt cukor nélkül maradt város ellátása volt. A cukrot Nagyszombatból, lisztért cserébe sikerült beszerezni. Ezzel a karácsony előtti népszerű intézkedéssel és a kocsmák esti bezárásával, valamint a vendéglőkben az italmérés jogának korlátozásával nem jöhetett létre megfelelő helyzet az ellenálláshoz.³⁰

A helyi Szlovák Nemzeti Tanács az új nyitrai főispán, Ľudovít Okánik egyik első intézkedése miatt 1919 január 5-én átalakult városi képviselőtestületté, és Bertovics Istvánt kérte meg, hogy szervezze meg a város

²⁷ Medvecký, Karola A: Slovenský Prevrat. sv.III. Spolok sv. Vojtecha, Trnava, 1931. 103-109.

²⁸ G. Kovács László – Ivan Kamenec: *Jozef Tiso. Arcképek kettős tükrében*. Portrévázlat. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 1997.

²⁹ A Szlovák Nemzeti Tanács elnöke Gyurcsánszky Demeter kanonok, alelnöke Bertovič Štefan ügyvéd és a jegyzője Jozef Tiso teológiai professzor volt. MRVA (1933) 96-97.

³⁰ *Nyitra-Nitra* 1918. december 29. A magyar és szlovák nyelvű számai a lapnak tartalmukban decembertől kezdtek egymástól elválni.

közigazgatását. Néhány nappal később Okánik kinevezte a megye kilenc-tagú előjáróságát, amelyben Tiso is helyet kapott.

A városban a fordulat a politikai élet területén zajlott le a leggyorsabban. A Magyar Nemzeti Tanács helyén, a cseh csapatokkal való kapcsolattartás céljából létrehozták a Szlovák Nemzeti Tanácsot. Nyitra elfoglalásának napján, december 10-én a Zsolnán székelő Vavro Šrobár vezette szlovák minisztérium rendeletet adott ki az átmenetben követendő intézkedésekről. Ezek szerint a magyar törvények és rendeletek hatályukat veszítik, továbbá az összes törvényhatósági és községi képviselőtestületet feloszlatták, és hatásköreik a kormány megbízottja által létesített bizottsághoz (jelen esetben a Szlovák Nemzeti Tanácshoz) kerültek. Továbbá a tisztviselők, hivatalnokok megmaradhattak tisztségükben, amennyiben a Csehszlovák Köztársaságra hűségesküt tettek. A Šrobár által jegyzett rendelet a nyelvhasználat kérdéséről is rendelkezett. A hivatali érintkezésben a szlovák lett a hivatalos nyelv.³¹

A gyors átmenetet nehezítette, hogy az új hatalom a szlovákul beszélő képzett tisztviselők hiányától szenvedett, amit a sajtóban megjelent álláshirdetések nagy száma is jelez.³² A fordulat a közigazgatás élén ment végbe a leggyorsabban; a közigazgatásban már jártas emberek csekély száma miatt azonban ez csak korlátozottan érvényesülhetett az alsóbb szinteken. A tisztviselők nyelvi képzését a Keresztényszociális Szakszervezet támogatta. A szlovákul nem tudó tisztviselők körében nyelvtanfolyamokat szervezett, és a szlovák nyelvet nem ismerő tisztviselők állásának a betöltéséről is intézkedett.³³

Vessük a figyelmünket a megye északi részén fekvő Szokolcára, ugyanis a fordulat első éveiben e Morva parti kisváros adta Nyitra életének számos közszereplőjét. A csehszlovakizmus felföldi bölcsőjének tekinthető Szokolca lélekszámbeli súlyánál nagyobb szerepet játszott a fordulatot követő első években. A megye és a város kulcspozícióiban a magyar nyelvet és a kultúrát jól ismerő, és egy kisváros helyi közéletében már kipróbált személyek – akiknek a szlovákságát nem lehetett megkérdőjelezni – Nyitra fontos pozícióiba kerültek. A város élére Czobori Kálmán, Szokolca egykori polgármesterét nevezték ki.

³¹ Az 1918. december 10-én többek közt Vavro Šrobár által szignált törvény az átmenet intézkedéseit szabályozza a szlovák földön. A 13.§ értelmében a törvény a volt Magyar Királyság területére vonatkozik, amelyet a Csehszlovák köztársaság a hatalma alá vont. In.: *Nyitra-Nitra* 1918 december 29. 7.

³² A Zsolnán székelő kormány hirdetmények útján keres a helyi lapokban megbízható szlovák tisztviselőket. Az állásokra a helyi Nemzeti Tanácsoknál kellett jelentkezni. *Nyitra-Nitra* 1918. december 29.

³³ A szlovák nyelvtanfolyamok december 18-án kezdődtek meg a főgimnázium nagytermében haladó és kezdő szinten. A Keresztényszociális Egylet szervezésében Jozef Tiso tanította a haladókat a heti nyelvórákon. *Nyitra-Nitra* 1919. december 15.

A vármegyerendszer helyén létrehozott Nyitrai zsupánság élére a szakolcai katolikus pap, Ľudovít Okánik került, akinek sógora, Pavel Blaho mezőgazdasági biztos volt Šrobár mellett. A katolikus pap Okánik és a sógora, Blaho a szerkesztésükben Szakolcán megjelent *Hlas* című politikai folyóiratban fejtették ki a csehszlovák együttműködés melletti a nézeteiket már a háború előtt is.³⁴ Okánik főispáni beiktatása 1919 januárjában történt. A közgyűlés előtt tartott beszédében a földbirtokreform végrehajtását tartotta a legfontosabb feladatának. A nagybirtokok parcellázásából a hazáért küzdött földműveseknek akart földet juttatni.³⁵ Okánik egyházi személyként minden idejét nem tudta hivatalának szentelni, így a titkára, Štefánek Iván látta el a helyettesítését, aki a kapcsolatot is fenntartotta a megye régi tisztikarával. A kinevezéskor csak a vármegyei főjegyzői és a főügyési poszton történt változás.³⁶

Nemcsak a közigazgatás, hanem az oktatásban is megjelentek az erdőhátiai. Rozim József³⁷ hittanár – Juhász Gyulának két éven át a kollégája a szakolcai gimnáziumban – előbb a helyi, majd 1919 őszén a zoboralji gimnázium élére került. 1919 januárjában a közoktatásügyi miniszter rendelete értelmében az egyhónapos téli szünetről visszatért tanulók magyarul tanulhatták a tantárgyakat, a magyar irodalom és történelem mellőzése mellett a nyitrai Szent László Gimnáziumban. A szlovák nyelvet felvették a kötelező tárgyak közé, oktatása azonban nehézségekbe ütközött, mivel nem volt kellő számú szakképzett tanár, és nem állt rendelkezésre megfelelő nyelvkönyv sem. A gimnázium tanulóinak számában csökkenés figyelhető meg, ami a szlovák nyelvűvé alakult trencsényi, nagyszombati és aranyosmaróti gimnáziumból átjött magántanulókkal kiegyenlítődött. A tanári kar szinte egésze eltávozott az 1922-es tanév kezdetére Červena Tomáš nevét felvett csehszlovák állami reálgimnáziumból.³⁸ Az oktatás ellenőrzésével megbízott tanfelügyelőség élén márciusban történt váltás.³⁹

A rendőrség élére Mrva János került, akit Juhász Gyula tanított magyar nyelvre a Morva partján. A szakolcaiak térhódításának Nyitrán valószínűleg két oka lehetett: az egyik a szakemberhiány, amiről a hirdetések is tanúskodnak, illetve, hogy eleinte nem idegen cseh területekről kooptáltak személyeket, hanem a folyamatosság biztosítása érdekében a

³⁴ Szalatnai Rezső: *Juhász Gyula hatszáz napja*. Magvető, Budapest, 1962.

³⁵ *Nyitramegyei Szemle* 1919. január 26.

³⁶ A vármegyei állásra felkért Hrusovszky Igor, a párizsi békekonferenciára utazott. Ezért a hosszabb szabadsága alatt egyből helyettesítésre szorult a megye fontos tisztségviselője. *Nyitra – Nitra* 1919 január 12.

³⁷ SZALATNAI (1962)

³⁸ Vyročná Zpráva. Cs. Státneho RI. Gymnázia Tomáša Červena v Nitre. Za Školský Rok 1922-1923. obsah: Zprávy školské

³⁹ MÁTRAI (1919)

megye és egy kisváros helyi közigazgatásában és közéletében már jártas személyek kerültek kulcspozícióba az átmenet éveiben, akik mellesleg a közélet kérdéseivel is tisztában voltak.

Új püspök az egyházmegyében

A nyitrai egyházmegye élén a háború végén Batthyány Vilmos állt. 1904-től az egyházmegye segédpüspöke, majd Bende Imre főpásztor halálával 1911-ben szerzi meg a püspökség vezetését. Az államfordulat a hivatalában éri a püspököt, a város delegációját a főpásztor a saját kocsijain szállíttatja a felsőrécsényi tárgyalásokra. December közepén a várból a megszálló katonaság elvonult, és csak a katonai iroda személyzete és Boriani olasz tábornok maradt a püspök közvetlen közelében. Batthyány Vilmos szabadon mozog az adventi időszakban, december végén Alsókörszkényben egy temetésen is részt vett.⁴⁰ Batthyány március elején egy püspöki körlevélben megtiltotta az egyházmegye papjainak, hogy Zsolnára az egyházmegye papságának a gyűlésére menjenek.⁴¹ A zsolnai rendelkezéseket, érvénytelennek nyilvánította, ezért a csehszlovák hivatalos szervek az ország elhagyására kényszerítették. A püspök távozásának okaként a csehszlovák hatóságok a zsolnai konferenciára kiadott püspöki körlevelet és az egyházmegyéjében a magyar levelezés fenntartását, továbbá a magyar kormányval fenntartott kapcsolatát jelölték meg. Batthyány Vilmost a püspöki palotában egy besztercebányai egyházmegyés pap ismertette március 26-án az ellene felhozott kormányzati vádakat, amelyeket a püspök visszautasított. Ezért még aznap este egy cseh százados Šrobár rendeletével érkezett ide, amely szerint a püspök 24 órán belül hagyja el Csehszlovákia területét, ellenkező esetben karhatalommal fogják eltávolíttatni. Batthyány a rendelkezésre álló rövid idő alatt megbízta Jeszenszky Alajos püspöki helynököt az egyházmegye kormányzásával, majd másnap, 27-én Pozsony érintésével rokonához, Batthyány-Strattman Lászlóhoz utazott Köpcsénybe. A csehszlovák kormány a nyitrai püspökség javai kezelésének ellenőrzésére vagyonfelügyelő bizottságot nevezett ki. A háromfős bizottságban: Zsiska Pál nagyszombati főipán, Proksch nagybérő és Mordik szakolcai ügyvéd vett részt. A püspöki megbízott tiltakozott a kormánybiztosok ténykedése ellen.⁴²

⁴⁰ *Nyitrai Egyházmegyei Szemle* 1919. január 26.

⁴¹ *Nyitrai Egyházmegyei Szemle* 1919. március 2.

⁴² *Nyitrai Egyházmegyei Szemle* 1919. március 13.

Az egyházmegye megüresedett püspöki székébe Kmet’ko Karol⁴³ került, akit 1921. február 13-án szenteltek fel püspöknek.⁴⁴ A nyitrai egyházmegye új püspöke 1921 január végén mutatta be a kinevezési okmányait a székeskáptalannak. A főpásztor a kinevezési okmányok bemutatásával Jozef Tiso szemináriumi lelkiigazgatót (spirituális) bízta meg. Tiso bemutatta a pápának a nyitrai székeskáptalanhöz intézett bulláját, és azt, amelyben értesíti Csernoch Jánost a nyitrai püspöki kinevezésről, mivel az esztergomi érsek egyháztartományi joghatósága még fennállt.⁴⁵ A főpásztor beiktatási miséjén latinul és szlovákul üdvözölte a klérust, a püspöki infulát a prágai nuncius helyezte Kmet’ko fejére. Az egyházmegyében a szimbolikus fordulat ennél korábban, 1920 augusztus 29-én a piaristák Nyitra-Alsóvárosi templomában zajlott le. Szlovák nyelvű katonai mise a kirendelt katonaság és sok tisztviselő tömeges részvétele mellett zajlott. Egy pápai rendelet értelmében a liturgikus nyelv használatában a csehszlovák állam ősrégi helyein – köztük Nyitrán – évente kétszer eltérhetnek a latintól. Ezt az egyházi rendelkezést kihasználva a kirendelt katonaság mellett sok tisztviselő is részt vett a katonai misén.⁴⁶ Az új püspökök kinevezését és az egyházmegyéek egységesítését Šrobár is szorgalmazta, mivel véleménye szerint a katolikus papság soraiba ezáltal visszatér a fegyelem, s az új állam rendje és béke fog eluralkodni a katolikus egyházban.⁴⁷

Szimbolikus terek átalakulása

Az államfordulat a szimbolikus terek tekintetében is több lépcsőben valósulhatott meg. A helyi Szlovák Nemzeti Tanács december 27-én elfogadott rendelete az utcákat átnevezte. A magyar államra és jeles személyiségeire utaló utcák nevét új, a szlovák nemzeti panteonban szereplő személyiségek nevei váltották fel.⁴⁸ A magyar millenniumra Thaly Kálmán kezdeményezésére 1896-ban emlékműveket állítottak az ország hét pontján, így a város fölötti Zoborhegyen is.⁴⁹ A nyitrai szobor még 1918-ban karácsony előtt megsérült: a turulmadár fejét ismeretlen tettesek leverték, és a címet

⁴³ Karol Kmet’ko a gimnáziumi tanulmányait Nyitrán végezte, ahonnan Budapestre a papnevelőbe került. 1918 október 30-án egyike a Mártoni deklaráció aláíróinak.

⁴⁴ J.E. Dr. Karol Kmet’ko 25 rokov biskupom v Nitre. Spolok sv. Vojtecha, Trnava, 1946.

⁴⁵ *Nyitramegyei Szemle*, 1921. január 30.

⁴⁶ Egy brünni újság szerint Batthyány püspök kiátkozta azokat a papokat, akik Zsolnára mentek a tanácskozásra.

⁴⁷ *Nyitramegyei Szemle*, 1919. november 13.

⁴⁸ Így lett többek között Ludovita Šturova ulica a Rákóczi út, Sv. Cyrillové námestie a Szent László tér, Sv. Methodové námestie a Vármegyeház tér és Svätoplukova cesta a Millenniumi Emlékút. *Nitrianske Noviny* 1919. január 7.

⁴⁹ Lipták, Lubomir: *Száz évnél hosszabb évszázad*. Kalligram, Pozsony, 2000.

sem hagyták érintetlenül. A zobori emlékmű eltávolítását Jan Hofman szlovenszkói műemlékvédelmi felügyelő szerint „esztétikai szempontok” nem követelték, ezért az oszlopot alkalmas helyen a szlovák szabadság jelképévé kell alakítani, vélekedtek erről rajta kívül többen is a Szlovák Nemzeti Tanácsban.⁵⁰ El kell rajta helyezni egy emléktáblát Kollár „fordul idővel évszázadok tévtana is” verssorával.⁵¹ Jan Hofman szerint, „ennek az emlékműnek a ledöntése nem esztétikai kérdés, hanem politikai.” Azonban a tizenhat mázsás bronzturullal az emlékmű 1921. február 9-ig (amikor is felrobbantották) változatlan formában a helyén maradt.⁵²

A turul példája alapján is igazolható L'ubomir Lipták azon kijelentése miszerint, több lépcsőben ment végbe az emlékműváltások politikája.⁵³ Az első nyomban az új hatalom megérkezésével ment végbe, majd 1921-ben IV. Károly hatalomátvételi kísérletének idején az eddig nem eltávolított, a korábbi államra utaló emlékművek is hasonló sorra jutottak.

Állami adminisztráció

A fordulat után azok a tisztviselők, akik az új államra letették a hűségesküt, megmaradtak a tisztségükben. A vármegyei tisztikarban a szakemberek hiánya miatt 1919-ben csak kisebb személycserét hajtottak végre, és azok is zömmel más vármegye területeiről történő áthelyezések voltak. A csehek is megjelentek a vármegye közigazgatásában, azonban a szakolcaiak kellő száma miatt nem volt jelentős a szerepük. Az újonnan betelepülők a város külterületén a Zobor lankáira költöztek, a '20-as évek elején sok hivatalnok telepedett itt le.⁵⁴ A régi tisztviselők tömeges nyugdíjazására 1921 áprilisában, a vármegyei tisztviselők állami tisztviselővé történő kinevezése kapcsán került sor. Ekkor vesztette el tisztségét Langhammer Vince, a vármegye főjegyzője, Kollányi Gyula és Gyürky Géza, a vármegye aljegyzői, Rácz István árvaszéki ülnök és Tábornszky várnagy. Az említett tisztviselőket a fordulat előtti fizetésük alapján nyugdíjazták, ami figyelmen kívül hagyta az infláció jelentős mértékét.⁵⁵ Az érintettek hátrányos megkülönböztetése miatti tiltakozása a zsupánok pozsonyi értekezlete elé

⁵⁰ Lipták, L'ubomir: *Helycserék a piederstálokon*. In: Lipták: Száz évnél hosszabb évszázad. Kalligram, Pozsony, 2000. 244-293.

⁵¹ *Nyitramegyei Szemle* 1921. január 23.

⁵² Az emlékmű talapzatával nem sikerült végezni erre egy a szlovák panteon egyik jeles eseményét szeretnék volna felállítani, azonban ez máig várat magára. *Nyitramegyei Szemle* 1921. február 20.

⁵³ Lipták, L'ubomir: *Helycserék a piederstálokon*. In: Lipták: Száz évnél hosszabb évszázad. Kalligram, Pozsony, 2000. 244-293.

⁵⁴ *Nyitrai Lapok* 1922. június 10.

⁵⁵ *Nyitramegyei Szemle* 1921. április 17.

került. Itt döntés született a nyitrai, turócszentmártoni és a pozsonyi nagymegyeék megszervezéséről.

A tanulmányban az 1918. október és 1923. eleje között eltelt időszak politikai és intézményi változásain keresztül vizsgáltuk meg az államfordulat lépéseit Nyitra városában. A háború végén a régi politikai elit helyét rövid időre átvette a Magyar Nemzeti Tanács, és abban több, korábban nem jelentős politikai szereplő vett részt. A nem túl hosszú politikai pluralizmusnak a magyar fennhatóságú Nyitrán a cseh légiók megjelenése vetett véget, a Szlovák Nemzeti Tanács megalakulásával az átmenet első éveiben a magyar közigazgatásban már kipróbált, illetve a magyar nyelvben jártas személyek kerültek a többnyelvű város élére. A tisztviselőket zömmel a csehszlovakizmus felföldi bölcsőjéből, Szakolcáról helyezték át a harmadik legnagyobb szlovenszkói városba. Az átmenet nagyjából 1923-ig tartott. Ebben az évben Nyitrát a közigazgatási reform keretében visszaminősítették nagyközséggé. A hivatalnokok körében az új közigazgatási beosztás életbeléptével jelentős átszervezésre került sor, és a régi tisztségviselőket nyugdíjazták. Hivatalos nyelvnek a magyar megmaradt a postahivatalban, a vasútállomáson és a törvény házában egészen 1923-ig, amikor a tisztviselőket hivatalos szlovák nyelvvizsga letételére kötelezték.⁵⁶ Az egyházmegyében Batthyány püspök száműzetésben bekövetkezett 1923-as halálával zárult le az előző korszak. A vármegye élén az átmenet zsupánja, a katolikus pap, Okánik helyére a költő Ján Jesensky is 1923-ban került. Az új zsupán a beiktatási beszédében lezártnak tekintette az átmenetet Nyitrán és környékén; „*a kisebbség jogait a legliberálisabban figyelem, de különös figyelmet fordítok arra, hogy a szlovák vidék szlovák legyen*” – zárja a beszédét a költő-politikus.⁵⁷ Jesensky megállapítását az 1921-es népszámlálás adataira alapozhatta, ekkor Nyitra az ötödik legnépesebb város volt Szlovenszkóban, és a város lakosainak közel 70 százaléka vallotta magát szlováknak és mindössze 11 százaléka magyarnak.⁵⁸ A 11 év alatt bekövetkezett jelentős nemzetiségi elmozdulásnak az államfordulat csak az egyik oka lehetett. Míg feltehetőleg a városban székelő FEMKE aktív és a helyi közéletben fontos szerepet játszó szervező munkája eredményeképpen sok polgár 1910-ben magyarnak vallotta magát, az államfordulat a szlovákok számára döntő jelentőségű volt, amely több éves folyamat következményeképpen Nyitra város etnikai arculatát a húszas évek közepére megváltoztatta.

⁵⁶ ZAJONC, Juraj: *Prečo je Nitra staroslavne mesto*. 138.

⁵⁷ *Nyitrai Lapok* 1923. január 10.

⁵⁸ Az 1921-es népszámlálás adatai szerint Nyitra városának 19.107 lakosa közül 13.505 szlovák, 2.118 magyar, 1.590 cseh, 1.076 zsidó, 744 német illetve 74 egyéb nemzetiségű lakosa volt. Zubácka, Ida: *Nitra za prvej Československej republiky*. Univerzita Konštantína. Nitra, 1997. 10-15.

Források

Felvidéki Kultúra 1918

Népakarat 1919–1920

Nitrianské Noviny 1919–1920

Nyitra-Nitra 1918–1919

Nyitrai Lapok (Neutra-Trenchiner Zeitung) 1922–1923

Nyitramegyei Szemle 1918–1921

Nyitravármegye (Neutraer Zeitung) 1918–1923

Felhasznált irodalom

G. Kovács László – Kamenec, Ivan: *Jozef Tiso. Arcképek kettős tükörben.* Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 1997.

Hrabovcová, Emília: *Obsadenie nitrianskeho biskupského stolca v cirkevnopolitickom kontexte rokov 1918–1920.* In: (zost.) **Marsina, Richard:** *Nitra v slovenských dejinách.* Matice Slovenska, Martin, 2002. 327–337.

Kováč, Dušan: *Szlovákia története.* Kalligram, Pozsony, 2001.

Lipták, Ľubomir: *Száz évnél hosszabb évszázad.* Kalligram, Pozsony, 2000.

Marsina, Richard: *Nitra v slovenských dejinách.* Matice Slovenska, Martin, 2002.

Mátrai János: *A Szent László királyról címzett nyitrai r. kath. Főgimnázium értesítője az 1918/1919-ik tanévről.* Nyitra, 1919.

Medvecký, Karola A: *Slovenský Prevrat. III. Spolok sv. Vojtecha, Trnava, 1931.*

Mrva, Ján: *Paberky k dejinám štátneho prevratu v Nitre.* Matice Slovenska, Nitra, 1933.

Szalatnai Rezső: *Juhász Gyula hatszáz napja.* Magvető, Budapest, 1962.

Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918.*

Kalligram – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete Pozsony, Pozsony, 1999.

Szomolányi, Anton: *Prevrat na južnom Slovensku.* Lovasovce, 1931.

Zahorán Csaba: *Az impériumváltozás ábrázolása az új cseh és román történeti szintézisekben.* In: (szerk.) **Ablonczy Balázs – Fedinec Csilla:** *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatása Közép-Európában a 20. században.* Teleki Alapítvány, Budapest, 2005. 55–81.

Zajonc, Juraj: *Prečo je Nitra staroslavne mesto.* In: (zost.) **Eduard Krekovič – Elena Mannová – Eva Krekovičová.** *Mýty naše slovenské.* Academic Electronic Press, Bratislava, 2005. 134–149.

Zubácka, Ida: *Nitra za prvej Československej republiky.* Univerzita Konštantina Filozofická Fakulta Humanitných Vied, Nitra, 1997. 25–47.

Vrábelová, Zdenka: *Nitra- sídlo maďarséko Hornouhorského osvetového spolku (1882–1919).* In: (zost.) **Marsina, Richard:** *Nitra v slovenských dejinách.* Matice Slovenska, Martin, 2002. 301–313.

Michela, Miroslav – Demmel József

„Az Apponyi-szerű Krisztus” és „a Wilson arcú Pilátus”.

*A komáromi Tuba János végső nyughelye, avagy egy sírkőállítás anatómiája*¹

‘Apponyi as Christ’ and ‘Wilson as Pontius Pilate’

The tomb of János Tuba in Komárom, or the anatomy of a monument.

János Tuba was one of the most influential civic personality of the Upper Countra. He was born in Komárom, was the notar of the city, propagator of the building of the bridge across the Danube, owner-editor in chief of the local newspaper *Komáromi Lapok*, he also represented the town as member of the Hungarian parliament through three terms. After the change of state in 1918 when the part of Komárom lying on right bank of the Danube became part of Czechoslovakia, Tuba became a founding member of the Hungarian National Party. Though he died in 1922, his memorial was only unveiled in 1925. The reliefs on the monument depict Christ before Pilate, wearing the features of Wilson, who having sentenced Christ to death is washing his hands.

*Rég más az úr az ősi megyeházán
És hőseid szobráról bús dalom
Letörte orvul hitszegő csel, ármány.*

*Mily balgaság! Nem múlik, ami késik:
Robogva jönnek majd egy hajnalon
A holt dandárok s újra odavésik!...*

(Szatmáry István: Nyitra)²

A szlovák és a magyar történészek szakmai párbeszédének igénye nem újkeletű, ám az együttműködés hagyományai meglehetősen törékenyek. Az együttműködés stabilitása-instabilitása a kooperáció intenzitásán, egymás szakmai tradícióinak ismeretén, aktív felhasználásán és továbbgondolásán, a megfelelő súlypontok megtalálásán és az empátián múlik. Esetünkben a közös kutatómunkát alapvetően szakmai kíváncsiság inspirálta. Célunk az együttműködéssel egyrészt az volt, hogy cikkünk kiterjedtebb forrásbázisra és szakirodalmi alapra épülhessen, másrészt hogy megkíséréljünk a mindkét térfélen megegyező jelentéssel bíró szakszöveget létrehozni Ro-

¹ A tanulmány az APVV 51-017 105 „Slovensko v 20. storočí” c. projekt keretében jött létre.

² Fejes–Kun–Dr. Polgárdy, 2002. 137.

man Holec és Pál Judit úttörő vállalkozásához hasonlóan,³ ám nem egy életrajzban közvetetten megjelenő konfliktusokat, hanem egy nemzeti szempontból kifejezetten érzékeny kérdést körbejárva.

Dolgozatunkban egy komáromi sírkőállítás folyamatában kíséreljük meg bemutatni az 1918-as impériumváltás kisebbségi magyar befogadási folyamatát. Tuba János 1922. szeptember 17-én hunyt el, síremlékét 1925-ben avatták fel. Addig több művész neve, többféle síremlék-tervezet is felmerült. Számunkra azonban nemcsak az elkészült emlékmű, de a korábbi, papíron maradt tervezetek is érdekesek, szimbolikájuk éppúgy választ adhat kérdéseinkre, mint a megvalósult (újra)temetés⁴, amelyről a sírkövet állíttató Jókai Egyesület monográfusa 1936-ban a következőket írta: „*Délután fél öt órakor avatták fel Tuba Jánosnak a református temetőben felállított művészi síremlékét, amelyen a Jókai Egyesület vezetősége és tagjai nagy számban, a Komáromi Dalegyesület működőkara pedig testületileg⁵ jelent meg. A felavató beszédet [...] Alapy Gyula dr. főtitkár mondotta, aki könnyekig megható szavakban emlékezett meg Tuba Jánosról. Gaál Gyula dr. nyug. polgármester, ref. főgondnok a ref. egyház nevében, Boldoghy Gyula ipartestületi elnök pedig Komárom polgársága nevében⁶ mondott beszédet.*”⁷

Számos kérdést vet fel a sírkőállítás processzusa. Mit szerettek volna megjeleníteni az emlékművel? Miért Tuba János volt erre épp alkalmas? Ennek függvényében miként jelennek meg a nagypolitikai változások a síremlék élőknak szóló üzenetében? Fontos választ kapunk azokra a kérdésekre is, amelyeket általában a politikai tartalommal felruházott temetések és újratemetések vizsgálata esetén tesznek fel a kutatók: 1. Hogyan jelenítik meg az elhunytat a temetéskor, mely szerepeit hangsúlyozzák, melyeket hallgatják el? 2. Milyen viszonyban áll ez a megemlékezők aktuális (politikai) érdekeivel?⁸

Mielőtt közvetlenül forrásainkban mélyednénk el, szükséges bemutatni létrejöttük körülményeit, azaz Komárom történetét a dualizmus má-

³ Roman Holec – Judit Pál: *Aristokrat v službách štátu. Gróf Emanuel Péchy*. Bratislava, Kalligram, 2006.

⁴ Hiszen a temetés rítusával a társadalom is újra tudja fogalmazni önmagát Rév, 1993. 4.

⁵ Erről lásd még ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8, 648. A Jókai Egyesület a Komáromi Dalegyesület elnökségének, Komárom, 1925. május 27.

⁶ Eredetileg Füßy Kálmán képviselőt kérték fel „a városi polgárság nevében tartandó” megemlékezésre, ám ő egy családi tragédia miatt lemondta, így kérték fel Boldoghy Gyulát a másnapi beszéd megtartására. ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8, 648. A Jókai Egyesület [Boldoghy Gyulának], Komárom, 1925. június 6.

⁷ Fulóp, 1937. 47-48.

⁸ Az ilyen irányú vizsgálatokra lásd például: Stéfán, 1993. 6-17. Mátay, 1993. 18-32. Ternóczky, 1993. 33-42. Varga, 1993. 43-56. Katona, 2007. 539-562.

sodik felétől a csehszlovák állam első éveit, ezen belül is külön hangsúlyt helyezve a szóban forgó síremléket állíttató Jókai Egyesületre, illetve az elhunyt, Tuba János személyére. Itt azonban nem egy „városbiográfia”⁹ és egy hagyományos életrajz összekapcsolása következik, hanem a múlt – források megértéséhez szükséges – rétegeit igyekszünk (re)konstruálni.¹⁰

1. Komáromi történet – az újratemetés háttere

A korszak komáromi szellemi elitje, amely csoportosulás leginkább magának érezhette a regionális múlt értelmezésének jogát, Komárom történetét 1907-ben a „*sors csapásainak lánczolataként*” értelmezi.¹¹ Ezzel szemben Komárom városa a XIX. század első feléig jelentős kereskedelmi és közlekedési csomópont volt. Fényes Elek még 1840-ben is így látta a várost: „*A kereskedést a Duna és Vágh hajókázhatóvizei, [sic!] a megyén keresztül menő bécsi fő országut nagyon élénk képezik*”¹² Azonban Magyarország közlekedési struktúrájának radikális átalakulása alapvető változásokat jelentett a város életében. A gőzhajózás megindulásával a hajóvontatás egyre jobban háttérbe szorult, jelentős számú hajóvontató munkáját¹³ és a komáromi hajóépítő üzemeket szükségtelenné téve.¹⁴

A forradalom és szabadságharc évei alatt az átlagosnál jelentősebb károkat szenvedett a város. 1848. szeptember 17-én egy vihar alkalmával tűz ütött ki, „*az egész város, még a Dunán állomásozó hajók is elégetek*”. Ezután jött még az ostrom 1849-ben, valamint a kolera.¹⁵ Ezt az időszakot a város demográfiai szempontból sokáig nem tudta kiheverni. 1840-ben 17 538 főt számláltak össze, 1847-ben 20 660-at, 1851-ben pedig 13 000-t. Ezt a népességszámot csak az 1930-as évek Komárnója érte el.¹⁶

A kereskedelem központja így fokozatosan más városokba, elsősorban Győrbe tevődött át, nem utolsósorban azért, mert Komáromot a vasutak is

⁹ Erről lásd Bácskai, 2003. 244. Gyáni, 2005. 33.

¹⁰ A történelmi tény véleményünk szerint legalább annyira konstrukció, mint rekonstrukció eredménye. Ez esetben tehát tárgyunkhoz, Tuba Jánoshoz halálán keresztül közelítünk. Kisantal-Szeberényi, 2003. 413–442.

¹¹ A Borovszky-féle megyemonográfia helyi szerzőgárdája (legalább ez esetben) lefedi a szellemi elit fogalmát. Borovszky, 1907. 140–144.

¹² Fényes, 1841. 130.

¹³ Csak Komáromban 1840 előtt 190 hajóvontató lakott Fényes Elek szerint. Fényes, 1841. 130.

¹⁴ Takáts, 1899. 236.

¹⁵ Takáts, 1899. 236. A kollektív emlékezetben azonban a pusztulás évének az emléket elfedte a hősi komáromi várvédelem emléke. Vö. Mannova, 2002. 26.

¹⁶ Fényes, 1841. 136. Fényes, 1851. 238. Kovács, 2003. 388.

messze elkerülték. Csupán 1885-ben érte el a települést a vaspálya.¹⁷ Ezek után azonban gyors ütemű fejlődés következett be, jelentős állami szerepvállalás segítette vissza a várost korábban betöltött, regionális közlekedési és kereskedelmi csomópont pozíciójába. 1892-ben elkészült a Dunán átívelő híd,¹⁸ nem sokkal később a város egyesült a túlsági Új-Szönnyel, a mai Komárommal. Kikötő, hajóépítő-üzem épült, a vasút pedig egyre több irányból érintette Komáromot.¹⁹

1900-ban a népesség 82,7 százaléka magyarnak, 8,1 százaléka szlováknak, 7,3 százaléka németnek vallotta magát. 1910-ben az arányok 89,2 – 3,4 – 5,6 arányban módosultak. 1921-ben Komárnóban 76,4 százalék magyart, 13,6 százalék „csehszlovákot” és 4,1 százalék németet számláltak össze. A gyors, minden bizonnyal 1918-ban meginduló változásokat két tényező indukálta. Egyrészt a hivatalnokréteg és általában véve egyes magyar lakosok kényszerű átköltözése Komárom-Újvárosba, Magyarországra, másrészt a népszámlálások prekonceptiózussága. Hiszen 1910-ben a magyar anyanyelvűek egynegyede többnyelvű volt, azaz az asszimiláció bizonyos fokán állhatott, amely processzust az államfordulat ellenkező előjelűvé változtatott. 1921-ben pedig a csehszlovák számlálóbiztosok törekedtek arra, hogy arányaiban minél több *csehszlovák* számláltasson össze. A magyar népesség számarányát a zsidó nemzetiség kategóriájának megalkotása is csökkentette.²⁰

Az első világháború után vált valódi harci események színterévé a város, különféle katonai egységek vonultak be Komáromba, előbb a Magyar Nemzeti Tanács, majd a Tanácsköztársaság, később a Csehszlovák Köztársaság, majd az északi hadjárat során ismét a Vörös Hadsereg, végül újra az új állam katonái.²¹ 1919 júniusa után a csehszlovák állam keretei között elkezdődött a város fokozatos, lassú, de feszültséggel teli konszolidációs folyamata. Először a katonai szervek felügyelete alatt állt, amelyek egy 16 tagú városi intézőbizottsággal kommunikáltak. A város polgármesterévé dr. Sziij Ferencet nevezték ki (1920–1923), aki egyben a Jókai Egyesület elnöke is volt. Az állami alkalmazottnak, amennyiben meg akarták tartani állásukat, hűségnyilatkozatot kellett tenniük, és egy év alatt meg kellett tanulniuk az új államnyelvet. 1923-ig az önkormányzati tisztviselő-

¹⁷ Kovács, 2003. 370.

¹⁸ Állami pénzből épült a híd, így állami tulajdonba is került. Sőt, még 100 000 forintot jövedelmezett az új átkelő a városnak, ennyitért voltak hajlandók lemondani a hidpénzről. T.[uba]. 1919.

¹⁹ Takáts, 1899. 236.

²⁰ Kovács, 2003. 371–374. 388. A két háború közti szlovákiai zsidó közösség disszimilációjáról lásd Kovács, 2004.

²¹ Fulöp, 1937. 30–32.

ket a főispánok nevezték ki, miközben ugyanezen év januárjától Komárom Pozsony nagymegye részévé vált. Megyeszékhely helyett járási központ lett. Ebben az évben választották városbíróvá Csizmazia György szocialista jelöltet. Ezzel lezárult Komárom történelmének egy átmeneti időszaka, amely a csehszlovák államhatalom stabilizálódásával végződött.²²

A trianoni békeszerződés aláírása után a magyarságnak két beilleszkedési stratégia, a sérelmi- és a reálpolitikai álláspont támogatása között kellett választania. A helyi közösség alapvetően a sérelmi diskurzust tette magáévá, amely visszatükrözte az új, marginalizálódott társadalmi-gazdasági pozíciójukkal való elégedetlenséget.²³ Ezt a szemléletet negatív személyes tapasztalatok támasztották alá, illetve a múlt kiválasztott fejezeteire való rendszeres emlékezés, amelyet nem egyszer kontextualizáltak/összekapcsoltak/összevetettek a jelennel. Így ismételten megerősítették saját kisebbségi traumáikat. A sérelmi diskurzus mentén tevékenykedett aktívan valamennyi magyar ellenzéki politikai tényező, mind a keresztényszocialisták, mind a kommunisták. Gyakran nyilvánították ki kritikus véleményüket a köztársaság valamennyi magyarjának, illetve a proletariátusnak a nevében. Az egységes nemzeti társadalom képzetét szimbolikus ünnepekkel és akciókkal közvetítették.

Ezek során az aktualizált történelmi és kulturális szimbólumok kiemelésével látványosan megnyilvánult a résztvevők „magyarsága”. Ilyen szempontból voltak jelentősek például a Szent István-ünnepek, amelyeket Komáromban 1924-ig tartottak meg, ünnepélyes és erősen demonstratív szellemben.²⁴ Hasonló kifejezőereje volt 1848–1849 forradalmi tradícióinak, amelyek a városi identitás egyik alapkövét alkották. Ezt a tradíciót testesítette meg például Klapka György tábornoknak a városközpontban álló szobra – amelyet az állami hatóságok és a helyi elit ki nem mondott kompromisszuma folytán nem távolítottak el –, amelynek szimbolikus jelentése megváltozott az új körülmények között. A nemzeti függetlenség szimbóluma maradt ugyan, de immár a csehszlovák államhatalom kontextusában.²⁵ Ezzel szemben a magyar lakosság tartózkodóan, elutasítóan viszonyult az új állam szimbólumaihoz, amely nem egyszer abban nyilvánult meg, hogy nem vettek részt, vagy nem az alkalomnak megfelelően viselkedtek az állami ünnepeken.²⁶

²² Erről részletesebben lásd Mácza, 2004. 114–119.

²³ Részletesebben: Kovács, 2000. 186–194.

²⁴ ŠANR, f. PK KN, k. 2, Helyzetjelentés 1924 augusztusából. Michela, 2008.

²⁵ Mannová, 2001. 122–123.

²⁶ ŠANR, f. PK KN, k. 18, 1500. Rendőr főfelügyelői jelentés 1928. október 30.; Ugyanott, k. 13, Rendőr főfelügyelői jelentés 1928. november 7.; ugyanott, k. 1, Helyzetjelentés 1923 novemberéből. Mannová, 2001. 126–127.

A fordulat a város számára új gazdasági kihívásokat és komplikációkat jelentett, hiszen elvesztette a kiépített gazdasági hálózatát és a legnagyobb ipari vállalatát, a fegyvergyárat. Viszont megnőtt a komáromi kikötő jelentősége, amely a pozsonyi mellett Csehszlovákia legnagyobb kikötője volt. Nőtt a munkanélküliség, amelynek jelentős hatása volt a szociális helyzetre. Komárno provinciális, határmenti város helyzetébe jutott. Lakosainak alkalmazkodniuk kellett az új körülményekhez, új lehetőségeket és piacokat kellett keresniük, amit többek között a cseh nagyvállalati konkurencia is nehezített. A régió fejlődésére jelentős hatással volt a földreform bevezetése, miközben a csehszlovák hivatalnokok és telepesek beáramlása a térség etnikai összetételét változtatta meg. Egyúttal ebben az időszakban a komárnói középréteg egy jelentős részének nem sikerült megszerezni a csehszlovák állampolgárságot (az 1921-es összeírás szerint ez 834 személyt érintett, többségükben magyarokat).

A lakosságnak megvolt a lehetősége, hogy kihasználja a kishatármenti kapcsolatok előnyeit. Például sok komárnóinak a szőlőskertje a Duna szemközti oldalán feküdt, így nem szakadtak meg teljesen a kistérséget átfonó kapcsolatok. A város jellege mindazonáltal továbbra is magyar maradt, így Komárno a csehszlovákiai magyarok jelentős politikai, kulturális központjává vált.

Komáromban az 1880-as évek végén, 1890-es évek elején két jelentős kulturális egyesület alakult, a Komáromvármegyei és városi Múzeum–Egyesület és a Komáromvármegyei és városi Közművelődési Egyesület,²⁷ amelyeket Jókai Egyesület néven 1911. március 5-én egyesítettek. Céljai közt szerepelt *„a nemzeti közművelődés terjesztése, a magyar irodalom ismertetése, művelése és terjesztése, a komáromi múzeum fenntartása, fejlesztése és gyűjteményeinek tudományos feldolgozása, a nemzeti irányú művészetek pártolása és ismertetése”,* valamint *„Komárommegye nyilvános közkönyvtára és a múzeum otthonának létesítése [...], Jókai szobrának mielőbb való felállítása, állandó színház létesítése.”*²⁸ Az egyesület 1918 után is jelentős szerepet töltött be. Mivel az *„első Csehszlovák Köztársaságban a magyar ünnepnapokat [...] már nem volt szabad nyilvánosan, az utcákon és tereken ünnepelni, az ünnepségeket az egyesületekben és templomokban tartották”.*²⁹ A magyar kulturális egyesületnek ezért is lehetett kiemelt szerepe. Elena Mannová szerint mindazonáltal a *„nagytekintélyű”*

²⁷ Borovszky, 1907. 377.

²⁸ Idézi Fulöp, 1937. 8.

²⁹ Mannová, 2002. 36-37.

egyesület több alkalommal tett kísérletet a szembenálló nemzeti táborok közti kommunikáció kialakítására.³⁰

1919 őszétől a komárnói egyesületek elkezdtek felújítani tevékenységüket. A magyar és zsidó-magyar egyesületek mellett, amelyek a városban hosszú idő óta domináltak, csehszlovák egyesületek is alakultak. Az egyesületek rendezvényein való részvétel megerősítette a csoportkohéziót, az összetartozás-tudatot. Az egyesületek – amelyek egyben jelentős érdekcsoportokként is működtek – közösségszervező hatása nemcsak kulturális, hanem gazdasági és politikai szinteken is megmutatkozott.³¹ Ebből a szempontból érdekes példát nyújt a Jókai Egyesületben lezajlott, az egyesület épületére kitűzött állami zászló ügyében, illetve a Masaryk születésnapjának megünneplése³² körül kirobbant vita. Végül elutasították az államfő felköszöntésére szervezett ünnepségeken való részvételt.³³ Ezzel szemben a csoportkohéziót kulturális események, előadások, főként pedig hangversenyek és koncertek erősítették, illetve a Jókai-szobor felállításának újra és újra felmerülő igénye.³⁴ 1921. január 1-jén az egyesületnek 617 tagja volt, akik gyakran álltak családi kapcsolatban egymással, jelentős hányaduk a városi elitből származott, értelmiségiek, orvosok, kereskedők, tanárok, földbirtokosok, jogászok, igazgatók, hivatalnokok voltak.³⁵ Ez a szám korábban ugyan magasabb volt, de például csak a város felosztásával 152 tagot veszített az egyesület. Az egyesület tagjai aktívan részt vettek a Magyar Népszövetség³⁶ megszervezésében is, amelynek titkára épp Tuba János lett.³⁷

2. Tuba János

Egy, az ezredforduló környéki történeti életrajz-írásban nem kerülhetnénk meg azt a kérdést, hogy egy személyiség valóban leírható-e különböző szerepeiben és különböző korszakaiban a források által, és hogy valóban létezik-e egy szintén leírható, legbelső, állandó, térben és időben változatlan magva?³⁸ Tuba János esetében azonban némileg könnyebb dolgunk van, ugyanis nem az életrajzát szeretnénk megírni, csupán bizonyos konkrét

³⁰ Mannová, 2000. 100.

³¹ Lásd Mannová, 2001. 135-136; Podoba, 1998. 83-92.

³² Részletesebben lásd Motajová, 2006. 303-316.

³³ ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8, 605. A Jókai Egyesület jegyzőkönyve 1920. március 4.

³⁴ ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8, 730. XV. rendes közgyűlés 1925. 5. 27.

³⁵ ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8, 620. A Jókai Egyesület tagjainak névsora 1921. január 1.

³⁶ A szervezetről lásd Angyal, 2002. 67-71. Angyal, 2004. 94-96. 106-113.

³⁷ ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8, 621. Igazgatótanácsi ülés 1921. 1. 12.

³⁸ Kővér, 2002. 402 – 409.

(nyilvános és nyilvánossá váló) szerepeit, amelyek Tuba emlékének szakralizációjában fontos szerepet játszottak. Hiszen Tuba közéleti szereplése szolgáltatja azt a csatornát, fórumot, amelyen keresztül az utókor majd megjelenítheti azokat a gondolatokat, amelyeket fontosnak tart elmondani a temetés kapcsán, valójában nem annyira az elhunythoz, mint inkább a megemlékező közösséghez szólva.³⁹ Ez szinte minden politikai újratemetés sajátossága, ezúttal azonban nem azt vizsgáljuk, hogy az elhunytól a nekrológban kialakított kép mennyire különbözik, és milyen pontokon tér el a „valóságtól”, hanem éppen azokat az ismereteket próbáljuk rekonstruálni, amelyekből kiindultak ezek az átértelmezések, azaz, hogy miképp tekintettek Tuba János életére, múltbéli és jövőbéli jelentőségére?

2. 1. Az „aranytollú” jegyző⁴⁰

Tuba János 1855-ben született a Duna-parti városban. „...édes atyjának, nemes Tuba Sámuel uramnak Tó-utcai házában aranyhal jelezte tisztességes foglalkozását.”⁴¹ Fia tehát első generációs értelmiségi volt, ugyanis a helyi református iskola elvégzése után a pápai református kollégiumba került, s jogász lett. Még Pápan nősült, elvette Takács Ilonát, majd szülővárosába hazatérve huszonhárom évesen, 1878-ban elnyerte az aljegyzői, majd hat évvel később a főjegyzői tisztséget. Három évtizedig a törvényhatósági bizottság választott tagja, az iskolaszék tagja, majd évtizedekig elnöke s végül díszelnöke volt.⁴²

Főjegyzőként ő tárgyalta Baross Gábor miniszterrel az állandó komáromi vashíd ügyében,⁴³ 1891-ben kezdeményezője és rendezője volt a vármegyei ipari és gazdasági kiállításnak. 1892-től a Komáromvidéki Takarékpénztár igazgatója.⁴⁴ A komárom-gútai helyi érdekű vasút megteremtésében is érdemeket szerzett.⁴⁵ Országos pozíciója vélhetően lehetővé tette, hogy ezen infrastrukturális beruházások esetén közvetítsen a város és az állam között.

³⁹ Az ilyen típusú megközelítésre lásd a 8. lábjegyzetben már említett tanulmányokat.

⁴⁰ ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8, 648. [Alapi Gyula sírköavatási emlékbeszéde, Komárom, 1925. június 7.]

⁴¹ Fülöp, 1925. 6.

⁴² Fülöp, 1925. 6-19.

⁴³ T.[uba], 1919.

⁴⁴ A korabeli Magyar Compassok áttekintéséből azt a (tegyük hozzá: felületes) megállapítást lehet tenni, hogy Tuba egy stagnáló, némiképp hanyatló pénzügyi igazgatását vette át, amely azonban irányítása alatt hamarosan hol kisebb, hol nagyobb mértékű, de folyamatos fejlődést mutatott. Ambruster – G. Nagy, 1891. 252-253. Ambruster – G. Nagy, 1892. 259-260. Galánthai, 1907. 579-580. Galánthai, 1897. 338-339.

⁴⁵ Fülöp, 1925. 15-17.

A komáromi iskolák létesítésében is nagy szerepe volt,⁴⁶ de közreműködött az Ipartestület felállításánál is, a Jókai Egyesületnek pedig alapításától társelnöke volt.⁴⁷

Első városi beosztását hamarosan egy sikeres vállalkozás követte. Bár a szakirodalom nem emeli ki, alapvetően befolyásolhatta Tuba városi pozíciójának megerősödését és kiterjesztését az a tény, hogy hazaköltözése után nem sokkal, 1880-tól gyakorlatilag haláláig döntő befolyással bírt a város egyik legjelentősebb sajtóorgánumára. Komáromban többször kíséreltek meg helyi lapot indítani, a vállalkozás azonban általában kudarcba fulladt. Végül 1876-ban sikerült újraindítani a *Komárom* című újságot, amely stabil olvasóbázist volt képes kialakítani. Életképesnek bizonyult a lap mindaddig, amíg Tuba meg nem indította 1880-ban saját, *Komáromi Lapok* című hetilapját, amely fél évvel az indulása után magába olvasztotta a Komáromot.⁴⁸ Tuba 1880-tól 1884-ig, 1892-től 1896-ig felelős szerkesztő, 1896-tól 1907-ig főszerkesztő, 1892 és 1897 között szerkesztő, 1886 és 1895 között a kiadásért volt felelős, 1886-tól pedig haláláig tulajdonosa a lapnak,⁴⁹ de egészen 1919-ig még mint „lapvezér” szerepel a *Komáromi Lapok* impresszumában.⁵⁰ *Komáromi Lapok*nak vélhetően nem csekély szerepe volt abban, hogy Tuba szimbolikus és tényleges tettei, a város érdekében kifejtett működése megfelelő nyilvánosságot kapjon, mint ahogy a három egymásután megnyert országgyűlési választás esetén is jó szolgálatot tehetett a lap főszerkesztő-tulajdonosának. Valószínűleg nem beszélhetünk arról, hogy a lap Tuba János szócsöve lett volna, sőt. De sokat jelenthetett egyrészt a számára folyamatosan rendelkezésére álló publikálási lehetőség, másrészt, hogy a szerkesztők közvetlen forrásból értesülhettek Tuba nyilvános szerepléseiről.⁵¹

2. 2. Tuba János képviselő

1892 januárjában választások voltak, Komáromban két jelölt nézett szembe egymással: a függetlenségi Győry Elek és a kormánypárti Jókai Mór. Jókai

⁴⁶ Ehhez lásd például Tuba, [1907.]

⁴⁷ Fülöp, 1925. 20.

⁴⁸ Szénássy Á. 1994. 57

⁴⁹ Szénássy Á., 1994. 47-49. 56-66.

⁵⁰ *Komáromi Lapok*, 1919. 1. sz. 4. 5. Tuba ekkor mondott le erről a pozícióról, és az egész szerkesztőségtől is búcsút vett.

⁵¹ Az 1892-es választást megnézve a lap alapvetően szabadelvű párti volt, (hozzá kell tenni, hogy a választások előtti utolsó számának kiadásakor még Jókai volt a kormánypárti jelöltje, és csak utána szerezte meg Tuba a jelöltséget). Az elnyert mandátum után a lap lekötözte Jókai Tuba-nak írott táviratát is: „Tuba János országos képviselő úrnak Rév-Komárom. Fogadd lelkemből jövő üdvözlétemet dicsőséges megválasztásod fölött. Családom üdvözl. Éljen, viruljon a derék szabadelvű Komárom!” *Komáromi Lapok*, 1892. 5. sz. 1-4.

azonban betegségére hivatkozva január 24-én visszalépett. Helyébe lépett Tuba János, és 28-án, szombaton, kis többséggel megnyerte a választást. A kerület korábban függetlenségi párti volt, a megye többi négy választóközrte ebben az évben is függetlenségi párti jelölteket választott.⁵²

Tuba három parlamenti cikluson keresztül, 1892 és 1905 között képviselte Komárom városát a magyar országgyűlésben, a kormányzópárt soraiban. Sturm Albert képviselői almanachja nem említ nagyobb parlamenti aktivitást, annyit tudhatunk meg Tuba munkájáról, hogy „*a szabad-
elvű pártnak kezdettől fogva híve...A közigazgatási bizottság tagja*”.⁵³ Az 1905-ben kezdődött politikai válság után már nem lett többé képviselő, igaz, Tisza István Munkapártjának mindvégig aktív tagja volt, sőt, korábban, a Nemzeti Társaskörnek alapító tagja.⁵⁴ Egy levélváltás alapján úgy tűnik, magával a párt vezetőjével, Tisza Istvánnal is harmonikus, baráti jellegűnek is nevezhető munkakapcsolatban volt.⁵⁵ Tuba mint a város parlamenti küldötte, számos reprezentatív, országos eseményen képviselte Komáromot. Közülük hármat emelünk ki, Klapka György és Jókai Mór temetését, amelyeket részletesebben majd a következő fejezetben tárgyalunk, illetve a Deák Ferenc születésének 100. évfordulójáról szóló megemlékezést, ahol szintén Tuba János mondott emlékbeszédet.⁵⁶

2. 3. *A magyar kulturális nemzet, a magyar kultúrnemzet reprezentánsa*

Tuba János nyilvánosság előtti személyes kapcsolatai és tevékenysége révén a rá emlékezők számára megjeleníthette az egyetemes magyar kultúrát, hiszen az 1918 utáni években a magyar nemzeteszme eredetileg államnemzeti jellegű koncepciója helyett a Párizs- környéki békék nyomán a kulturális nemzetkoncepció dominanciája vált realitássá. De megjelenhetett akár a vélt magyar kultúrfőlény reprezentánsaként is, hiszen a korabeli, sőt általában véve is a magyar kulturális élet legjelentősebb alakjaival ápolott szoros kapcsolatot.

⁵² Komáromi Lapok, 1892. 4. sz. 1-3.

⁵³ Sturm, 1892. 338. Sturm, 1897. 370.

⁵⁴ Horánszky, [é. n.] 665.

⁵⁵ OSZK Kt. Fond 37/41 – Tuba János – Tisza Istvánhoz. Komárom, 1914. augusztus 5. Tuba János takarékpénztári igazgatóként hét oldalas levelében fordul Tisza Istvánhoz az ügyben, hogy a fővárosi nagybankok a moratóriumra, illetve az egymás közötti megállapodásra való hivatkozással a vidéki bankok náluk elhelyezett nagyobb összegű letéteit nem adják ki, csupán egy töredék részét. Tuba szerint ez az ország közgazdaságára veszélyes lehet, mert sok vidéki kisbank mehet tönkre. Arra kéri Tiszát, hogy rendezze ezt az állapotot. Tisza István pár nappal később – hasonlóan baráti hangú levélben – pozitív választ adott Tuba kérésére. Tisza levelét lásd Tisza, 1924. 48.

⁵⁶ Tuba, 1903.

Herman Ottóval valószínűleg 1883 augusztusában ismerkedett meg, amikor a polihisztor épp *A magyar halászat könyve* című munkájának anyaggyűjtésén dolgozott Komáromban.⁵⁷ Herman e munkájának előszavában meg is jegyzi, hogy „*mesterszavak és halászszerszámok gyűjtésében*” a Duna mellett Tuba János főjegyző is segítségére volt.⁵⁸ Talán nem véletlen, hogy épp Tuba segített, hiszen, amint fentebb említettük, a főjegyző homo novus volt a komáromi elitben, apja még halász volt. Két levél is fennmaradt, amelyeket Herman 1896-ban, a millenniumi kiállítást szervezve írt Tubának, segítségét kérve. Ekkor még hivatalos hangnemben szólítja meg: „*Nagyságos Uram!*”. Nem sokkal később azonban már közvetlenebb hangnemben szólunk egymáshoz, 1901-ben pedig, amikor *A magyar nép arcza és jelleme* című munkájához keresett forrásokat, Herman Tuba vendége volt Komáromban,⁵⁹ akit az 1902-ben megjelent könyv előszavában régi jó barátjának nevez.⁶⁰

Tuba János Feszty Árpáddal is baráti kapcsolatot ápolt. Fesztynek a Komárom melletti Kingyesen volt tanyája, ahová néha pihenni járt. A kingyesi ház mestergerendájára Feszty Árpád vendégei rendszerint alkalmi verseket írtak, közülük kettőt Tuba:

*1894 September hó 15 és 16,
Itt mulatott három ember meg egy pap.
Csepy Dani, Reznyák Berczi és Tuba,
Vigság után merültenek nagy bűba.
Szíves levén a kínálat,
Oly nagyokat ők ivának,
Hogy elfogyott a boruk.
Igy lőn szomorú soruk.
Söröd sincs, bár sok az árpád,
Isten veled, Feszty Árpád.⁶¹*

Erre a versre reflektál a következő is:

*Eppen ma hat éve... mintha csak most lenne,
Zajos volt a hajlék, és mi vígak benne.
Újra itt vagyunk, de régi kedvünk nincs itt,*

⁵⁷ Fehérváry, 1985. 6-8.

⁵⁸ Herman, 1887. 13.

⁵⁹ Fehérváry, 1985. 6-8.

⁶⁰ Hermann, 1902. 8.

⁶¹ Jakab, 2004. 76-77.

*Búsan nyitogatjuk a ház rozsdás kilincsit.
Mosolygó verőfény, s jó bor mindhiába,
Messze van Árpádunk — künn Itáliába!
1900. szept. 16. Tuba János⁶²*

Tuba János kingyesi látogatásainak emlékét áttételesen Gárdonyi Géza egy regénye is megőrizte.⁶³

Ő maga számol be Komárom leghíresebb szülöttével, Jókai Mórral való kapcsolatáról, amelynek alakulására vélhetően szintén hatással volt Feszty Árpád, aki Jókai vejeként egy házban lakott az íróval Budapesten. Tuba elmondása szerint az ismeretség ekkor mélyült barátsággá. „Már ifjúságomtól kezdve éreztem atyai jóindulatát, szeretetét. Még hosszú évek múltán is, midőn pedig már deresedő fejjel jártam az élet országútján, rendszeren így szólított: »Te gyerek«.” „Később még szorosabb, még bensőbb összeköttetésbe jutottam »Móricz bácsi«-val. Hivatásom az esztendő jelentékeny részében Budapesthez kötvén, érintkezésünk bensőbb és sűrűbb lett. Közel másfél évtizeden keresztül hetenként legalább egyszer-kétszer, néha többször is megfordultam az akkor már a Bajza utcában rakott családi fészekben... A földszinten laktak veje: Feszty Árpád és neje.” „Kisebb, nagyobb társasággal együtt, de leginkább szűk családi körben igen gyakran élveztem a ház kedves vendégszeretetét. Az is sokszor megesett, hogy Árpádék jouron, estélyen vagy színházban lévén, Móricz bácsival kettesben iddógáltuk a pompás »svábhegyik« saját termésű borát és fogyasztottuk el a mindig magyaros vacsorát.”⁶⁴

Tuba sírkövének felavatásakor egyedül Jókait nevezte meg Alapy Gyula, és ezzel az emlékezés keretei közé bevonta a Jókai-kultuszt is: „a Szombati utcai kollégiumban talán éppen Jókai padjában tanulta a betűket megismerni”.⁶⁵

1904-ben elhunyt Jókai. Mikszáth Kálmán Jókai-életrajzát a következőképp zárja: „Egész sora beszélt a szónokoknak bent a Múzeumban, valamint a nyitott sírnál künn, s hogy ne hiányozzék semmi, ami még a halottnak jó lehet, az utolsó szónok, a komáromi Tuba János egy láda komáromi földet is hozott magával,⁶⁶ amit a sírba lebocsátott. Aztán ráhányták

⁶² Jakab, 2004. 77.

⁶³ Gárdonyi, é. n. 86-88.

⁶⁴ Tuba, 1918.

⁶⁵ ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8, 648. [Alapi Gyula sírköavatási emlékbeszéde, Komárom, 1925. június 7.]

⁶⁶ „Tuba János Schnitzer főrabbi által a szülőház kertjéből hozott földet hintette a nyitott sírba”. Komáromi Lapok, 1904. 20. sz. 2.

*a földet és egy kis púp keletkezett azon a helyen. Egy hegycsúcs ellenben eltűnt egy másik helyen.”*⁶⁷

Tuba János ezt az erősen lokálpatrióta szimbolikájú, szakrális gesztust, amely mögött áttételesen nemzeti jelképrendszert is sejthetünk, nem Jókai temetésénél mutatta be először. 12 évvel korábban Klapka György távozott az élők közül. A temetésen Tátray József polgármester és Tuba János (Jókai temetéséhez hasonlatosan, képviselői minőségben) vett részt, gyászbeszéde után a komáromi várvédő parancsnok koporsójára, akkor még egyértelműen a nacionalista szimbólumrendszer keretei között, az általa védett vár egy bástyájának a földjét szórták rá. Nem sokkal később Tuba gyűjtést kezdeményezett Klapka komáromi szobrának a felállítására, majd ő is avatta fel Róna György elkészült alkotását, többek között Jókai részvétele mellett.⁶⁸

2. 4. „A magyar nemzeti kisebbség vezéralakja”⁶⁹

Az impériumváltás utáni első években a városi magyar közösség fokozatosan újraszervezte önmagát, ugyanakkor ki kellett építenie egy új kulturális és politikai struktúrát is. Jelentős szerepet játszottak a magyar politikai élet újjászervezésében az Osztrák-Magyar Monarchia egykori magas állami funkcióit betöltő befolyásos személyiségei. Politikai tapasztalatukon és nevükön kívül korábbi regionális és budapesti kapcsolataik is jelentősek voltak. Budapest ebben az új helyzetben is meghatározó tényező volt, mivel a kisebbségi ellenzéki pártok tevékenységét szorosan koordinálták a budapesti politika, főként a kormánykörök.⁷⁰

Komárno az egyik jelentős politikai központtá vált. A fordulat után a városban ellenzéki magyar keresztény pártok alakultak. Ebben a folyamatban jelentős szerepet játszott Tuba János is, aki – jelentős és befolyásos személyiségként – aktívan részt vett a szlovákiai magyar közösség politikai életének újjászervezésében. Alapító tagja és egyik vezéralakja volt a Magyar Nemzeti Pártnak, amely 1920 elején jött létre. Ez a politikai tényező és főként vezető személyiségei álltak egyébként a köztársaság integritása ellen irányuló titkos szervezet élén is.⁷¹ A politikai pártok szervezésének az ütemét nagy mértékben felgyorsította az 1920. április 18-ra kiírt parlamen-

⁶⁷ Mikszáth, 1960. 184.

⁶⁸ Fülöp, 1925. 18. Szénássy Z., 1992. 170. A Klapka-szobor bíráló bizottságának Tuba mellett többek között Zala György, a századforduló Magyarországának egyik legfoglalkoztatottabb szobrásza is tagja volt. Ennek a későbbiekben még lesz jelentősége.

⁶⁹ Fülöp, 1937. 47.

⁷⁰ Erről lásd részletesebben Angyal, 2002. 39-56.

⁷¹ A párt elnöke, báró Kürthy István, nyugalmazott főispán kulcsszerepet játszott ebben. Lásd. Angyal, 2002. 44 – 56.

ti választás. A választást a szocialisták nyerték. Komárnóban a szavazatok 57 százalékát szerezték meg, miközben a magyar ellenzéki pártokra a választásra jogosultak 35,22 százaléka szavazott, amely erős városi pozíciójukra mutat. Ugyanakkor a választási kampány utolsó napjaiban a Magyar Nemzeti Pártot a csehszlovák szervek betiltották. A trianoni békeszerződés aláírása után egy közös, pártok fölött álló csehszlovákiai magyar platform létrehozását kísérelték meg az úgynevezett Magyar Népszövetség megalapításával. A szervezet célja volt a magyar öntudat fenntartása és a magyar érdekek képviselete. Ezt a jelentékeny törekvést úgy gátolták meg a csehszlovák hivatalok, hogy nem hagyták jóvá a szervezet alapszabályzatát. Tuba, aki a Magyar Népszövetségben igen jelentős, főtitkári pozíciót töltött be,⁷² ezen kudarcok ellenére életének a végéig aktívan részt vett a szlovákiai magyarság politikai szerveződéseiben.

3. Egy síremlék genezise

A gyász bevett ellenállási forma volt a neoabszolutizmus korában, elegendő itt Széchenyi vagy Forinyák Géza temetésére utalnunk. A halál témája a rejtjeles, bonyolult kommunikáció egyik formája volt, amely funkcionálisan hasonlóképp működött Tuba János temetésének esetében is, hiszen – bár korántsem beszélhetünk a neoabszolutizmushoz hasonló, antidemokratikus rendszerről az 1918 utáni Csehszlovákia esetében – a kollektív jogok gyakorlása mégis bizonyos csorbát szenvedett.

Az 1919 januárjában a csehszlovák határőrség által lelőtt helyi halász temetésén Komárno lakosai tömegével vettek részt, amely egyben a csehszlovák hatalom elleni tiltakozás is volt.⁷³ Az emlékezet jelentős helyei voltak az elesett kommunista gárdisták sírhelyei is, amelyeknél a helyi kommunisták által szervezett május elsejei felvonulások résztvevői is tiszteletüket tették. Ez utóbbi alkalmaknak nem annyira etnikai, mint inkább politikai és szociális töltetük volt.

A nemzeti ünnepek megünneplése esetén annak közösségi formáira köztereken rendszerint nem kerülhetett sor, éppen ezért növekedett meg a magyar közösség számára a Jókai Egyesület székhelyének, a komáromi Kultúrpalotának a jelentősége. Tuba újratemetése egy hasonló aktszal kezdődött: a megemlékezés szertartása, életének bemutatása a Jókai Egyesület 1925. évi közgyűlésének keretei között történt meg, ahol Fülöp

⁷² Angyal, 2002. 67-71.

⁷³ Mannová, 2001. 118.

Zsigmond vázolta fel Tuba „*lelki portréját*”,⁷⁴ és aznap délután került sor a síremlék felavatására is.⁷⁵

Tuba János 1922. szeptember 17-én halt meg, síremlékét mégis csak hosszabb folyamat eredményeként, 1925 nyarán állították fel. A processzusról több hivatalos irat is fennmaradt a komáromi levéltárban. Az első 1923. június 8-án íródott, ahol Komáromi Kacz Endre festő⁷⁶ – akit mint hozzáértőt, a Jókai Egyesület bízott meg azzal, hogy Budapesten megfelelő művészt találjon a síremléke elkészítésére – azt írja Szíjj Ferenc nyugalmazott polgármesternek, miszerint Budapesten megegyezett Székely Károly szobrásszal, hogy az elkészíti a síremlék tervét, míg a korábban felkért művészek a honorárium alacsony volta miatt nem vállalták a megbízást. A következő levél írója és címzettje ugyanaz, itt már az elkészült tervezetet mutatja be és magyarázza Komáromi Kacz. A harmadik levél 1923. július 7-én íródott, a Vezérpénzügy-igazgatóságnak, amelyben egy Zala György által tervezett síremlékről van szó, ezt műköből, közadakozás által állítanának fel. Az első levélben Zala tervét már elvetett változatként említi Komáromi Kacz, a két levél közti feszültség feloldható azonban, azzal, hogy itt végig megvalósulatlan, folyamatban lévő tervekről van szó, amelyek akár párhuzamosan is futhattak egymás mellett.

Ezen kívül van még két dokumentum 1925 nyaráról, az egyik vélhetően Alapy Gyulához íródott, és a síremlék felavatására kéri fel a neves komáromi tudóst, a másik pedig a komáromi kórus elnökéhez szól, és két gyászdal előadását kéri, Alapy Gyulának a síremlék avatásakor elmondott beszédének gépelt változata zárja a dokumentumok sorát.

3. 1. A szobrászok, a tervek és az emlékmű

Két művész neve merült fel a dokumentumokban a Tuba-síremlék elkészítése kapcsán. Egyikük Zala György, a *millennium szobrásza*.⁷⁷ De miért vállalna egy olyan népszerű, ismert (tehát keresett) művész egy vélhetően nem túl jelentős honoráriummal járó vidéki munkát, aki a főváros máig központi nemzeti emlékhelyeit is megalkotta néhány évtizeddel korábban? Nem magyarázható ez önmagában Tuba fent ismertetett regionális jelentőségével. Zala György ugyanis a dokumentumok szerint „*az elhunyt elnök barátja*” volt. Ennek a kapcsolatnak egy jelét találtuk: a Klapka György emlékére Tuba által kezdeményezett és végig irányított szoborállítási fo-

⁷⁴ Az elhangzott beszéd vélhetően (legalább részben) azonos az ugyanebben az évben megjelent Tuba-életrajzzal. Fülöp, 1925.

⁷⁵ Fülöp, 1937. 47.

⁷⁶ Markó, 2002. 1039-1040.

⁷⁷ [Borbás], 1999.

lyamat során működtek együtt, amikor a szobortervek bíráló bizottságában mindketten szerepeltek.

Zala egyébként számos síremléket is tervezett, valamennyi esetben reprezentatív, a síremlékre boruló egész alakos szobrokkal kiegészített alkotásokról van szó.⁷⁸ Az ő Tuba-sírkő tervezetének épp ez lehetett a kizáró oka: az állítatók nem engedhették meg maguknak, hogy ilyen külön alakos szoborral emlékezzenek meg Tubáról.

A másik művész Székely Károly.⁷⁹ Mint említettük, nem tudjuk pontosan megállapítani a sorrendet, de ez alapvetően nem is kérdésünk, hiszen jóval fontosabb számunkra a szobor tervezete, az, hogy mit szerettek volna megjeleníteni általa. Ez a Székely-féle tervezetben különösen érdekes. Komáromi Kacz Endre tolmácsolásában ugyanis a következőket olvashatjuk a tervezett síremlékről: *„Az emlékmű anyaga márvány műkö. Magassága 2.70 m. Ezen felül jön a hármass halomból a kereszt helyett kiemelkedő csillag (a kálvinisták jelvénye) mely azonban lehet buzogány is. Ez esetben buzogány, mely az elszakított hármass halom felett őrködik. A bronzból készült relíefen (melynek nagysága körülbelül 70×60 cm) – Krisztus Pilátus előtt van megmintázva. Az Apponyi-szerű Krisztus jelképezi az igazságot, mit a háttérben lévő tömeg kívánságára a Wilson arcú Pilátus, kezeit mosva elítél, megfeszített.”*⁸⁰ Komáromi Kacz itt tehát egy alapvetően vallási, református szimbólumot egyértelműen a magyar nemzeti jelképrendszer kezei közé helyez, aktualizál, majd egy ismert bibliai jelenetet parafrázál. Apponyit párizsi beszéde⁸¹ miatt helyezi Krisztus szerepébe, ám nem szabad figyelmen kívül hagynunk a magyar nemzeti jelkészlet másik fontos, kapcsolódó elemét sem, hiszen az eredetileg a felosztás korabeli Lengyelországból származó szállóigét (Lengyelország, népek Krisztusa)⁸² könnyedén át lehetett emelni a Trianon utáni magyar köztudatba.⁸³

Wilson szerepeltetése hasonló, egyenes vonalú, egyszerű logikájú gondolatvezetésre utal. A mai magyar közvélekedés ugyanis a négyek közül hajlamosabb Clemenceau negatív szerepét kiemelni. Ám Wilson nála alkalmasabb Pilátus szerepének betöltésére, már csak ikonográfiai szem-

⁷⁸ [Borbás], 1999. 96-102.

⁷⁹ Ifj. Székely Károly (Marosvásárhely, 1880 – Budapest, 1942) Stróbl Alajos tanítványa, majd Brüsszelben és Párizsban a francia szecessziós érmészet jelentős alakjánál, Verlet-nél tanul. A Műcsarnokban és a Nemzeti Szalonban 1907-től állított ki. Több szobra a Magyar Nemzeti Galériában van. Első világháborús emlékműve Siófokon áll. Szegedi, 2000. 136.

⁸⁰ Lásd a függelék

⁸¹ A beszéd szövegét lásd Zeidler, 2003. 121 – 128., Apponyi szerepéről és tényleges lehetőségeiről pedig lásd Romsics, 2001. 162. 175-177.

⁸² Erről lásd: Kiss Gy. 2005. 81.

⁸³ Ábrázolásait lásd Zeidler, 2003. 397. 411. Zeidler, 2002. 8-16., 17. kép.

pontból is, hiszen a Pilátus-ábrázolásokhoz hasonlóan⁸⁴ Wilson sem viselt szakállt, vagy bajuszt, Clemenceaut viszont meg kellett volna „borotválni” ehhez a művelethez. Ám a bibliai elbeszélés kereteibe is könnyebb volt Wilsont belehelyezni: Krisztus (azaz Magyarország) halálát alapvetően nem óhajtja, csupán gyenge ahhoz, hogy ezt megakadályozza (azaz megtagadta saját, „wilsoni elveit”). A „*háttérben lévő tömeg*” szerepét itt alapvetően az első világháborúnak csak a végére kialakult politikai és közvélekedést, az antant hatalmak döntéshozó elitjei és a véleményükkel azonosuló társadalmak játsszák el, szűkebb értelemben esetleg a későbbi kisantant politikusi és társadalmi.

Érdemes külön foglalkozni azokkal az érvekkel, amelyeket a szobrászok alkalmasságának az alátámasztására használnak a levélírók. Ezek az érvrendszerek nem függetlenek a címzettől. A *Vezérpénzügyigazgatósághoz* íródott dokumentum⁸⁵ szövegéből világosan kiderül, hogy csehszlovák állami szerv a címzett. A későbbi iratokkal szemben nem helyezik sem Tubát, sem az emlékműállítás eseményét nemzeti vagy regionális kontextusba. A Jókai Egyesület nemzeti jellegét nem emelik ki, az eseményt pedig egy pusztán *kegyeleti tényként* említik. Az emlékmű megtervezését és elkészítését „*Zala György szobrászművész, az elhunyt elnök barátja vállalta el a megboldogult iránt érzett kegyeletből*”⁸⁶ A levél szövegezője tehát interszónális és nem nemzeti kontextusba helyezi Zala György felajánlását a síremlék elkészítésére. Zala alkalmasságát bizonyítandó nem használnak nemzeti érvrendszert, holott az ő esetében még indokolt is lett volna a korszak legismertebb, legfoglalkoztatottabb nemzeti szobrászának nevezni.

A belső levelezésnél, amikor a Jókai Egyesületnek készít jelentést a megfelelő szobrászmester felkutatásával megbízott Komáromi Kacz Endre, már egészen más érvrendszert találunk. Azt írja az általa felkért szobrászról: „*Székely jó magyar ember, s kiváló szobrász, s az általa készítenő emlékmű föltétlenül művészi alkotás leend.*”⁸⁷ Komáromi Kacz tehát nem-

⁸⁴ Erős a gyanúnk, hogy az Apponyi-Krisztus hasonlat megfogalmazója (hiszen nem tudjuk, hogy a szobrász Székely szánt szándékkal tervezte ilyenre, vagy csupán a festő Komáromi Kacz Endre értelmezte így) Munkácsy Mihály 1881-es képéhez hasonlóan képzelte el a jelenetet. A magyarországi elit- és művészkörökben minden bizonnyal a *Krisztus Pilátus előtt* c. kép jutott volna a megkérdoztetek eszébe, ahol Munkácsy Pilátust egy simára borotvált arcú férfiként jelenítette meg.

⁸⁵ Bár egy csehszlovák hatóság a címzett, a levél magyarul íródott. Amint fentebb írtuk, az 1920-as évek legelején még a szlovák hivatalok egy részében magyarul folyt az ügyintézés, ez a levél is ennek a lenyomata. Lásd még erről: Lipták, 2000a. 228–229. Megjegyzendő, hogy a Csehszlovák Köztársaságban a parlamentben és a hivatalokban is lehetett magyarul beszélni.

⁸⁶ ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8, 648.

⁸⁷ Lásd a függelék

csak kiemeli Székely Károly megfelelő nemzeti érzelmeit, de még a művészi kompetenciája elé is helyezi ezt. Figyelemreméltó, hogy másodszorra is megerősíti, hogy Székely valóban rendelkezik művészi alkotótehetséggel, ezt tehát a levél írója vélhetően nem látta magától értetődőnek.

A két szobrász tervezetének további sorsáról csak annyit tudunk, hogy nem valósultak meg. Ennek oka Zala esetében vélhetően az anyagi fedezet hiánya, és Székely esetében is ezt sejtethetjük, hacsak nem a Jókai Egyesület öncenzúrájáról van szó. Az emlékműállítás folyamatában kétszer említik a síremlék anyagát, amely szerint az csak műkőből lehet, mert már a legolcsóbb homokkő is olyan sokba kerülne, hogy a faragás ellenértékét nem tudnák előteremteni.⁸⁸ Az emlékművet végül egy csehszlovákiai, pozsonyi magyar művész, Rigele Alajos készítette el,⁸⁹ az 1921-ben elbontott pozsonyi Mária Terézia szobor maradványaiból.⁹⁰ Vélhetően hozzáférési lehetősége volt a bontott kőhöz, ezáltal olcsóbban lehetett kivitelezni a síremléket.⁹¹

Lubomír Lipták azt írja, hogy minden új hatalom igyekszik kijelölni életterét.⁹² A Mária Terézia-szobor lerombolása az újonnan megalakult Csehszlovákia egyik jelentős, és az 1918 utáni Pozsony talán legjelentősebb szimbolikus aktusa volt, amellyel az osztrák-magyar államiság emlékének szembeütő jelképét távolították el.⁹³ Jankovics Marcell visszaemlékezéseit nem érdektelen hosszabban idézni ezzel az eseménnyel kapcsolatban, hiszen a szövegből jól kiolvasható az a szakralizációs folyamat, amellyel a szobor egyes darabjai nemzeti értelmezési keretben nyertek új defini-

⁸⁸ Nem kell tehát politikai okokat feltételeznünk a késedelem mögött, itt az újratemetést vélhetően egyedül az indokolta, hogy idő kellett, mire elő tudták teremteni a megfelelő összeget. Talán ennek a lenyomata lehet egy „Tubarózsa” néven, özvegy dr. Tuba Jánosné által megjelentetett vékony verses füzet címadó verse is. Mindazonáltal sajnos nem tudjuk datálni a kiadványt, s az is lehet, hogy nem az 1855-ben született Tuba János özvegyéről, hanem menyéről van szó: „Irok, sírok, görnyedek .../Mig mások mulatnak, nevetnek,/Flirtelnek és könnyelműek./Nem tudják, nem értik mit jelent/Mikor egy asszony szíve jajong –/Aért, hogy síremlékre nem jut –/Szeretett, imádott férjének./Ézért dolgozom, éjszakázom./Töröm agyam, és írok lázban. „Tubarózsa”, [é. n.].

⁸⁹ Mácza, 2002. 87.

⁹⁰ Alapi Gyula sírkő-avatási beszéde szerint „Mária Terézia királyasszony pozsonyi márványszobrának összetört darabjából készült” ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8. 648. [Alapi Gyula sírkő-avatási emlékbeszéde, Komárom, 1925. június 7.] Lásd még Komáromi Lapok, 1925. június 9. 69. sz. „A síremléket Pozsonyban a lerombolt Mária Terézia szobor egyik darabjából készítette Riegele Alajos szobrászművész. A gyönyörű sziklaalakú márványtömb felső részén Krisztus fej van kiképezve”.

⁹¹ Érdemes megjegyezni, hogy Rigele Alajost már nem az évek óta a síremléket tervezgető egyesület, hanem Tuba János fia bízta meg, s csak az emlékmű ünnepélyes felavatása maradt az egyesület hatáskörében. Komáromi Lapok, 1925. június 6. 68. sz.

⁹² Lipták, 2000b. 258.

⁹³ Az eseményt más szemszögből írja le a neves szlovák történész, Branislav Varsík, aki az eseményeknél is jelen volt. Lásd Varsík, 1987., illetve Macho, 2007. 161–167.

ciót, ráadásul az itt leírt történet fontos pontokon mutat analógiát a Tuba emlékmű értelmezési lehetőségeivel: „[Az emlékmű] egyik része törmelékké vált, – a tömörebben megmaradt darabokból [...] később több kisebb szobor készült. [...] Az egyik kisebb márványból Rigele Alajos pozsonyi mester pompás kis díszművet faragott. Árpádkori honkereső magyar vitéz mellképmását. Kis remekmű, – alig másfél-két arasz magas. Ez a szoborcsonka most is egyik pozsonyi teremben áll a régi kandalló párkányán, mely köré magyarok szoktak gyülekezni, nem a kandalló melegéért, hanem hogy magyar gondolatnál, a géniusz lángsugaránál melegedjenek. Ezt a szobrot a hatóság zárt szobában sem engedte felállítani, míg felírását le nem csiszolták. A magyar múltnak, a jelen a jövőért. [...] A rendőrhatalóság kifogásait e felírás ügyében még a prágai legfőbb közigazgatási bíróság is helybenhagyta. Emberi ítélet, – csak az idő változtathatja meg...”⁹⁴

Később azt írja egy amerikai újságíróról, aki felvetette, hogy a pozsonyi sajtóban alig említették a szoborrombolást „Menjen el ez amerikai tudósító a magyar Nemzeti Múzeumba. Ott láthatja, mennyire szerettük e szobrot. Minden kis roncsát ereklyeként mentettük meg az utókornak. Még ez is bűn volt [...] A vámőrök fegyelmi eljárást kaptak a nyakukba, hogy nem vették észre, mit tartalmaz az őrségükön keresztülfutó út láda”⁹⁵

Érdekes kettősség figyelhető meg az értelmezési keretekben: a szobor roncsait győzelmi jelvényként, a múlt, az emlékezet feletti uralom duplán megerősített jelképeként és a nemzeti emlékezet szakralizált ereklyéiként egyaránt értelmezték a kortársak, hiszen, bár Jankovics Marcell vélhetően „téved”, amikor a pozsonyi Szent-György szoborról ír,⁹⁶ egy Palacký-szobor valóban készült a Mária Terézia szobor maradványaiból.⁹⁷ Itt tehát a Lipták által leírt élettér-kijelölésre egy másik réteg is rakódik, az előző korszak eltüntetésének és a saját igényeink – szó szerint – „átfaragásának” a törekvése.

⁹⁴ A két aláhúzott helyet Jankovics Marcell emelte ki, eminens utalás arra, hogy az író a fennálló politikai helyzetet nem tekinti megváltoztathatatlanak. Komáromi Kacz Endre levelében hasonlólt olvashatunk, amikor a Tuba-emlékmű rejtett üzeneteiről beszél: „Az idegen, a kívül álló szemlélő, mindebből semmit nem lát. S ennek ma így kell lenni.” Lásd a függelékét.

⁹⁵ Jankovics, é. n. 111-115.

⁹⁶ „Egyik nagyobb darabból valamelyik szlovák vezér önmagát faragtatta ki Szent Györgynek, aki háromfejű sárkánnyal száll síkra. Egyik sárkány Prága szelleme, – a másik fej a marxizmus, a harmadik sárkányfej – a magyar reménység...” Itt vélhetően a püspöki palota kertjében álló szoborról van szó, amely azonban jóval korábban keletkezhetett. A további darabok sorsáról így ír Jankovics: „A szobor némi roncsa valami pozsonyi kereskedő pinceraktárából kalandos kerülő utakon a budapesti magyar Nemzeti Múzeumba jutott.” „A rendőrkordon is olyan rendületlenül nézte, – akár mi a kordon mögül. Csak akkor mozdult meg egy-egy rendőr-sbir, mikor valaki lehajolt, hogy egy-egy darab márványszilánkot ereklyének elrejtisen a zubbonyába.” Jankovics, é. n. 111-115.

⁹⁷ Lipták, 2000b. 259.

A másik értelmezési keret pedig az emlékezet megőrzéséé: a szétvert szobor darabjainak az ereklyeként történő fenntartása, illetve az átlényegítése más, hasonló kommunikatív funkcióval rendelkező, azaz azonos üzenetet közvetítő szobrokká. Ilyen emlékműként kell értelmeznünk Tuba síremlékét is.

4. Konklúzió

Tuba János az 1920 után létrejött kisebbségi magyarság, ezen belül is a regionális, komáromi magyar közösség számára számos közösségkohéziós tényezőt jelenített meg. Az 1920 utáni évek a csehszlovákiai magyarság számára a kialakult helyzettel való szembenézést és egyúttal a korábbi nagy nemzeti elbeszélés továbbélését is jelentette. Tuba neve hívószóként működhetett azon fogalmak esetén (politikai hatalom, infrastrukturális fejlődés, a magas színvonalú nemzeti kultúra), amelyek egy komárnói magyart nemzeti büszkeséggel tölthettek el, az újratemetés folyamata pedig a realitásokhoz való alkalmazkodásra készítette az emlékező közösséget.

A meg nem valósult sírkő szimbolikájának Komáromi Kacz Endre általi interpretációja hozzásegít ahhoz, hogy megfejtjük, milyen szerepeiben értelmezték Tubát halála után, hiszen azt írja: *„Kifejezésre jut benne majd minden, mely az elhunyttal kapcsolatos, s főleg az utolsó években kifejtett munkássága.”*⁹⁸ Tehát a kisebbségi politikusra emlékeztek, akinek súlyát azonban az 1918 előtti szerepei adták. Fontos momentum, hogy a regionalitás hangsúlyozása, a komáromiság erőteljes kiemelése kódolt üzenetet közvetíthetett, hiszen a lokálpatriotizmus ez esetben egy csaknem színmagyar régióhoz való ragaszkodást is kifejezett. Ezt szintén Komáromi Kacz levele erősíti meg, hiszen szerinte a tervezett emlékmű empire stílusában *„a régi Komáromhoz való ragaszkodás is kifejezésre jut [...] Az idegen, a kívül álló szemlélő, mindebből semmit nem lát. S ennek ma így kell lenni”*⁹⁹

Az idézet jól mutatja, hogy a temetés aktusa nemcsak, hogy kódolt tartalommal bírt a temető közösség számára, de ráadásul az esemény üzeneteit tudatosan rejtjeles módon fogalmazták meg. Tuba újratemetését nemzeti ünnepéllé alakították, így próbálva kitörési pontokat keresni a nyilvánosan megtartott nemzeti ünnepeket ellehetetlenítő gyakorlatból. A falak között megtartott közgyűlés egy újratemetésbe torkollott, amelyen a hatóság ugyan nem találhatott kifogásolnivalót, ám mégis nemzeti tömeggyűlés alakját öltötte magára. A komáromi magyar elit tudatosan így ké-

⁹⁸ Lásd a függelékét

⁹⁹ Lásd a függelékét

szítette elő az eseményt, hiszen a Komáromi Lapok felszólította olvasóit, hogy *„mindenki hozzon egy két szál virágot Komárom nagy magyarjának sirhalmára”*¹⁰⁰ A megvalósult eseményről pedig a következőket írta: *„Temetése az egész Délszlovenszko osztatlan részvétele mellett, sokezernyi gyásztisszeségtevő közönség jelenlétében ment végbe”*.¹⁰¹ Éppen a jelenlévők nagy száma, illetve a haláleset óta eltelt négy év mutat rá, hogy itt nem egy hagyományos értelemben vett gyászszertartásról volt szó.

Elena Mannová szerint a két világháború között Komárnóban két különböző történelmi emlékezet küzdött egymással a nyilvános szférában, a közös, de különféleképpen megélt múlt emlékezetére.¹⁰² Tuba János szlovenszkoí magyar politikusként jeleníthette meg a rá emlékezők számára mindazt, ami Komáromot magyar nemzeti jelentőségűvé avatta.

Felhasznált irodalom

- Angyal, 2002. Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938. Galánta – Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum, 2002.
- Angyal, 2004. Angyal Béla: Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez. 1919–1936. Somorja – Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum, 2004.
- Ambruster – G. Nagy, 1891. Magyar Compass. Pénzügyi évkönyv. (Horvát-Szlavon országgal). 1891–1892. XIX. évf. Szerk.: Ambruster Jakab – Dr. G. Nagy Sándor. Budapest, 1891.
- Ambruster – G. Nagy, 1892. Magyar Compass. Pénzügyi évkönyv. (Horvát-Szlavon országgal). 1892–1893. XX. évf. Szerk.: Ambruster Jakab – Dr. G. Nagy Sándor. Budapest, 1892.
- BÁCSKAI, 2003. Bácskai Vera: Várostarténet. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Budapest, Osiris, 2003.
- [BORBÁS], 1999. [Borbás György]: A millennium szobrásza. Zala György. Budapest, Kossuth, 1999.
- Borovszky, 1907. Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest, Országos Monografia Társaság, 1907.
- Fehérváry, 1985. Fehérváry Magda: Herman Ottó komáromi kapcsolatairól. Honismeret, 1985/4.
- Fejes-Kun-Polgárdy, 2002. Fejes Imre – Kun Miklós Jenő – Dr. Polgárdy Géza szerk.: Nem! Nem! Soha! A magyar fájdalom, dac és élni akarás versei. Budapest, Ménrót, 2002.

¹⁰⁰ Komáromi Lapok, 1925. június 6. 68. sz.

¹⁰¹ Komáromi Lapok, 1925. június 9. 69. sz.

¹⁰² Mannová, 2002. 28

- Fényes, 1841. Fényes Elek: Magyar Országnek, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. I. kötet. Pest, 1841.
- Fényes, 1851. Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik. 2. köt. Pest, Fényes Elek, 1851.
- Fülöp, 1925. Fülöp Zsigmond: Tuba János emlékezete. Komárom, Spitzer Sándor Könyvkiadó Vállalata, 1925.
- Fülöp, 1937. Fülöp Zsigmond: A Jókai Egyesület huszonöt éve (1911–1936). Komárom, Komáromi Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület kiadása, 1937.
- Galánthai, 1897. Mihók-féle Magyar Compass. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv. 1897–1898.. XXV. évf. I. kötet Szerk.: Dr. Galánthai Nagy Sándor. Budapest, 1897.
- Galánthai, 1907. Mihók-féle Magyar Compass. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv. 1907–1908.. XXXV. évf. I. kötet Szerk.: Dr. Galánthai Nagy Sándor. Budapest, 1907.
- Gárdonyi, é. n. Gárdonyi Géza: Két menyasszony. Budapest, Dante, é. n.
- Gyáni, 2005. Gyáni Gábor: Új utak a magyarországi várostörténet-írásban. In: Czoch Gábor (szerk.): Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel. Pozsony, Kalligram, 2005.
- Herman, 1887. Herman Ottó: A magyar halászat könyve. Budapest, K. M. Természettudományi Társulat, 1887.
- Herman, 1902. Herman Ottó: A magyar nép arca és jelleme. Budapest, K. M. Természettudományi Társulat, 1902.
- Holec-Pál, 2006. Roman Holec – Judit Pál: Aristokrat v službách štátu. Gróf Emanuel Péchy. Bratislava, Kalligram, 2006.
- Horánszky, [é. n.]. Horánszky Lajos: Tisza István és kora. I. kötet. Budapest, Tellér kiadó, [é. n.].
- Jakab, 2004. Jakab István: Emlékeim. Regélő kingyesi gerendák. In: Irodalmi Szemle. Irodalom/kritika/társadalomtudomány. 2004. április.
- Jankovics, é. n. Jankovics Marcell: Húsz esztendő Pozsonyban. Budapest, Franklin társulat, é. n.
- Katona, 2007. Katona Csaba: „Ezen gyászünnepevénynek kiválóan városi jelleggel kell bírnia...”. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök 1870. évi újrateremtésének háttere. Kisebbségkutatás. Minorities studies and reviews. 2007. 3. szám.
- Kisantal-Szeberényi, 2003. Kisantal Tamás – Szeberényi Gábor: A történetírás „nyelvi fordulata”. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Budapest, Osiris, 2003.
- Kiss Gy., 2005. Kiss Gy. Csaba: „A lengyel nép szellemi felszabadítója”. Miczkiewicz magyar emlékezete. In: Kiss Gy. Csaba: A haza, mint kert. Budapest, Nap, 2005.
- Kovács, 2000. Kovács Éva: Határváltó diskurzusok: Komárom 1918–22, 1938. In: Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában. Szerk.: Bárdi Nándor, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2000.
- Kovács, 2003. Kovács Éva: A „házassági piac” alakulása Komáromban (1900–1940). Az etnikumok közötti kulturális csere „mérésének” lehetőségei. In: Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére. Budapest, Hermész Kör – Osiris, 2003.

- Kovács, 2004. Kovács Éva: Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918–1938). Somorja – Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum, 2004.
- Kövér, 2002. Kövér György: Biográfia és történetírás. In: Kövér György: A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok. Budapest, Új Mandátum, 2002. 402 – 409.
- Lipták, 2000a. Lubomír Lipták: A szlovák stratégiai elit. In: Lubomír Lipták: Száz évnél hosszabb évszázad. A történelemről és a történetírásról. Pozsony, Kalligram, 2000.
- Lipták 2000b. Lubomír Lipták: Helycserék a piedesztákon. A politikai váltások emlékművei és az emlékműváltások politikája. In: Lubomír Lipták: Száz évnél hosszabb évszázad. A történelemről és a történetírásról. Pozsony, Kalligram, 2000.
- Macho, 2007. Macho, Peter: Branislav Varsik a bratislavský pomník Márie Terézie. In: Miles Semper Honestus. Bratislava, Vojenský historický ústav, 2007. 161–167.
- Mácza, 2002. Mácza Mihály: Komárom nevezetességei. Pozsony, Madách – Posonium, 2002.
- Mácza, 2004. Mácza Mihály: Az impériumváltás és következményei Komáromban (1919–1938). In: Limes. 63. évfolyam, 2004/3.
- Markó, 2002. Új magyar életrajzi lexikon. Szerk.: Markó László. III. rész. H-K. Budapest, Magyar Könyvklub, 2002.
- Mátay, 1993. Mátay Mónika: Nekrológ dekonstrukciók. In: Sic Itur ad Astra, 1993. 2 – 4. sz.
- Mannová, 2000. Elena Mannová: „...de most már jó szlovák” A nemzeti identitás variációi két dél-szlovákiai kisváros egyesületi életében, 1918 – 1938. In: Regio, 2000. 93 – 102.
- Mannová, 2001. Elena Mannová: Konštrukcia menšinovej identity v mestskom prostredí (Mad'ari v Komárne a Lučenci, 1918–1938). In: Etnicita ako faktor polarizácie mestského spoločenstva v 20. storočí. Ed.: Peter Salner, David Luther, Bratislava, Ústav etnológie SAV, 2001. 111–140.
- Mannová, 2002. Elena Mannová: Nemzeti hőskötlől az Európa térig. A kollektív emlékezet jelenei Komáromban, a szlovák-magyar határon. In: Regio, 2002/3. 26–46.
- Michela, 2008. Michela, Miroslav: Význam svätoštetfanských osláv v procese formovania identity maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1918–1938. Megjelenés alatt.
- Mikszáth, 1960. Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. II. kötet. Mikszáth Kálmán összes művei, 19. köt. Budapest, Akadémiai, 1960.
- Motajová, 2006. Motajová, Zuzana: „Apuskánk” születésnapjai. A személyi kultusz jelensége a két háború közti Csehszlovákiában. In: Sic Itur ad Astra, 2006/3–4. 303–316.
- Podoba, 1998. Podoba Juraj: Etnická identita, menšinové elity a etnický konflikt: súvislosti a determinanty. In: Kiliánová, G. (ed.) Identita etnických spoločenstiev. Etnologické štúdie 5. Bratislava, Ústav etnológie SAV, 1998. 83–92.
- Rév, 1993. Rév István: A feltámadás archeológiája. In: Sic Itur ad Astra, 1993. 2 – 4. sz.
- Stéfán, 1993. Stéfán Ildikó: Gróf Batthyány Lajos halála és temetése. In: Sic Itur ad Astra, 1993. 2 – 4. sz.

- Sturm, 1892. Sturm Albert (szerk.): Országgyűlési almanach. 1892–1897. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Budapest, 1892.
- Sturm, 1897. Sturm Albert (szerk.): Országgyűlési almanach. 1897–1901. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Budapest, 1897.
- Szegedi, 2000. Magyar szobrászok adattára – a szobrok aukciós és műkereskedelmi áraival. Összeállította Szegedi László. Budapest, Alinea, 2000.
- Szenácssy Á., 1994. Szenácssy Árpád: A komáromi hírlapírás kétszáz éves története. 1789–1989. Tatabánya, 1994. Castrum-Könyvek 2.
- Szenácssy Z., 1992. Szenácssy Zoltán: Klapka György. Madách, Pozsony, 1992.
- Takáts, 1899. Takáts Sándor: Komárom és vidéke. In: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország V. kötet. Felső-Magyarország I. rész. Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 1899.
- Ternóczky, 1993. Ternóczky Krisztina: Halál két nézőpontból – Teleki László öngyilkossága. In: Sic Itur ad Astra, 1993. 2 – 4. sz.
- Tisza, 1924. Gróf Tisza István Összes Munkái. 4. sorozat. II. kötet. Levelek, táviratok, távbeszélőn küldött ikenetek, egyes előterjesztések 1914 júniustól december végéig. Budapest, MTA, Franklin-Társulat, 1924.
- Tuba, 1903. Tuba János: Ünnepi beszéd. Deák Ferencz születése századik évfordulója alkalmából Komárom szab. Kir. Város törvényhatósági bizottságának 1903. okt. 17-én tartott diszközgyűlésén. Komárom, Spitzer Sándor, 1903.
- Tuba, 1907. Tuba János: Indítvány a főgymnasium létesítése iránt újabb mozgalom megindítása tárgyában. Komárom szab. Kir. Város közgyűléséhez benyújtja: Tuba János. Komárom, Spitzer Sándor, [1907.]
- Tuba, 1918. Tuba János: „Jókai és Komárom.” Emlékeimből. In: Komáromi Lapok. 1918. március 9. 10. sz.
- T.[uba], 1919. T.[uba János]: A mi első állandó hidunk. Emlékeimből. Komáromi Lapok. 1919. június 21. 21. szám.
- „Tubarózsa”, é. n. „Tubarózsa”: Egy siremlékért. [H. n.], özv. Dr. Tuba Jánosné, [é. n.].
- Varsik, 1987. Varsik, Branislav: O čom mlčia archív. Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1987.
- Zeidler, 2002. Zeidler Miklós: A magyar irredenta kultusz a két világháború között. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.
- Zeidler, 2003. Zeidler Miklós (szerk.): Trianon. Budapest, Osiris, 2003. Nemzet és emlékezet.
- Varga, 1993. Varga Balázs: Károlyi Mihály újratemetése. In: Sic Itur ad Astra, 1993. 2 – 4. sz.
- OSZK Kt. Fond 37/41 – Tuba János – Tisza Istvánhoz. Komárom, 1914. augusztus 5.

Függelék

Nagyságos¹⁰³

Dr. Szíjj Ferencz ny. polgármester Úrnak

Komárom

Székely Károly szobrászművész a Tuba síremlék vázlatát már elkészítette, s azt minden tekintetben sikerültnek lehet mondani.

Kifejezésre jut benne majd minden, mely az elhunyttal kapcsolatos, s főleg az utolsó években kifejtett munkássága.

Az emlékmű anyaga márvány műkö. Magassága 2.70 m. Ezen felül jön a hármashalomból a kereszt helyett kiemelkedő csillag (a kálvinisták jelvénye) mely azonban lehet buzogány is. Ez esetben buzogány, mely az elszakított hármashalom felett örködik. A bronzból készült reliefen (melynek nagysága körülbelül 70 x 60 cm) – Krisztus Pilátus előtt van megmintázva. Az Apponyi-szerű Krisztus jelképezi az igazságot, mit a háttérben lévő tömeg kívánságára a Wilson arcú Pilátus, kezeit mosva elítél, megfeszített.

Az ötlet nagyon szerencsés, mert e milliószor megmintázott, megfestett jelenet nagyon illik oda, a szóban forgó sírhalom fölé.

Az emlékmű stílusa görögös, vagyis az empire felé hajlik, s mivel a komáromi kálvinista templom, s a temető régi vörösmárvány síremlékei majdnem mind empire stílusúak, a régi Komáromhoz való ragaszkodás is kifejezésre jut, miről az elhunyt annyiszor, s oly avatott tollal emlékezett meg. Az idegen, a kívül álló szemlélő, mindebből semmit nem lát.

S ennek ma így kell lenni.¹⁰⁴

Dr. Tuba János közjegyző közölte velem azt az óhaját, hogy apja tetemét, mostani helyéről, megfelelőbb helyre szeretné áttétni, s engem kért meg, választanék valami olyan teret, ahol a síremlék jobban érvényesülhetne. Igaz, hogy a halottaskamra közelsége mindenesetre rontaná az artistikusnak ígérkező művet, s azt alkalmasabb helyen is föl lehetne állítani. De ez már részletkérdés, mit azután is el lehet intézni, ha az emlékmű elkészült.

Ezek után azt hiszem, várhatjuk a Jókai Egyesület határozatát arra nézve, hogy az emlékmű részletes tervei, költségvetés stb. stb. munkába jöhetnek-e?

Kiváló tisztelettel
Komáromi Kacz Endre

1923. jun. 16.

¹⁰³ ŠOKA, OF J. Alapi, k. 8, 648. Komáromi Kacz Endre - Szíjj Ferencnek, 1923. június 16.

¹⁰⁴ Komáromi Kacz Endre kiemelése

MŰHELY

Csernicskó István

Ukrajna összhangra törekszik

Az ukrajnai oktatáspolitikai nyelvi vonatkozásai

Ukraine's aspiration toward unity

The linguistic aspects of the Ukrainian educational policy.

The 2008 regulation of the Unrainian minister of education is about a program which aims at the gradual dominance of the state-language Ukrainian. The author, professor of the Hungarian college in Beregszász, is of the opinion, that it is still the old Soviet nationality politycy that has been used as a model. The supression of education in the Hungarian mother tongue represents great dangers (also) for the Hungarians in the Transcarpathican region.

1. Ukrajna alkotmánya és a nyelvtörvénye értelmében, azaz *de jure* egynyelvű állam (lásd Beregszászi–Csernicskó 2003, 2004b, 2007). Az ország azonban *de facto* többnyelvű. Ezt a többnyelvűséget a legtöbb ukrajnai elemző elismeri, ám problémaként értékeli (lásd pl. Lozinskyi 2006: 217). Az alábbiakban ennek az ukrajnai többnyelvűségnek néhány sajátosságát mutatjuk be, majd azt próbáljuk érzékeltetni, hogyan törekszik a hatalmon lévő ukrajnai elit a nyelvi sokszínűség feloldására, a *de jure* és a *de facto* helyzet közötti összhang megteremtésére, s ebben milyen szerepet kap az oktatás.

2. Bizonyos szakértők szerint (pl. Arel–Khmelko 1996, Gritsenko ed. 2001, Khmelko 2004) Ukrajna lakossága három nagy nyelvi-etnikai csoportra (lingua-ethnic groups) oszlik:

- a) ukránul beszélő ukránok (az ország lakosságának kb. 40–45%-a);
- b) oroszul beszélő ukránok (az ország lakosságának kb. 30–34%-a);
- c) oroszul beszélő oroszok (az ország lakosságának kb. 20%-a).

Ha azonban nemcsak az ukránokat és az oroszokat vesszük figyelembe, hanem a kisebb nyelvi csoportokkal is foglalkozunk, akkor a 2001. évi népszámlálás adatai alapján Ukrajna lakosságát anyanyelv szerint a következő csoportokra oszthatjuk (Beregszászi–Csernicskó 2004a: 12–13, Lozinskyi 2006):

a) *ukrán anyanyelvűek*; ezen belül:

- ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek (a magukat ukrán nemzetiségűnek vallók 85%-a);
- orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek (a magukat orosz nemzetiségűnek vallók 4%-a);
- ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek (pl. az ukrainai lengyelek 71%-a, szlovákok 42%-a stb.).

b) *orosz anyanyelvűek*; ezen belül:

- orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek (a magukat orosz nemzetiségűnek vallók 96%-a);
- ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek (az ukrán nemzetiségűek 15%-a);
- orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek (pl. az ukrainai belaruszok 62%-a, tatárok 59%-a stb.).

c) *kisebbségek, amelyeknek anyanyelve és nemzetisége megegyezik* (pl. a magyarok 95%-a, a románok és krími tatárok 92%-a stb.).

d) *kisebbségek, amelyek valamely más nemzeti kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek* (pl. a kárpátaljai cigányok 62%-a a magyart tekinti anyanyelvének, lásd Molnár 2004: 120–121; ez az ukrainai cigány nemzetiségűek 18%-a; lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat

Ukrajna lakossága anyanyelv és nemzetiség szerint a 2001. népszámlálás adatai alapján

Nemzetiség és anyanyelv	Fő	%
ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	31970728	66,27
orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	328152	0,68
ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek	278588	0,58
UKRÁN ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	32577468	67,53
orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek	7993832	16,57
ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek	5544729	11,49
orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek	735109	1,52
OROSZ ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	14273670	29,59
kisebbségek, akiknek anyanyelve és nemzetisége megegyezik	1129397	2,34

Nemzetiség és anyanyelv	Fő	%
kisebbségek, akik valamely más kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek	260367	0,54
KISEBBSÉGI ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	1389764	2,88
UKRAJNA ÖSSZESEN	48240902	100

A független Ukrajna történetének 2001-ben rendezett első népszámlálása adatai szerint az ország lakosságának nemzetiségi és anyanyelvi összetétele között jelentős különbség figyelhető meg:

a) nemzetiségi szempontból a lakosság 77,82 százaléka ukrán, 17,28 százaléka orosz, 4,90 százaléka pedig egyéb nemzetiségű;

b) ezzel szemben anyanyelv alapján Ukrajna lakosainak kétharmada (67,53%-a) ukrán, csaknem harmada (29,59%-a) orosz, 2,88 százaléka pedig egyéb anyanyelvű (lásd a 2001. census hivatalos adatait a <http://www.ukrstat.gov.ua> honlapon).

Ha összevetjük a nemzetiségi és az anyanyelvi adatokat (1. ábra), akkor a következőket láthatjuk:

a) az ukrán nemzetiségűek aránya jelentősen meghaladja az ukrán anyanyelvűekét;

b) az orosz anyanyelvűek számottevően nagyobb arányt képviselnek, mint az orosz nemzetiségűek;

c) a nyelvi sokszínűség jóval kisebb, mint a nemzetiségi változatosság, mert sok kisebbségi közösség orosz vagy (ritkábban) ukrán anyanyelvű.

Ha a nemzetiségi és anyanyelvi adatok mellé még egy mutatót figyelembe veszünk, akkor tovább árnyalódik Ukrajna nyelvi képe. Ez az adat az országban különböző nyelveken tanulók aránya. A 2003/2004. tanévben az ukrán iskolások 75,05 százaléka tanul ukrán nyelven, 23,89 százaléka orosz nyelven, s mindössze 1,06 százalék azok aránya, akik egyéb nyelven sajátíthatják el a tananyagot (lásd Csernicskó–Melnik 2007). Vagyis:

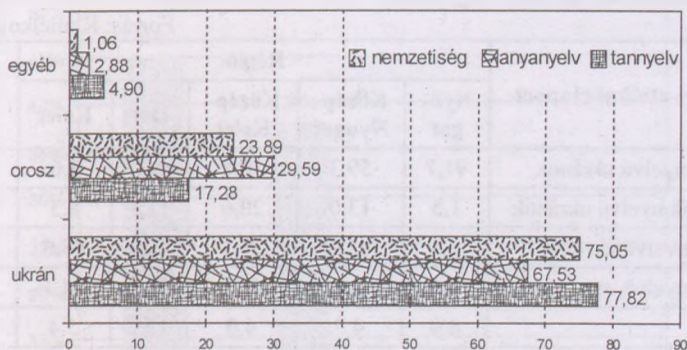
a) többen tanulnak ukránul, mint amennyi ukrán anyanyelvű polgára van Ukrajnának, de kevesebben, mint amennyien ukrán nemzetiségűnek vallották magukat;

b) kevesebben tanulhatnak oroszul, mint amekkora az orosz anyanyelvűek aránya az országban, ám jóval többen, mint amennyi az orosz nemzetiségű lakosok aránya;

c) bár a nem ukrán/orosz nemzetiségűek aránya közel öt százalék, a kisebbségi nyelveket anyanyelvként beszélőké pedig csaknem három százalék, mindössze minden századik gyerek (az iskolások egy százaléka) tanulhat Ukrajnában nem ukrán/orosz nyelven (lásd az 1. ábrát).

1. ábra.

Nemzetiség, anyanyelv és tanyelv összefüggései Ukrajna lakosságának körében a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

Általános vélemény azonban, hogy a népszámlálási adatok jelentősen leegyszerűsítik Ukrajna valós nyelvi képét (lásd pl. Kotygorenko 2007). Ha nem kizárólag a népszámlálási adatokat vesszük figyelembe, hanem egy országos reprezentatív mintán végzett szociológiai kutatás eredményeit is, akkor Ukrajna lakosságának nyelvi összetétele gyökeresen eltérő. Panina (2005) a 18 éven felüli ukrainai lakosság 1800 fős reprezentatív mintáján végzett szociológiai kutatásokat 1994 és 2005 között. 2005-ben a minta 64,3 százaléka vallotta ukrán, 34,1 százaléka orosz, 1,5 százaléka egyéb anyanyelvűnek magát (Panina 2005: 68).

Egy másik szociológiai kutatás 1991 és 2003 között folyamatosan vizsgálta összesen közel 173 ezer azonos szempontok alapján készített szociológiai interjú révén Ukrajna lakosságának nyelvhasználatát a 18 éven felüli felnőtt lakosság reprezentatív mintája alapján (vö. Khmelko 2004). A vizsgálat eredményei szerint Ukrajna különböző régióiban más-más nyelvi helyzetet találunk a nemzetiség és az anyanyelv alapján. A szerző által megkülönböztetett öt nagy régióban jelentősen eltérő azok aránya, akik anyanyelvként az ukránt és az orosz, illetve a két nyelv kontaktusváltozatát, az ún. szurzsikot használják (lásd 2. táblázat). A szurzsik¹ az ukrán és orosz kontaktusváltozata (lásd pl. Lenets 2000, Bilaniuk 2003, 2004, 2005), melynek presztízsze alacsony, a purista ukrán nyelvművelők kedvelt célpontja, használóival rendszerint alacsony iskolázottságot, műveletlenséget, bizonytalan identitást társítanak (Bilaniuk 2004). Ezt tükrözi az ukrán nyelv enciklopédiájának *szurzsik* szócikke és számos, az ország nyelvi helyzetét bemutató, elemző írás egyaránt (lásd Lenets 2000, ill. pl. Lozinskyi 2006: 225–226).

¹ A szó rozs és a búza vagy árpa és zab keverékét jelenti (Lenets 2000: 616).

2. táblázat.

Ukrajna felnőtt lakosságának nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlása 2003-ban régióként %-ban (N=22.462)

Forrás: Khmelko (2004)

Nyelvi-etnikai csoport	Régió					Össze- sen
	Nyugat	Közép-Nyugat	Közép-Kelet	Dél	Kelet	
Ukrán nyelvű ukránok	91,7	59,3	30,8	5,3	3,6	38,5
Szurzsik nyelvű ukránok	1,5	13,0	20,6	11,3	8,3	10,7
Orosz nyelvű ukránok	1,3	17,2	33,5	40,0	48,6	28,0
Orosz nyelvű oroszok	1,5	5,8	11,1	31,1	34,1	16,9
Egyéb	4,0	4,7	4,0	12,2	5,4	6,0

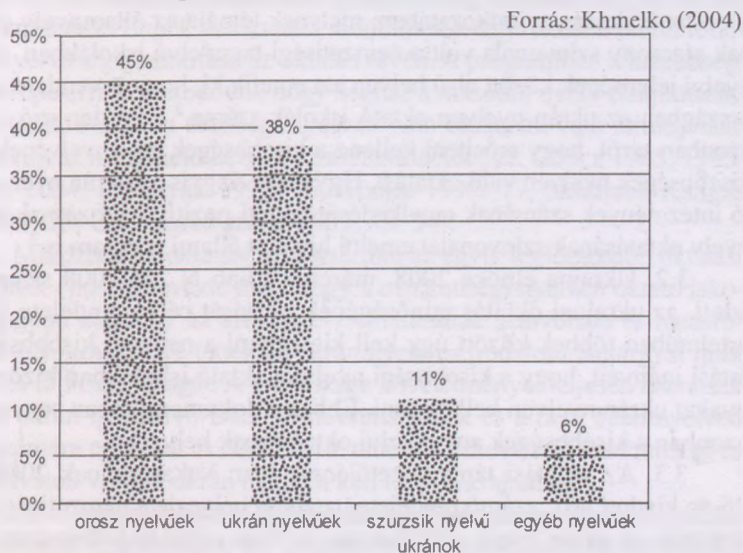
Nyugat: Voliny, Rivne, Lviv (Lemberg), Ivano-Frankivszk, Ternopil, Csernyivci megye és Kárpátalja. **Közép-Nyugat:** Hmelnicki, Zsitomir, Vinnyica, Kirovohrad, Cserkasszi és Kijev megye, valamint Kijev városa. **Közép-Kelet:** Dnyipropetrovszk, Poltava, Szumi és Csernyihiv megye. **Dél:** Odessza, Mikolajiv, Herszon és Zaporizsja megye, valamint a Krimi Autonóm Köztársaság Szevasztopol városával egyetemben. **Kelet:** Harkiv, Donyeck és Luhanszk megye.

E modell szerint tehát Ukrajnában nem három nyelvi csoporttal kell számolnunk, mint ahogyan az a 2001. évi census alapján látszik (ukrán anyanyelvűek, orosz anyanyelvűek, más kisebbségi nyelvet anyanyelvűként beszélők), hanem négygel: ukrán nyelvűek, orosz nyelvűek, kisebbségi nyelvűek (bár ez a kutatás sem szentel különösebb figyelmet ennek a csoportnak) és szurzsik nyelvűek. S ha a szociológiai felmérések alapján kialakult nyelvi képet tekintjük, akkor Ukrajnában nem az ukrán anyanyelvűek, hanem valójában az orosz ajkúak alkotják a relatív többséget (lásd a 2. ábrát).

A fentiek alapján nem meglepő, hogy némely elemzők szerint Ukrajnában valójában nem két nyelv (az ukrán és az orosz), hanem valójában három: az államnyelvi státusú ukrán, az államhatalom és néhány elemző által a posztkoloniális örökség nyelveként aposztrofált orosz (lásd pl. Masenko 2004) és a két nyelv kontaktusváltozataként kialakult szurzsik szolgálja ki a beszélőket, és verseng egymással a virtuális nyelvi piacon (lásd pl. Berezenko 2002). Bilaniuk (2004) a szurzsik nyelv/nyelvváltozat tipológiáját is kidolgozta, történelmi, társadalmi és ideológiai tényezők alapján elkülönítve: a) az urbanizált földműves, b) a vidéki nyelvjárási, c) a szovjet-ukrán, d) a városi kétnyelvű és e) a függetlenség utáni szurzsikot.

2. ábra.

Ukrajna felnőtt lakosságának anyanyelv szerinti megoszlása 2003-ban egy szociológiai kutatás adatai alapján (N=22.462)

Radchuk (2002a, 2002b) úgy látja, hogy az ukrán és az orosz standard között a lexikont (szókészletet) tekintve mindössze tíz százaléknyi eltérés van. Miután ezt a két standardot összeveti a szurzsik szókészletével, úgy véli, ez a lexikon megközelítőleg tíz–tíz százalékban tér el mind az ukrán, mind az orosz standard szókészletétől, vagyis akár önálló nyelvvé is alakulhat. Bár a szurzsik alapos nyelvészeti leírása még várat magára, a kontaktusváltozat jól példázza a szoros ukrán–orosz nyelvi kapcsolatok történetiségét, intenzitását és kiterjedését.

Mindehhez érdemes figyelembe vennünk a Khmelko (2004:3–15) által bemutatott szociológiai vizsgálat azon eredményét is, amely szerint a 2001-ben megkérdezett 5226 tizennyolc éven felüli ukrán állampolgár 12,4 százaléka úgy vélte, hogy két anyanyelve van: egyidejűleg tekinti anyanyelvének az ukránt és az orosz.

3. A *de jure* egynyelvű, illetve a *de facto* két- vagy többnyelvű szituáció között feszülő ellentétet az ukrán állami nyelvpolitika úgy szeretné feloldani, hogy az ország nyelvi képét összhangba hozza a kodifikált jogi helyzettel. Vagyis kimondatlanul az a cél, hogy Ukrajna középtávon gyakorlatilag egynyelvű, mégpedig *de facto* ukrán nyelvű állammá váljék. Ezen cél eléréséhez pedig ideális eszközt látnak az oktatásban. Az alábbi néhány pél-

da – legalábbis véleményünk szerint – azt igazolja, hogy az oktatáspolitikát ilyen nemzet- és nyelvpolitikai célok érdekében aktivizálták.

3.1. Az Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumában szervezett azon tanácskozás nyilatkozatában, melynek témája az államnyelv oktatásának alacsony színvonala volt a nemzetiségi tannyelvű iskolákban, a pozitív nyelvi jelenségek között első helyen azt emelik ki, hogy örömdetesesen nő az országban az ukrán nyelven oktató iskolák száma.² Egyetlen szó sem esik azonban arról, hogy erősíteni kellene a kisebbségek anyanyelvének vagy a kisebbségek nyelvén való oktatást. Ugyanezt, vagyis az ukrán nyelven oktató intézmények számának emelkedését tekinti pozitív változásnak az ukrán nyelv oktatásának színvonalát emelni hivatott állami program is.³

3.2. Ukrajna elnöke 2008. március 20-án N 244/2008 számmal kiadott, az ukrainai oktatás minőségének javítását célzó rendelete 8. pontja értelmében többek között úgy kell kielégíteni a nemzeti kisebbségek oktatási igényeit, hogy a kisebbségi nyelven oktató iskolákban bizonyos tárgyakat ukrán nyelven kell oktatni. Ebben a dokumentumban sem merül fel azonban a kisebbségek anyanyelvi oktatásának helyzete.

3.3. Az oktatási tárca vezetőjének, Ivan Vakarcuknak 2008. május 26-án kiadott 461. számú rendelete hatályba helyezte a nemzetiségi iskolák számára az ukrán nyelv oktatásának javítása céljából kidolgozott ágazati programot, mely a 2008–2011. közötti évekre érvényes.⁴ A cselekvési terv alapján 2008. szeptember 1-től a nemzetiségi nyelven oktató iskolák 5. osztályaiban Ukrajna történetét két nyelven kell oktatni: anyanyelven, illetve ukránul (a fakultatív órák terhére). A 6. osztályban (2009. szeptember 1-től) már csak ukrán nyelven kell oktatni ezt a tárgyat. A 6. osztályban a földrajzot kell két nyelven oktatni, a 7.-ben matematikát, majd a következő osztályban teljesen át kell állni e tantárgyak államnyelven történő oktatására.

A miniszteri rendelettel megerősített program az úgynevezett átirányítási (tranzitív) oktatási modell bevezetését irányozza elő a nem ukrán tannyelvű iskolák számára. Az asszimilációt, a fokozatos nyelvi beolvadást célzó oktatási program lényege, hogy az iskola első szakaszában (az elemi osztályokban) a kisebbségi gyerekek anyanyelvükön kezdenek el tanulni, és anyanyelvük mellett a többségi nyelvet is oktatják számukra. A következő szakaszban, amikor a kisebbségi tanulók másodnyelvi készségeit meg-

² A tanácskozás által elfogadott nyilatkozatot lásd Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján (<http://www.mon.gov.ua>).

³ Az ukrán nyelv oktatásának a nemzetiségi nyelven oktató iskolákban történő javítását célzó állami ágazati program a 2008–2011. évekre c. dokumentum ukrán nyelven megtalálható Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján: <http://www.mon.gov.ua>

⁴ Lásd Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján: <http://www.mon.gov.ua>

felelőnek tartják arra, hogy a többség nyelvét tanulásra, ismeretszerzésre használják, a tanulókat fokozatosan átirányítják a többségi nyelven való tanulásra, és az utolsó fázisban már gyakorlatilag minden tárgyat államnyelven tanítanak. Ennek az oktatási modellnek a célja hosszú távon többségi egynyelvűség kialakítása az oktatás révén. A programban a kisebbségi nyelv szerepe arra korlátozódik, hogy segítse a második nyelv elsajátítását, megerősítését, s ezzel a többségi nyelven való oktatásra való átirányítást, hosszú távon az integráció helyett az asszimilációt (vö. Göncz 1985, 1995: 68, 1999, 2004, Lesznyák 1996: 26, Kontra 1997: 77, Skutnabb-Kangas 1990, 1997: 25, Csernicskó szerk. 2003: 49–54).

3.4. Miközben az oktatási minisztérium az egyik legfontosabb oktatási problémának épp azt nevezte meg, hogy a nemzetiségi nyelven oktató iskolákban nagyon alacsony az államnyelv oktatásának színvonala és hatásfoka⁵, 2008-ban kötelezővé tették az ukrán nyelv és irodalom tantárgyat mint érettségi és felvételi vizsgát. A tesztvizsga követelményei teljesen azonosak voltak az ukrán tannyelvű iskolákban érettségizők és a nem államnyelven tanulók számára egyaránt. A 2009/2010. tanévtől kezdve minden érettségi és egyben felvételi vizsgát ukrán nyelven kell tenni Ukrajnában.

3.5. Az oktatási miniszter 2008. március 21-én az ország felsőoktatási intézményeinek vezetőivel tartott találkozón elmondott beszédében kijelentette: „Az oktatási és tudományos minisztérium egyik legkiemeltebb feladata az oktatás teljes mértékben államnyelven történő bevezetése a felsőoktatási intézményekben.”⁶ A tárca április 30-ig a tulajdonformától függetlenül valamennyi felsőoktatási intézménytől olyan statisztikai adatsor leadását követelte meg, amelyben fel kellett tüntetni, hogy tudományáganként hány tantárgyat oktatnak összesen az intézményben, s ezen belül hányat ukránul, illetve nem államnyelven. Amennyiben vannak tárgyak, amelyeket nem ukránul oktatnak az intézményben, ennek okát indokolni kellett. Hasonló statisztikát kért a minisztérium a főállású oktatók vonatkozásában is, ahol fel kellett tüntetni, hány tanár ad elő nem államnyelven és miért.⁷

4. Nem állíthatjuk azonban, hogy a kisebbségi nyelven folyó oktatási rendszer szűkítésére való törekvés új jelenség Ukrajnában. Az ukrán oktatási

⁵ Az oktatási miniszter egyenesen így fogalmazott 2008. március 4-én megtartott beszédében: „Kiderült, hogy az ukrán nyelv oktatása helyett nem ritkán ezt csak imitálják, a bizonyítványokba pedig a legmagasabb osztályzatok kerülnek.” http://www.mon.gov.ua/newstmp/2008/05_03/doc.doc

⁶ A beszéd ukrán nyelven megtalálható: http://www.mon.gov.ua/main.php?query=newstmp/2008/21_03

⁷ Lásd az oktatási minisztérium 1/9-189. számú (2008. március 27-én kelt) és 1/9-201. számú (2008. április 2-i keltezésű) levelét a minisztérium honlapján (<http://www.mon.gov.ua>).

tárca már 1997-ben is kidolgozott egy koncepciót a kisebbségi oktatás átalakítására. A több (legalább négy) változatot megért koncepció szintén az átirányítási (tranzitív) modell, illetve az úgynevezett polikulturális oktatást kínálta a kisebbségeknek (lásd Csernicskó 1998: 182–185, Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001: 97–100), ám az erőteljes tiltakozási hullám után visszalépett annak bevezetésétől (lásd Orosz 2005: 47–49).

Szintén a kisebbségi oktatással szembeni törekvésekre utalnak a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának Ukrajna által 1999-ben, illetve 2003-ban ratifikált változata közötti különbségek (lásd a 3. táblázatot).⁸ Míg az Alkotmánybíróság által hatályon kívül helyezett 1999-es törvényben az oktatás valamennyi szintjén a lehető legkedvezőbb bekezdések alkalmazását vállalta az ország (biztosítva, hogy a kisebbség nyelve tannyelv lehessen), 2003-ban már csak azt a lehetőséget biztosítja, hogy tantárgyként tanulható legyen a kisebbségi közösség nyelve.

3. táblázat.

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája oktatási cikkelyéből Ukrajna által alkalmazni kívánt pontok és bekezdések az 1999. és 2003. évi ratifikációs törvényben

	N 1350-XIV. sz. törvény (1999) (ha a kisebbség aránya eléri a 20%-ot)	N 802-IV. számú (2003) törvény
1. Pont		
a) óvodai nevelés	a (i), a (ii), a (iii)	a (iii)
b) általános iskolai oktatás	b (i), b (ii), b (iii)	b (iv)
c) középiskolai oktatás	c (i), c (ii), c (iii)	c (iv)
d) szakmunkásképzés	d (i), d (ii), d (iii)	–
e) felsőoktatás	e (i), e (ii)	e (iii)
f) felnőttoktatás	f (i), f (ii)	f (iii)
g)	g	g
h)	h	h
i)	i	i
2. pont	2. pont	2. pont

⁸ A Karta Ukrajna által ratifikált két változatáról lásd Beregszászi–Csernicskó 2004b, 2007.

5. Az ukrán nyelv fejlesztésének 2004–2010. évekre kidogozott és a kormány által jóváhagyott állami programja a következőképpen fogalmaz: „Az államalkotási folyamatban az ukrán nyelvnek vezető szerepe van”.⁹ Hogy az oktatásnak, illetve az oktatás nyelvének miért van fontos szerepe az ukrán nemzettudat formálásában, az egységesnek megálmodott Ukrajna kialakításában, jól mutatja néhány statisztikai adat.

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája Ukrajna által 2003-ban ratifikált törvénye értelmében az ország 13 nemzeti kisebbségének nyelve esik a Karta védelme alá (lásd Beregszászi–Cserniczkó 2004b, 2007). A 4. táblázatban a többségiek (ukránok) mellett ezen 13 közösség és nyelv vonatkozásában mutatjuk be, milyen összefüggés látszik a nyelvi identitás, a nyelvmegtartás, illetve az oktatás nyelve között.

4. táblázat.

Nemzetiségi, anyanyelvi és tannyelvi adatok Ukrajna nagyobb nemzeti közösségei vonatkozásában

	Számuk	Arányuk az ország lakosságán belül	Anyanyelvük és nemzetiségük megegyezik	Anyanyelvén tanul	
				fő	az összes iskolás %-ában
Ukrán	37541693	77,82	85,16	4379675	75,05
Orosz	8334141	17,28	95,92	1394331	23,89
Belarusz	275763	0,57	19,79	–	–
Moldáv	258619	0,54	70,04	6508	0,11
Krími tatár	248193	0,51	92,01	5945	0,10
Bolgár	204574	0,42	64,15	120	0,00
Magyar	156566	0,32	95,44	20229	0,35
Román	150989	0,31	91,74	27471	0,47
Lengyel	144130	0,30	12,95	1404	0,02
Zsidó	103591	0,21	3,10	–	–
Görög	91548	0,19	6,37	–	–
Német	33302	0,07	12,18	–	–
Gagauz	31923	0,07	71,49	–	–
Szlovák	6397	0,01	41,16	97	0,00

⁹ Az ukrán nyelv fejlesztésének és funkcionálásának állami programja a 2004–2010. évekre. Jóváhagyta Ukrajna Kormánya 2003. október 2-án kiadott 1546. számú rendelete (http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/zakon/p_1546.htm).

A táblázatból látszik, hogy azon közösségek esetében előrehaladott a nyelvcsere, amelyek nem rendelkeznek anyanyelvi iskolákkal. Hiába alkotják például az oroszok után a legnagyobb ukrainai kisebbséget a belaruszok, nincsenek belarusz nyelven oktató iskoláik, és mindössze 19,79 százalékuk vallja anyanyelvének nemzetisége nyelvét. Ezzel szemben például a románok és a magyarok ragaszkodnak nyelvükhöz és iskoláikhoz egyaránt. Azt persze nem könnyű eldönteni, hogy körükben azért olyan magas a saját nyelvüket megőrzők aránya, mert saját nyelvükön tanulhatnak, vagy esetleg azért ragaszkodnak iskoláikhoz, mert erősek a nyelvmegtartásra irányuló törekvéseik, ám az valószínűsíthető, hogy a két mutató kapcsolatban van és erősíti egymást.

Az 5. táblázat azt mutatja be (Ukrajnának a Karta alkalmazásáról 2007. április 20-án készített első jelentése alapján¹⁰), hogy a Karta hatálya alá eső 13 ukrainai kisebbségi nyelv hogyan jelenik meg az oktatás különböző szintjein. Ez az adatsor is arra világít rá, hogy azoknak a közösségeknek a nyelve van jelen markánsan az oktatás különböző szintjein, amelyek körében a nyelvmegtartás a jellemző, illetve ellenkezőleg: a teljes nyelvcsere irányába haladó közösségek nyelve alig van jelen az oktatásban (esetleg csak a nemzeti kultúrát, hagyományokat oktatják számukra, vagy fakultatíve, esetleg tantárgyként tanulhatják közösségük nyelvét).

A fenti adatok ismeretében nem meglepő tehát, hogy az ukrán állam úgy véli: a nemzetiségi nyelven folyó oktatás sorvasztásával, az ukrán nyelven tanulók számának folyamatos emelésével el lehet érni az ország állampolgárainak ukrán nyelvűvé formálását. Ezen törekvés elsősorban az orosz dominanciáját mutató keleti és déli országrész ukránosítását célozza meg. S ha figyelembe vesszük, hogy az ország nyelvi és nemzetiségi alapon való kettészakadása egyben politikai törésvonalat is jelent (lásd pl. Csernicskó 2006), akkor érthetővé válik az oktatás- és nyelvpolitikai igyekezet. Azokban a keleti és déli régiókban ugyanis, ahol az orosz anyanyelvűek alkotnak többséget, a parlamenti és elnökválasztásokon rendre az Oroszországgal való kapcsolatok erősítését támogató, a NATO-csatlakozást elvető erők gyűjtik be a voksok túlnyomó többségét, míg a dominánsan ukrán nyelvű északi és nyugati megyékben a magukat demokratikusnak valló, az európai és euroatlanti integrációt hirdető politikusok tarolnak.

Az oktatáspolitikai asszimilációs célokra fordítását az ukrán nemzet saját tapasztalatai erősítik. A Szovjetunió fennállása idején az akkori Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság déli és keleti régióiban alig működött ukrán tannyelvű iskola, ukrán gyerekek tömegei tanultak orosz iskolában.

¹⁰ A jelentés anyagát lásd az alábbi honlapon: http://www.minjust.gov.ua/files/dopovid_20_04_2007.zip

5. táblázat.

Ukrajna 13 nemzeti kisebbségének nyelve az oktatás különböző szintjein

Kisebbségi nyelv	Óvodai nevelés nyelve	Nemzeti kultúra, hagyományok	Fakultatív tárgy	Tantárgyként oktatják	Tannyelv (1-4. oszt.)	Tannyelv (5-11. oszt.)	Szakoktatásban tannyelv	Oktatják a felsőoktatásban
Belarusz			+					
Bolgár		+	+	+	+	+		+
Gagauz		+	+	+				
Görög		+	+	+				+
Jiddis		+	+	+				+
Krími tatár		+	+	+	+	+		+
Lengyel	+	+	+	+	+	+		+
Magyar	+	+	+	+	+	+	+	+
Moldáv	+	+	+	+	+	+		+
Német	*		*	*	*	*	*	*
Orosz	+	+	+	+	+	+	+	+
Román		+	+	+	+	+		+
Szlovák		+	+	+	+			+

* Idegen nyelvként oktatják.

Részben ez is magyarázza, miért tekinti a krími ukrán nemzetiségűeknek csak 40 százaléka, a Donyeck megyeieknek 41 százaléka, a Luhanszk megyeieknek 50 százaléka anyanyelvének az ukránt.¹¹

6. A közelmúlt ukrainai oktatás-, nyelv- és nemzetiségpolitikai eseményeit tekintve egyértelműen úgy tűnik, hogy az 1991-ben kisebbségből többségi pozícióba került ukrán elit Ukrajna számára a Szovjetuniótól örökölt lenini nemzetiségi politika elveit és módszereit tekinti követendőnek. Ennek a politikának a lényege, hogy a felszínen széles jogokat biztosítanak a kisebbségeknek. Ám közben azt sugallják számukra, hogy csak akkor lehetnek sikeresek, csak akkor érvényesülhetnek, ha az ukrán tannyelvű iskolákat választják, és hosszú távon feladják nyelvüket, ukrán nyelvűvé válnak. Vagyis az állam a kisebbségi integráció útjaként az asszimilációt jelöli meg. Ebben a rendszerben a kisebbségek szerepe az, hogy folklór-

¹¹ Lásd a népszámlálás adatait a <http://www.ukrcenzus.gov.ua> honlapon.

fesztiválokon felvehetik népviseletüket, elénekelhetik saját dalaikat, eltáncolhatják hagyományos táncaikat, esetleg látogathatják saját templomait, elkészíthetik nemzeti ételeiket, de amint belépnek egy állami hivatalba vagy a munkahelyükre, esetleg az iskolába, lehetőleg önként és dalolva váltanak át az ukrán nyelv használatára.

Ukrajna tehát a mai nemzetiségi és nyelvi sokszínűség helyett inkább a nemzetiségi szempontból színes, ámde nyelvileg homogén (mégpedig ukrán egynyelvű) állam modelljét tekinti mintának. A szovjet internacionalizmus köntösébe bújtatott oroszosítás után tehát a demokratikus multikulturalizmusnak álcázott ukránosítás következik.

A tanulmányban közölt adatok arra is rávilágítanak, hogy nekünk, kárpátaljai magyaroknak nem kis vesztenivalónk van.

Irodalom

- Arel, D. – Khmelko, V. 1996. The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine. *The Harriman Review*. Vol 9, no 1–2.
- Beregszászi A. – Csernicskó I. 2003. A magyar nyelv használatának lehetőségei Kárpátalján de jure és de facto. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk., *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, 110–122. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Beregszászi A. – Csernicskó I. 2004a. A kárpátaljai magyarok demográfiai helyzete a nyelvcsere/nyelvmeztartás szemszögéből. In: Beregszászi A. és Csernicskó I.: ... *itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 10–22. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi A. – Csernicskó I. 2004b. Az anyanyelvet nem megőrizni, hanem használni kell! A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája és a kárpátaljai magyarság. In: Beregszászi A. és Csernicskó I.: ... *itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 24–34. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi A. – Csernicskó I. 2007. A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – ukrainai módra. *Kisebbségkutatás* 2007/2: 251–261.
- Beregszászi A. – Csernicskó I. – Orosz I. 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Berezovenko, A. 2002. Between nation and state: Ukrainian identity in today's language reality. In: R. Göbner and A. Kratochvil eds., *Ukrainische Kultur im europäischen Kontext*, 143–144. Greifswald.
- Bilaniuk, L. 2003. Gender, language attitudes, and language status in Ukraine. *Language in Society* 32: 47–78.
- Bilaniuk, L. 2004. A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism* Vol 8, Number 4: 409–425.
- Bilaniuk, L. 2005. *Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Csernicskó I. 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.

- Csernicskó I. szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó I. 2006. Az ukrán–orosz nyelvi háború és a kárpátaljai magyarság. *Kisebbségkutatás* 2006/4: 764–769.
- Csernicskó I. – Melnyk, S. 2007. Az ukrainai kisebbségek és a nyelvi oktatás. In: Orosz I. szerk.: *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*, 120–148. Ungvár: PoliPrint.
- Göncz L. 1985. *A kétnyelvűség pszichológiája. A magyar–szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Göncz L. 1995. A tannyelv hatása a tanulók személyiségfejlődésére többnyelvű környezetben. In: Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, 65–81. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Göncz L. 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz L. 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége*. Szabadka–Budapest: Magyarságkutató Tudományos Társaság – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Gritsenko, O. ed. 2001. Multiculturalism and Education: Perspectives for introduction of multicultural principles into the system of secondary education in Ukraine. Analytic review and recommendations. Kiev: Ukrainian Center for Cultural Studies.
- Khmelko, V. 2004. Lingvo-etnichna struktura Ukrainy: regionalni osoblyvosti i tendencii zmin za roky nezalezhnosti. *Naukovi zapysky NaUKMA* 32. *Sociologichni nauky*, 3–15. <http://www.kiis.com.ua>
- Kontra M. 1997b. Kell-e félnünk a „kétnyelvű oktatástól”? *Korunk* 1997/1: 75–79.
- Kotygorenko, V. 2007. Movnyj aspekt derzhavnoi etnopolityky v Ukraini. *Strategichni priorityty* 2007/3(3): 137–146.
- Lenets, K. 2000. Surzhyk. In: Rusanivskyi V. et al eds., *Ukrainska mova. Enciklopedia*, 616. Kyiv: Vydavnytvo im. M. P. Bazhana.
- Lesznyák M. 1996. Kétnyelvűség és kéttannyelvű oktatás. *Magyar Pedagógia* 1996/3: 217–230.
- Lozinskyi, R. 2006. Tendencii movnoi sytuacii s Ukraini. *Visnyk L'vivskoho universytetu. Seria geografichna* 33: 217–227.
- Masenko, L. 2004. *Mova i suspilstvo. Postkolonialnyj vymyr*. Kyiv: Vydavnychyj dim „KM Akademiya”.
- Molnár J. 2004. Kárpátalja lakosságának nyelvi összetétele a 2001-es ukrainai népszámlálás adatai alapján. In: Beregszászi A. és Csernicskó I. szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 119–130. Ungvár: PoliPrint.
- Orosz I. 2005. *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében (1989–1999)*. Ungvár: PoliPrint.
- Panina, N. 2005. *Ukrainske suspilstvo 1994–2005: sociologichnyj monitoring*. Kyiv: Institut siciologii NAN Ukrainy – Fond „Demokratichni iniciatyvy”.
- Radchuk, V. 2002a. Mova v Ukraini: stan, funkci, perspektyvy. *Dyvoslovo* 2(540): 2–5.
- Radchuk, V. 2002b. Mova v Ukraini: stan, funkci, perspektyvy. *Movoznavstvo* 2–3: 39–45.
- Skutnabb-Kangas, T. 1990. *Language, Literacy and Minorities*. A Minority Rights Group Report. London: The Minority Rights Group.
- Skutnabb-Kangas, T. 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.

KISEBBSÉGKUTATÁS SZEMLE

SZEMLE

*Nemzeti tudat, nemzeti és etnikai folyamatok***A migráció haszna: változó koncepciók**

Römhild, Regina: *Migranten als Avantgarde?* = *Blätter für deutsche und internationale Politik*. Jg. 2007. No. 5. 618–624. p.

Ziai, Aron: *Migration als Entwicklungshilfe?* = *Uott*. 610–617. p.

Napjaink némely gondolkodói a poszt- és transznacionális társadalom jövőendő esélyeit latolgatva egy nyílt, „kozmpopolita” Európa lehetőségére tekintenek, amely az elmaradott és válságos övezetekből a fejlett központok felé irányuló globális migrációs folyamathoz kapcsolódik. Az új arculat elemei a társadalmi periférián belépő bevándorló csoportok lassú beilleszkedése során alulról szerveződve hatják át a gazdasági-politikai struktúrákat, egységesítő irányt szabva a nemzeti rendszereknek. Ez a „kozmpopolita” távlat egy világméretű társadalmi integráció részeként messze túlmutat a késő XIX. századi modernizációs összefonódás kozmpopolitizmus-eszményén. R. Römhild cikke lényegében a Kölnischer Kunstverein *Projekt Migration* (2005) című kötetének, valamint a folyóirat korábbi írásának (Ulrich Beck, Edgar Grande: *Europas letzte Chance: Kosmopolitismus von unten*, in: *Blätter...* 2005. No. 9) mondandójához kapcsolódik.

Napjaink globális migrációja a transznacionális váltás hajtóerejének szerepét tölti be. Az „idegen” besorolás változatos kliséit hordozó bevándorló közösségek sűrűlődségekkel alkalmazkodó identitása a befogadó környezetben új minőséget teremt. Ez a kontinens számos pontján ma már kézzelfogható, tanulmányozható szociológiai tény. Az így formált identitás egy új, több be- és kimenetű tapasztalatiság forrása, amely újfajta kultúrát, világképet, új társadalmi és politikai igényt fejleszt. Tapasztalati tartalma a helyi standardokat keresztezi vagy elsajátítva meghaladja, az általános irányába mutat. A változó tartalmak változó formákat is kívánnak, új koncepcionális és egyúttal eljárási normákat kényszerítenek ki.

Az új kozmpopolitizmus konvergál éppenséggel az EU-alkotmányszerződésterv homályos „egység a sokféleségben”-elvével, amely a nemzeti másság talaján álló transznacionális együttműködést tartja szem előtt, ám túlhaladja, feloldja azt. Az EU-integráció keret jellegű egység-elve mindössze a tagállamok együttműködését érinti, ezek vagy legalább is a vezető

államok összességében azonban a levitézlett fehér, keresztény-gyarmatosító Európa örökségét őrzi, a „kulturpolgár” meg a polgári intellektuel klaszszikus kozmopolitizmusa szemhatárán. A migrációs folyamat az az erő, amely a megkövült struktúrát a szemünk előtt írja felül. Hogy mennyiben jó vagy nem jó mindez a kontinensnek - nem kérdés, hiszen a tartós demográfiai válsággal küzdő Európa jövője a bevándorlók nélkül kétséges is lenne. Ebben az összefüggésben alapvetően a munkaügyi migrációról van szó. Európa sorsa ma: a befogadás kényszere, és igazán szerencséje, hogy újrafeltöltő fázisához önintegrációjával egy időben érkezett el.

*

A bonyodalmat a migrációs politika, a befogadási stratégiák, illetve technikák kialakulatlansága okozza, különös tekintettel a migráció és a menekültügy összefonódására, a befogadás kezelhető ütemezésére, a gazdasági érdekek és a jogi-politikai szempontok egyensúlyban tartására (illegális bevándorlás). Súlyos deficit a tagállamok akcióegységének hiánya is. A szélesebb humanitárius múltra visszatekintő Nemzetközi Migrációs Szervezet (IOM) konzultációi, az Európai Tanács elvi, eljárási kezdeményezései, mint a Tamperei Program (1999), az ennek is háttérben álló Amszterdami Egyezmény (1997) alapjain létrehozott Migrációval és Menekültüggyel Foglalkozó Magasszintű Csoport (HLWG) különféle tervezeti legfeljebb ajánlások megfogalmazásáig jutnak el. Ezek gyakran vitathatók, és némely részletekben olykor ellentmondanak egymásnak. Például az IOM eredeti, stratégiai célú vállalása a migráció irányítható, koordinált kezelését illetően mindinkább átfordul az illegális migráció, az embercsempészet, emberkereskedelem elleni felvilágosító kampányokba, mintha csak migrációellenes körök megbízását teljesítené, vagy a tájékoztatlansága miatt sommásan elutasító közvélemény és a botrányra, a kriminalításra kihegyezett sajtó után futna. Valójában maguk a kormányok is inkább az illegális bevándorlás megakadályozását szolgáló részletszabályok továbbhalmozásával vannak elfoglalva, mintsem a legális folyamat pozitív szabályozására törekednének. Ennek folytán a befogadási kontingenseket éppen a tiltás résein átjutó, homályos háttérű elemek (mint például feketemunkások) töltik ki elsősorban. Ez a menetrend részint a béralkupozíciók gyengítésével destabilizálja a fogadó országok munkaerőpiacát, elszegényedéssel sújtja a munkavállalókat, részint felerősíti az idegenellenes hangulatot.

A fogadó társadalmak tényleges építkezése számára a munkaügyi migráció olyan, szervezett és tervezhető formája felelne meg, amely felmérhető keresleti-kínálati alapon, kétoldalú egyezményekkel alátámasztva fogadna alanyokat, akik számára nyitottá tenné a tartós letelepedés, illetőleg adott feltételekkel az állampolgári befogadás távlatát. Egy ilyen

migrációs politika tulajdonképp a partnerségre építene a fogadó, illetve a kibocsátó övezetek között. Ehhez közelít az A. Ziai cikkében érintett koncepció, amely részt vállal az improduktívnak bizonyuló gazdasági segélynyújtás neoliberális trendváltásában a „global governance” irányába, és amelyet újabban az IOM és a szociális, illetve munkaügyi profilú Global Migration Group közös keretei között a Világbank bevonásával létrehívott Nemzetközi Migráció- és Fejlesztésügyi Kezdeményezés (Internataional Migration and Development Initiative, IMDI, 2006) magáévá tesz. Itt a migránsok anyagi és tudásbeli nyereségének visszavezetéséről van szó – akár a családnak szóló hazautalás, akár tőke- és tudástranzfer és kisvállalkozási hálózatépítés formájában. Hogy ez hatékony lehet, a megfigyelők a kínai és tajvani tapasztalatok alapján igazolva látják: ebben a két, nagy arányokban fejlődő övezetben például a külföldi befektetések igen magas százalékaránya egykori kivándorlóktól származik. E struktúrában a kibocsátó országok „agyelszívást” fájlaló panaszának jogossága is megdől. A koncepciót, neoliberális kiindulásának megfelelően, száraz racionalitás vezérli, de valószínűsíthetően hosszabb távon kézzelfoghatóbb hasznot hajt a világ gyengébben fejlett felén is, mint a korábbi intervenciós kísérletek. Migrációs hozama ugyanakkor a fejlett övezetek számára adott esetben létfontosságú lehet. Amúgy a fejlett világ a fejletlen világot, miután kiszipolyozta, nem tudja, jelen pillanatban nem is akarja megváltani.

Komáromi Sándor

Parlamenti elitek a demokrácia hőmérőjeként: Észtország, Litvánia és Moldova összehasonlítása

Crowther, William E. – Matonyte, Irmira: Parliamentary elites as a democratic thermometer: Estonia, Lithuania and Moldova compared. = Communist and Post-Communists Studies, vol. 40. 2007. 3. no. 281–299. p.

A politikai elitek könnyebben vizsgálhatóak, mint az egész társadalmak, ezért egyfajta barométerként szolgálhatnak. A Szovjetunió széthullása utáni demokratikus átmenetet tehát jól lehet vizsgálni a parlamenti elitek összetételén keresztül. A három vizsgált ország, Észtország, Litvánia és Moldova mindegyike a Szovjetunió széthullásával lett független parlamentáris köztársaság, amelyek méretük alapján is összevethetőek. A három ország között bizonyos különbségeket is felfedezhetünk: Litvániában nagyobb az elnök hatalma, mint a másik két országban, és mind a három állam külön-

bőző elv alapján működteti választási rendszerét. Litvániában viszonylag alacsony a nem litvánok aránya (15%), Észtországban a lakosság harmadát oroszok teszik ki, akik több jogukban korlátozva vannak, míg Moldovában egyenesen polgárháborúhoz vezetett az etnikai ellentét a moldávok, illetve az oroszok és ukránok között a Dnyeszteren túli régióban. A balti államok határozott oroszellenes politikát folytatva beléptek a NATO-ba és az EU-ba, Moldova viszont megmaradt az orosz befolyás övezetében. A legnagyobb eltérés az átmenet jellegében van: míg a balti államok gyors és radikális rendszerváltáson mentek keresztül, Moldova lassan váltott rendszert, mivel nem volt komoly alapja a szovjetellenességnek.

Az átmenet jellege jól megfogható a politikai elitkezelésében. Három tényezőt mutatunk be: a politikai elit cseréjét, hogyan változott a politikai elit egyes csoportok javára vagy kárára (különös tekintettel a nemzeti kisebbségekre, a nőkre és az életkori csoportokra), illetve a politikai szakma professzionalizálódását.

A volt kommunista nomenklatura részvétele az új demokráciák parlamentjeiben mindenképpen a nyugati államoktól eltérő helyzetet teremt. Nem volt egyértelmű a kommunista politikusok szereplése a demokráciában: egyes kutatók szerint minél több volt kommunista kap szerepet az új parlamentekben, annál kevésbé sikeres a rendszerváltás; más társadalomtudósok viszont úgy vélik, hogy a nomenklatura tagjainak kulturális és társadalmi tőkéje sok hasznot hozhat a demokratikus berendezkedés konyhájára.

Mindhárom országban jellemző, hogy a parlament tagjai között magasabb arányban találhatók volt párttagok, mint az egész lakosságban. Litvániában 1990-ben és 1992-ben a volt párttagok aránya a parlamentben majdnem elérte a 30 százalékot, és még 2004-ben is 14 százalékra rúgott. Szerepüket nem lehet egységesen megítélni, a demokratikus átalakulást mindenestre nem tudták, nem akarták megállítani.

Észtországban hasonló a helyzet. 1990-ben az észti parlament tagjainak 60 százaléka párttag, és arányuk még 2003-ban is meghaladja az egyötödöt. A magasabb arány oka egyes kutatók szerint az, hogy az észti politika első célja nem is a kommunisták, hanem az oroszok megfosztása volt a hatalomtól. A volt kommunisták mindenestre a legtöbb pártban megtalálhatóak, bár legtöbbször a baloldali Centrum Pártba léptek be.

A három vizsgált ország közül egyértelműen Moldovában a legsúlyosabb a múlt öröksége. Moldovában az 1990-es választás sokkal kevésbé jelentette egy új korszak nyitányát, mint inkább egy átmeneti rezsimet, amelynek tagjai között természetesen a kommunisták voltak abszolút többségben (87%). A kilencvenes évtizedben a volt kommunisták aránya ugyan

folyamatosan csökkent, de még mindig igen magas maradt. 2005-ben a vezető posztokat betöltő politikusok 23 százaléka még mindig a nőmenklatúrából került ki.

A politikai képviselet jellege az adott ország etnikai viszonyainak hű tükrére. Litvánia alkotmánya ugyan elég kisebbség-barát, a parlamentben azonban a nem litván etnikumok mindig alul voltak képviselve. A litvániai oroszok képviselete valamivel javult a balti állam önállósága óta, bár az orosz mozgalomra rányomja bélyegét, hogy 1991-ben a függetlenség ellen léptek fel. A lengyel nemzeti mozgalom parlamenti mandátumainak száma 1992 és 2004 között a harmadára csökkent (hatról kettőre). Helyi választásokon azonban jól szerepelnek a lengyelek. A többi nemzetiség nem próbalkozott saját pártok alapításával, hanem a többségi pártok színeiben indultak.

Észtországban sokkal inkább a többségi nemzet kezében van a politika irányítása, mint Litvániában. Az észti parlamenti képviselők több mint 90 százaléka észti. 1992-ben csupán egy nemzetiségi programmal megválasztott képviselő ült a parlamentben, míg 2003-ben hét, közülük öt orosz.

A két balti állammal szemben Moldovában a kisebbségek nem voltak alulreprezentálva. A kisebbségek aránya jelentősen csökkent 1990 óta, elsősorban persze a transznyisztriai terület elszakadása miatt. A parlamentben a legalacsonyabb arányban 1998-ban jutottak be nem moldávok (17%), a legmagasabb arányban pedig a kommunista választási győzelem idején, 2001-ben (43%). A kommunista pártban az átlagon felüli számban találhatóak oroszok, míg a jobboldali kereszténydemokratáknál kevesebben vannak.

A nők képviseletében hasonló trendeket lehet megállapítani mindhárom vizsgált országban. A kommunista időszakban igen magas volt a női képviselők aránya, de ez nem valós folyamatokat tükrözött, hanem ideológiai okokra vezethető vissza. A rendszerváltás során radikálisan csökkent a nők aránya a választott képviseletekben, majd szép lassan elkezdett emelkedni a számuk.

A parlamenti elit cseréje kétoldalú jelenség. egyrészt a régi elit szakértelme sokat segíthet az átmenet tapasztalatlan politikusain, másrészt viszont a magas fokú elitcsere a rendszerváltás biztosítója. A nemzetközi szakirodalom szerint az európai demokráciákban 30-40 százalékban változik meg a parlamenti képviselők aránya választásonként. A három vizsgált állam eltér ettől az ideális aránytól, mivel az 1990 és 2004 közötti választásokon az új képviselők aránya mindig jóval meghaladta az 50 százalékot. A kérdés tehát az, hogy a parlamenti elitbe újonnan bekerülők valami újat és eredetit hoznak-e, vagy csupán újratermelik az előző ciklus sajátosságait.

Litvániában az újonnan bekerültek között több fiatalot és nőt találunk, mint a már hivatalban lévő társaik, de nemzetiségi tekintetben nincs különbség a csoportok között. Az újonnan érkezők korábban inkább az üzleti szférában tevékenykedtek, ellentétben a tapasztaltabb képviselőkkel.

Észtországban az első szabad parlament képviselőinek nagy többsége új volt a politikai életben. A későbbi választásokon aztán egyre kevesebb olyan jelölt szerzett mandátumot, aki nem volt korábban képviselő, de 2003-ban egy új párt, a Res Publica hirtelen győzelmével sok tapasztalatlan politikus is helyet kapott a törvényhozó testületben. Mivel Észtországban általában a jobboldali pártok győztek a választásokon, képviselők között természetesen kevesebb tapasztalt akadt, ezáltal a három vizsgált ország közül az észt politikai elit a legfiatalabb.

A képviselők legnagyobb arányú cseréje Moldovában volt megfigyelhető, ahol általában a parlament tagjainak kétharmada kicserélődött. Az új képviselők azonban nem fiatalabbak, és foglalkozási hátterük is hasonló a régi képviselőkéhez. Változást ebben a trendben csupán a 2005-ös választások hoztak, amikor az új képviselők átlagéletkora már tíz évvel alacsonyabb volt az előző ciklusénál, és jóval több nő szerzett mandátumot, mint korábban.

Az új képviselők azonban nem szükségszerűen tapasztalatlanok a politika világában, ugyanis sokan közülük helyi vagy regionális önkormányzatokban, illetve a pártpolitikában dolgoztak korábban.

Az új képviselők növelhetik a társadalom reprezentálását a parlamentben és hozzájárulhatnak a politikai újításokhoz. A tapasztalt képviselők pedig a politikai professzionalizmust és a törvényhozó tapasztalatot adják. Érdemes tehát megvizsgálni, milyen szerepet töltenek be azok a képviselők, akik legalább három cikluson keresztül jelen voltak a parlamentben.

Litvániában 22, illetve 30 ilyen képviselőt találunk, akiknek a többsége idősebb pártvezető. A tapasztalt politikusok azonban – a logikus várakozás ellenére – nem töltenek be magasabb pozíciókat, mint kevésbé tapasztalt társaik.

Az 53 tapasztalt képviselő Észtországban is valamivel idősebb, de egyebekben nem különbözik a többi politikustól. Akárcsak Litvániában, a tapasztalt képviselők a tallinni parlamentben sem töltenek be jobb pozíciókat, mint kevésbé rutinos társaik.

Moldovában értelemszerűen kevesebb olyan politikus van, aki képes volt három ciklust eltölteni a parlamentben (16 fő). A chişinăui parlamentben viszont ez a kis csoport kulcspozíciókban van.

A politikai rendszerváltozások az elit kicserélődésével járnak együtt. Az első parlamenti ciklusban a nagyfokú csere tehát természetes. A további magas fluktuáció azonban azt mutatja, hogy a vizsgált államokban még

nem fejeződött be a rendszerváltás, sőt a politikai elit professzionalizálódását is megkérdőjelezi. A politikailag motivált amatőrök számára tehát viszonylag könnyű a bejutás a parlamentbe mindhárom országban, annak ellenére, hogy egy tapasztalt és professzionális törvényhozói mag kezd kristályosodni. A fluktuáció alacsonyabb foka azt mutatja, hogy Litvánia és Észtország is jobban működő demokráciák, mint Moldova – ahogy ezt a tanulmány hipotézise is előrejelezte.

Varga Bálint

Muszlim vezetők az oroszországi Volga-Urál vidéken: önmeghatározás és kapcsolat a helyi hatóságokkal

Matsuzato, Kimitaka: Muslim Leaders in Russia's Volga-Urals: Self-Perceptions and Relationships with Regional Authorities = Europe-Asia Studies, Vol. 59. 2007. no. 5. July, 779–805. p.

Az oroszországi muszlim közösség (umma) 1992-ben kettészakadt az ufa-i székhelyű Oroszországi Muszlimok Lelki Tanácsára és a moszkvai központú Oroszországi Muftik Tanácsára. Másfél évtizednyi szakadás után azonban – a világszerte erősödő muszlimellenesség hatására – úgy tűnik, hogy a két rivális szervezet egyesíti erejét. A másfél évtizedes szakadás az oroszországi muszlimokkal foglalkozó kutatásokat is befolyásolta, a legtöbb tanulmány ugyanis a két szervezet közötti harcokról íródott. Sőt, a rivalizálás hevében sok kutató elhanyagolta a terepmunkát, és csak a két szervezet vezetőitől kapott információkra hagyatkozott, ezáltal figyelmen kívül hagyva a muszlim társadalmak többi szereplőjét.

Az oroszországi muszlimok életében fontos szerepet játszik a helyi identitás és helyi mítoszok (pl. Tatár föld mint az oroszországi iszlám bölcsője). A helyi kormányzati szervek kapcsolata az iszlámmal különbözik a kormány és a kereszténység kapcsolatától. A kormány nemcsak azt várja el a muszlim közösségektől, hogy szociális kérdésekben partnerek legyenek, hanem azt is, hogy segítsenek fenntartani a térség etnikai és vallási stabilitását. A muszlim közösség jobban ráutalt az államra, mint az ortodox egyház, mert szervezete, iskolái, templomai még csak most épülnek.

A szovjet időkben a muszlimok oktatását a buharai madrasah (középiskola) és a Taskenti Muszlim Egyetem végezték. A Szovjetunió összeomlásával mindkettő elvesztette szerepét, a gomba módra szaporodó, frissen

alapított muszlim közösségeknek viszont szükségük volt képzett imámokra. Rosszul felszerelt madrasahokat hoztak létre Oroszország-szerte, de az 1999-es dagesztáni válság után az orosz hatóságok szigorúbban ellenőrizték ezeket, és sok iskolától megvonták a tanítási engedélyt. A madrasahok hatását mégsem szabad alábecsülni, mivel a felsőoktatás csak a nagy muszlim városokban biztosított, ezért a madrasahok képzik a leendő helyi vezetőket és imámokat.

Az oroszországi muszlim régiók között szembetűnő különbségek vannak. Dagesztán a világszerte terjedő muszlim reneszánsz egyik központja. Tatár föld ugyan az iszlám periferiáján található, de a helyiek inkább félperiferiáról beszélnek, mivel az oroszországi iszlám legtöbb hívője ott él. Baskíriában különösen erős volt a két rivális szervezet konfliktusa. Dagesztánban, Tatár földön és Baskíriában van muszlim egyetem, Orenburgban madrasah, de Perm-ben semmilyen muszlim oktatási intézmény nem jött létre. Az iszlám etnikai magját a legnagyobb létszámú tatárok adják.

Az orosz egyházi törvények lehetőséget adnak a hívő közösségek létrehozására és ezek szabad szövetkezésére, vagyis egyszerűen létre lehet hozni muftiátusokat. Az 1992-ben bekövetkezett szakadás e törvény miatt volt lehetséges. A szakadásban a személyes rivalizálás mellett közrejátszott az is, hogy a helyi hatóságok is elősegítették a muftiátusok megalakítását, és hogy a fiatal imámok eltérően gondolkodtak az iszlám szerepéről az új körülmények között, több hangsúlyt fektetve a mecseteken kívüli tevékenységre. Mivel a szovjet rendszerben működő centralizált muszlim közösség nem bizonyult elég hatékornak, a rendszerváltozás után a kettészakadt muszlim társadalom még jobb eredményeket is el tudott érni.

Tatár föld saját magát az oroszországi iszlám bölcsőjének tartja, mivel a területén valaha lakó volgai bolgárok 922-ben felvették az iszlám vallást. Míg 1988-ban csak 18 mecset volt Tatár földön, ma már több, mint 1000 templommal rendelkeznek a tatár muszlimok (csak a dagesztáni mecsetek száma nagyobb ennél). A kilencvenes évek folyamán a két nagy muszlim szervezet mindegyike megjelent Tatár földön, de egyikük sem tudott létrehozni hatékonyan működő struktúrát. Kevés fizetett alkalmazottjuk van, vezetőségeik inkább civil egyesületekre emlékeztettek, mint egyházra. Ennek az áldatlan állapotnak 1998-ban szakadt vége, amikor állami kezdeményezésre összeült az Első Tatár földi Muszlim Kongresszus, és sikerült közös muftit választani. Ezután gyors fejlődés kezdődött: a tatár kormány központi székházat adományozott Kazanyban, létrejöttek a kerületi muszlim szervezetek, és megnyílt a részben állami fenntartású Kazanyi Muszlim Egyetem. Az 1999-es dagesztáni konfliktus után ideológiai kérdések kerültek előtérbe, hangsúlyozandó a tatár földi iszlám békés jellegét. A tatár földi modell tehát az állam hangsúlyos szerepvállalásával

működik, és ez látványos eredményekben mutatkozik meg (pl. állami támogatással épülő mecsetek). Más területek muftijai irigykednek a tatárföldiekre, bár megjegyzik, hogy az állami támogatással, de az adott közösség részvétele nélkül épült mecsetek gyakran konganak az ürességtől, ezért az állam szerepvállalása kontraproduktív is lehet. A tatár muftik szerint ezeket a vádakat csupán az irigység szüli, és tagadják, hogy az állam túlságosan beleszólna a mecsetek működésébe. Jó példa erre Nyiznyekamszk esete: ennek a kelet-tatárföldi iparvárosnak a muszlim közössége az egyik legnagyobb oroszországi mecsetet építette fel a kilencvenes években, komoly támogatást kapva a várostól és a városi üzemeiktől. Mégis minden pénteken tele van a mecset. A tatárföldi adminisztráció az utóbbi években láthatóan kevésbé érdeklődik az iszlám szervezetek iránt, mivel rájött, hogy az iszlám nem tudja biztosítani az elvárt ideológiai muníciót. Baskíriával ellentétben a tatárföldi iszlám – paradox módon – depolitizálódott az állami beavatkozás óta.

Az asztrahányi, szaratovi és orenburgi kerületekben jelentős a kazak kisebbség létszáma. Asztrahány és Orenburg nemcsak fizikailag van közelebb a határhoz, mint Szaratov, hanem határként is viselkednek: megjelent egy geopolitikai diskurzus, megpróbálnak a Kaszpi-tengeri gázmezőkből hasznot húzni, üzleti és fejlesztési kapcsolataik inkább Iránhoz és Kazakisztánhoz kötik őket, míg Szaratov sokkal inkább Moszkva felé fordul, tipikus belső régióként viselkedve. Asztrahány soknemzetiségű városként hosszú muszlim múltra tekint vissza. Ma a kazakok körében leginkább a sámánizmussal kombinált népi vallásosság jellemző. A gazdasági fejlődés sok bevándorlót vonz a városba a Kaukázusból, de mind ez idáig nem léptek fel etnikai vagy vallási konfliktusok. A városban különösen sok a dagesztáni bevándorló, akik saját imámot hoztak Csecsenföldről. A dagesztáni közösség jóval aktívabban gyakorolja vallását, mint a városi tatárok vagy kazakok, ezért sok nem kaukázusi fiatal is inkább őket preferálja. Az imám ezért oroszul tartja az imákat, mert az újavar nyelvet sok hívő nem érténé meg. Az azerbajdzsáni közösség az egyetlen a városban, ahol nem oroszul folynak a liturgikus alkalmak. A város muszlim közösségei között a nyelvi, etnikai és teológiai különbségek ellenére jó az együttműködés.

Szaratovban jóval alacsonyabb fokú a kormányzat és a muszlimok együttműködése, mint az előzőleg említett kerületekben. A befolyásos szaratovi imám az állami szervek közreműködése nélkül épített ki komoly muszlim közösséget.

Az orenburgi muszlim közösség a város gazdag muszlim hagyományaira épít. A kilencvenes évek elején a városban muftiátus és madrasah jött létre a hatóságok támogatásával. A régió másik nagyobb városa, Buguruszlán azonban nem tartozik az orenburgi muftiátushoz, hanem saját szervezetet

hozott létre. Ennek az oka az, hogy míg Orenburg hagyományosan Kazakisztán felé orientálódik, addig Buguruszlán – földrajzi helyzetéből kifolyólag – Szamara és a Volga-vidék felé. Buguruszlán komoly arab támogatást kapott a kilencvenes évek folyamán, aminek segítségével neves madrasahot hoztak létre. Az 1999-ben kezdődő vahhabita-ellenes kampány azonban nem kedvezett az arab támogatással bíró iskolának, ami 2004-ben meg is szűnt.

Baskíriában körülbelül egyenlően oszlik meg a két nagy muszlim szövetség tagsága. A köztársaságban komoly etnikai feszültség van a kisebbségi tatárok és a baskírok között. A baskíriai tatárok ráadásul elégedetlenek a tatárföldi kormányzattal, mert szerintük Kazany nem támogatja eléggé a kisebbségbe szorult tatárokat. Ezek a konfliktusok a két nagy szervezet támogatottságában is tükröződnek. Bár a befolyásos muszlim vezetők között nagyon sok a személyes konfliktus, a helyi imámok általában jól megértik egymást.

A permi régió hagyományosan toleráns a vallási kisebbségekkel szemben. Az oroszországi Carnegie Intézet 2002-ben Permet ítélte a legdemokratikusabb orosz területnek, amiben szerepet játszott az engedékeny valláspolitikai is. Jó példa a vallási toleranciára, hogy míg oroszországi szinten a katolikus és a baptista egyházakat II. Alekszij moszkvai pátriárka ellenkezése miatt nem engedik be a Vallásközi Konzultatív Bizottságba, addig a permi hasonló testületnek mindkét egyház tagja. A permi kormányzati szervek már csak a demokratikus ethosz miatt is jó kapcsolatokat tartanak fenn a helyi muszlimokkal. Bár Perm minden értelemben a muszlim világ perifériája, egy markáns muszlim vezető, Muhammedgali Khuzin mégis oroszországi főmufti-helyettes lett.

Az oroszországi iszlám tanulmányozása tehát nem végezhető el csak a vallás vizsgálatával. Először is, a lakosság helyi önképe meghatározza a vallás jellegét. Másodszor, a helyi kormányzat is meghatározza a muszlim közösségeket. Az állami politika viszonyulása az aktív patronálástól a teljes érdektelenségig terjed. Az aktív állami közbeavatkozás indokai is eltérőek lehetnek az ideológia szövetségkereséstől a gazdasági kapcsolatok építésén át a demokratikus értékek fenntartásáig.

A centrum-periféria viszony szintén meghatározza a helyi muszlim közösségek viselkedését. Tatárföld ugyan megkérdőjelezhetetlenül az oroszországi iszlám központja, ennek ellenére nem nyújtott vonzó alternatívát a többi terület számára, bár a két országos rivális szervezet tatárföldi békéje mindenképpen követendő példa lehet. Asztrahán egyedülálló modellt dolgozott ki a muszlim csoportok közötti békére, míg Orenburgban és Baskíriában súlyos rivalizálás folyik a konkurens csoportok között.

Dél-Írországi protestánok: az etnikai sajátosságok levetkezésének példája?

Ruane, Joseph – Butler, David: Southern Irish Protestants: an example of de-ethnicisation? = Nations and Nationalism 13 (4), 2007, 619–635. p.

A kisebbségek kérdése az etnicitás- és nacionalizmuskutatások egyik központi témja. Kisebbségi helyzet alakulhat ki abban az esetben, ha egy adott terület egy korábbi államtól (vagy akár birodalomtól) elszakad, illetve ha a korábbi állam (birodalom) maga is felbomlik. A kisebbség pedig állhat a korábban uralkodó helyzetben lévő nemzeti közösség új államba került tagjaiból, a korábbi állami adminisztráció szerepét betöltő etnikai diaszpórából, a szomszédos államok nemzeteivel azonos, ám az új államban maradt csoportok vagy olyan apróbb, elszigetelt kisebbségek tagjaiból, amelyek nem tartoznak más, nagyobb csoportba. Megnehezíti azonban az adott csoport definiálását, ha annak etnikai státusa nem világos vagy vitatott, ahogy azt az írországi protestánsok esete is mutatja.

Írország függetlenné válása és a sziget politikai kettéosztása két, egymástól nagyságrendben és viselkedésben is eltérő kisebbséget hozott létre: az észak-írországi katolikusok és a (dél-)írországi protestánsok közösségét. Amíg az előbbi, számos konfliktus középpontjában álló csoport nagy létszámú, elutasítja az új állam legitimitását és nyers bánásmódban részesül a többségi protestáns uniópártiak (unionisták) részéről, addig az utóbbi, lényegében konfliktusmentes kisebbség kis (és egyre csökkenő) létszámú, elismeri az új állam legitimitását és nyíltan írnek vallja magát, jóllehet számos jelentős szempontból a katolikus többségtől eltérő identitás jellemző rá. Az eltéréseket egyesek azzal magyarázzák, hogy a déliek vallási identitása kevésbé elvakult és (a vallási tekintetben elismerő, ám brit kulturális identitásukat mereven ellenző mindenkori ír kormányok intézkedései következtében) lényegében privilegizált kisebbséget alkotnak. Meglehet, hogy ez mind igaz, ám az írországi protestánsok létszáma (privilegizált helyzetük ellenére) mégis fogyatkozóban van. Strukturális és intézményes gyengeségük tehát – vélik sokan – oda vezetett, hogy brit etnikai kisebbségből napjainkra ír vallási kisebbséggé alakultak át. Sok kutató azonban árnyalja azon felszínes beállítást, amely szerint az írországi protestánsok önazonosságában békésen megfér volna egymás mellett az ír identitás a (néhai) brit állampolgárságuk iránti elkötelezettségükkel. Meglátásuk szerint a brit állampolgári kötelezettség és brit nemzeti vagy etnikai identitás közötti egyenlőségtétel legalábbis problematikus. Az írországi protestánsok önazonossága sokkal inkább az etnicitás, a vallás és a társadalmi hovatartozás közötti komplex és dinamikus összjátékon alapult és alapul.

A corki University College Szociológia Tanszékén dolgozó szerzőpáros tanulmánya tehát a (dél-)írországi protestáns kisebbséggel kapcsolatos kutatásokat egyfelől a „britség” mint olyan cseppfolyós koncepciója, másfelől az ír kultúra és identitás kétértelműségének vizsgálata révén ki szeretné szabadítani a denacionalizálás és a „de-etnicizálás” leegyszerűsítő sémáiból. Amíg az előbbi fogalom (ti. a britség) egyszerre jelöl egy hajdani birodalmat, egy nemzetközösséget és egy államot, értékek sorozatát és egy sajátos életstílust, továbbá nemzeti, állami és közintézményekhez valamint szimbólumokhoz kapcsolódik és évszázados patinát tudhat magáénak, addig korántsem tekinthető egyértelműnek a brit *nemzet* mint olyan létezése. Az utóbbi kérdés ugyanakkor már a katolikus és protestáns írek múltképeinek az eltéréséből fakadó, mély történelmi gyökerekkel rendelkező és még ma is élő problémához vezet el, amelyet a szerzők az Írország délnyugati részén található West Cork megyében élő protestáns csoportok körében végzett empirikus kutatások elemzésével tesznek explicitté.

A protestánsok, az ír helyzet és a brit kontextus

Conor Cruise O'Brien frappáns megállapítása szerint írnek lenni elsősorban nem származás vagy nyelv kérdése, hanem egy olyan állapot, amely az ír *helyzet* résztvevőinek a sajátja, akiket a sors sok esetben azzal „vert meg”, hogy ezen helyzet részeseivé tette őket. Ennek a rendkívül összetett írségnek a középpontjában tehát a konfliktus (különösen a közösségi konfliktus) áll, amelyet teoretikus értelemben három tényező, a különbözőség, a hatalom és a közösség találkozása és kölcsönhatása idéz elő. Amennyiben a három tényező szorosan és kölcsönösen rendszerszerű függésben van egymástól, abban az esetben strukturális és kulturális értelemben is folyamatosan zéró végösszezszerű merev identitászárványok termelődnek újra, és szilárdítják meg ismételten egymást, a közösségi konfliktusok pedig szívósan fennmaradnak – ahogy az az ír helyzet esetében is évszázadokon keresztül történt.

Írország felett a középkor óta az angol királyok uralkodtak, akik a kora újkortól kezdve a koronához lojális angol és skót protestánsok betelepítésével és hatalmi monopóliumokba juttatásával szilárdították tovább a sziget feletti központi hatalmukat, mindezt a helyi katolikus hatalmi elit rovására. Ezen több évszázados folyamat során egy egymástól kölcsönösen függő, strukturálisan bináris hatalmi konstelláció jött létre: az angol, majd brit koronától elidegenedő, barbárnak tekintett őslakos és gael nyelvű katolikus többség a brit koronának vallási és politikai tekintetben is kiszolgáltatott, civilizáltnak tekintett angol ajkú protestáns és skót-angol gyökerű telepesek kisebbségével találta magát tartósan szembe. Hosszú időtartamban azonban megváltozott a hatalmi egyensúly, ezáltal a brit korona egyre inkább a kato-

likus többséggel kényszerült kompromisszumra a protestáns kisebbség rovására. Mindeközben az írországi protestánsok közösségén belül is fontos változások mentek végbe: egyrészt vallási hovatartozásuk immár felülírta etnikai identitásukat, másrészt legkésőbb a XVIII. század közepére már a protestáns közösség is az ír történelem integráns részeseként tekintett önmagára, harmadrészt pedig kikristályosodott egy a katolikusokat és protestánsokat egyaránt magába foglaló ír nemzetfelfogás. Létrejött tehát a már nem csupán a lakóhelyük értelemben vett protestáns írek közössége, akik katolikus nemzettársaiktól ugyan számos tekintetben elkülönültek – sőt, ellenséges indulatokat tápláltak irántuk, ráadásul hozzájuk képest jóval nyitottabbak voltak a brit birodalmi érdekekre –, ugyanakkor távolságtartással is viseltettek a brit birodalmi szempontok iránt azokban az esetekben, amikor az az ő sajátos érdekeik rovására kívánt érvényesülni, és egyre nehezebben viselték a londoni hatalmi központból feléjük irányuló politikai és kulturális felsőbbrendűséget. A XIX. századi (döntően katolikus dominanciájú) nemzeti mozgalom megerősödésével és eredményességével párhuzamosan a protestáns kisebbség immár politikai értelemben is kisebbségbe szorult, ennek hatására a politikai értelemben vett brit elkötelezettségüket egyre jobban hangsúlyozták (unionisták), kulturális értelemben vett britségük azonban jóval kétértelműbben nyilvánult meg: Írországhoz általában véve nemzeti, míg a Koronához és a Brit Birodalomhoz inkább birodalmi identitás értelemben kapcsolódtak (az persze egyénenként változott, hogy mire melyik identitás birt nagyobb erővel, és amelyek között pedig leginkább majd csak a független ír állam létrejöttével kapcsolatban kellett döntenüik). A britség és brit elkötelezettség szimbolikus, kommemoratív és egyéb megnyilvánulásait nyíltan elutasító ír nemzetállamban a protestánsok előbb unionizmusukat, majd lépésről lépésre brit birodalmi és általában vett brit elkötelezettségüket adták fel. Ez azonban – a szerzőpáros meglátása szerint – semmiképpen sem tekinthető denacionalizálási vagy „de-etnicizálási” folyamatnak, tekintettel arra, hogy a protestáns írek nem tekintették magukat nemzeti vagy etnikai tekintetben britnek. A független Írországbán maradás mellett döntő protestánsok (felekezeti jogaik fenntartása mellett) nem törekedtek ugyanis nemzeti, etnikai vagy kulturális kisebbségként elismertetni önmaguk, hanem inkább az évszázados merev identitászárványok feltörésére és a strukturális katolikus-protestáns szembenállás feloldására törekedtek, amelyben főleg az 1960-as évektől kezdődően értek el sikereket.

Protestánsok és katolikusok West Corkban

A kérdés mikroszintű vizsgálata érdekében a szerzőpáros a délnyugat-írországi West Cork megyében készített 125 mélyinterjú tanulmányozott át.

A térség XVI. század óta (a munsteri telepítéstől fogva) létező protestáns közössége döntően farmerekből és vidéki városlakókból, felekezetre nézve pedig döntően a Church of Ireland, illetve a metodista felekezethez tartozó személyből áll (lényegében elhanyagolható számú és frissen betelepült presbiteriánus mellett), akik a 2002-es népszámlálás adatai alapján az országos (3,7%-os) átlagot meghaladó mértékben jelen léve, 8,2 százalékát alkotják a helyi lakosságnak. A válaszdók elmondása alapján a függetlenségi háború idején a protestánsok kifejezetten erőteljes (politikai értelemben vett) brit elkötelezettséggel bírtak, az új állam megalakulása után a helyben maradáshoz választók brit szimpátiája azonban egyre inkább lanyhult, végül mára már teljesen elenyészett. Mindazonáltal a katolikus ír többség még napjainkban is hajlamos adott esetben (leginkább közvetett módon illetve történelmi perspektívában) megkérdőjelezni a protestánsok „valódi”, teljes értékű irságét, amelynek ellenhatásaként a teljes mértékben lojális protestáns írek sokszor túlkompenzálással igyekeznek hangoztatni irságüket (ahogy azt például a Lady Diana temetésének tévéközvetítését szándékosan nem néző protestáns lelkész története jól érzékelteti). Általánosságban leszögezhető tehát, hogy az írországi protestánsok teljes értékű írként tekintenek önmagukra, amely irság azonban nem egyenértékű a katolikus írek önképével, akik hajlamosak az előbbieket „valódi” irságének megkérdőjelezésére.

Konklúzió

A közvetlenül a függetlenség kivívása előtti Írországbán élő protestánsok, dacára politikai értelemben vett brit birodalmi elkötelezettségüknek és uniópártiságuknak, nemzeti és etnikai értelemben már régóta írként tekintettek önmagukra. A mikorszintű elemzések azonban arra is rámutattak, hogy az írországi protestánsok nemzeti identitásképződése egymástól eltérő utat járt be délen és északon. (A későbbi Észak-Írország területén ugyanis jóval sűrűbben éltek, területileg közel voltak a presbiteriánus Skóciához, és a presbiteriánusok jóval nagyobb súllyal képviseltették közöttük magukat, ráadásul a belfasti urbánus-ipari közeg jobban kedvezett az etnogenezisszerű folyamatok kibontakozásának, mint az ír sziget más, vidékiesebb részein). Az ír protestánsok identitását formáló tényezők történelmileg szokatlanok, azonban korántsem egyedülállóak, ezért az államépítés, vallási reformáció, kolonizáció és birodalomépítés, majd a periferikus nacionalizmus és az egyenlőtlen dekolonizáció hatásainak együttes eredményeként történelmi léptékben kialakuló identitáskonfiguráció vizsgálata más hasonló (akár Európán kívüli) térségekben végbement folyamatok értelmezésében is hasznos segítséget nyújthat.

Törökország: az átalakulások részszége

Bénalo, Thomas: Turquie: l'ivresse des métamorphoses. = Politique étrangère, 2007, 4, 829–850. p.

(A cikk szerzője, Thomas Bénalo hosszasan tartózkodott Isztambulban, ahol különböző egyetemeken volt lektor. Ma független újságíró, s ugyancsak gyakran keresi fel Törökországot.)

Az AKP (Fejlődés és Igazság Pártjának) elsőpró győzelme a kemalisták régi és csalóka politikai meghatározását a laikusságról végül is megcáfolták: ez ugyanis nem számított ajánlólevélnek a választások során. A 2007. április-májusi válságban kifejeződő feszültség nem annyira tűnt el, és az új kormánynak egy sor nehézséggel kell szembenéznie: az alkotmányos felfordulással, a hadsereghez való viszonnyal, a kurd kérdés kezelésével, általánosabban, a reformok folytatásával.

2005. október 3-án Törökország megkezdte a csatlakozási tárgyalásokat az Európai Unióval. A politikai elkötelezettségnek hívei és ellenzői egyaránt akadnak az országon belül. Így a 2007. évi események: egy örmény származású értelmiségi (Hrant Dink) meggyilkolása, majd három protestáns misszionárius lemészárlása a szkeptikusokat igazolják annyiban, hogy ez az ország nem képes európai normákat teljesíteni. Ugyanakkor a csatlakozás hívei éppen annak bizonyítékát látják, hogy túlságosan is meg akar felelni a török társadalom, ezért van benne túlzott feszültség, ami a status quo elleni szélsőségekben nyilvánul meg.

2007-ben Törökországban kétszer választottak, először az elnök személyéről (áprilisban), majd a helyhatóság összetételéről döntöttek. A parlamentben többségben vannak a Fejlődés és Igazság Pártjának képviselői (550-ből 350 szék az övék). A kemalista párt (CHP = Köztársasági Néppárt) ezért jobbnak látta a laikusság kérdését a választási harc középpontjába helyezni.

A laikusok ugyanis tényleg ellenzik az alkohol árusítását az AKP által irányított egyes körzetekben, ugyanígy a kreacionista nézetek iskolai terjesztését is kifogásolják, és természetesen az AKP aktivistáinak a közgazgatásban történő beépülését is.

A miniszterelnök, Recep Tayyip Erdogan szándékosan támasztott kétségeket saját elnökjelöltsége felől. Csak három nappal az első forduló előtt mutatta be „jobbkezét”, a miniszterelnök-helyettest, egyúttal külügyminiszter Abdullah Gül. Az első fordulón nem vett részt az ellenzéki képviselők nagy része. A kemalisták szinte futtában szerezték meg a törvényhozást. A hadsereg még aznap (április 27.) este közleményt adott ki, amely végleg pálcát tört a laikusság fölött, az első forduló eredményének megsemmisítését, valamint megismételt választásokat írtak ki.

Augusztus 28-án, logikusan Abdullah Gül került a köztársasági elnöki székbe. Az AKP széleskörű, öt év alatt 34 százalékról 47 százalékra növelt győzelmét közvetve elősegítették azok a tömegmegmozdulások Törökország nagyvárosaiban, amelyeket a laikusság védelmében, egyszersmind az európai csatlakozás ellenében rendeztek az ultranacionalisták. Az AKP ugyanis stabil, eredményes gazdasági mutatókat tudott fölmutatni, ezek a jövőt is előrevetítették, ráadásul az egész ország területét bevonni látszottak a közeljövőben. E programmal a török középpártokat sikerült megnyerni.

1982 óta, azaz húsz éve vitatkozik Törökország egy új alkotmányon; akkor írták alá ugyanis az utolsót, némi katonai erőszak hatására. Erdogan még a választási kampány előtt föl kérte Ergun Özbudun liberális alkotmányjogászt, hogy egy egyetemi munkacsoporttal közösen végezzen előmunkálatokat a változtatásra. A munkamódszert azóta is egyfolytában támadások érik, a túlzott titkolózás vádjá, illetve a túl rövid határidő miatt, amely szerint 2008-ban már népszavazásra kellene bocsátani a lényeges pontokat. Tartalom tekintetében számos nyitást felvetnek Özbudun javaslatai, ám a laikusok pártja az egyetemi kendőviselet kérdésében mutatkozó engedékenységét kifogásolja leginkább.

A kendőviselet tárgyában folytatott politikai vita valóságos tengeri kígyóként húzódik. A kemalisták az AKP háttér-gondolatainak szimbólumaként értékelik. Az AKP továbbutalta annak az egyetemista nőnek az esetét az Európai Emberi Jogok Bíróságára, akit kendőviselete miatt marasztaltak el az ankarai egyetemen. Egyéves várákozás után, 2004-ben természetesen felmentő ítéletet hozott a Bíróság Strasbourgban, igaz, azzal a politikailag semleges indoklással, hogy a kendő viselete nincs ellentétben az egyetemes emberi jogokkal. Az ügy paradox háttere az, hogy a török társadalom engedékenynek mutatkozik az egyetemi kendőviselet dolgában. Pikáns, hogy Gül miniszterelnök felesége is általában kendőben mutatkozik.

A kemalisták számára a turbán-viselet jelenti az igazi problémát, mert úgy hiszik, ebben bigottnak és keletinek látszanak. Főként 1995 óta, amikor is a Prosperitás Pártja aratott politikai győzelmet, melynek tagjai előszere-ttel hordanak turbánt. Kétségkívül a kendő viselete feltűnőbb, egyebek közt azért is, mert korábban a török nők kevésbé mutatkoztak nyilvánosan. A kemalisták attól tartanak, hogy olyan nyomást gyakorol majd a kendőt nem viselőkre a liberalizálás, hogy az iránihoz hasonló helyzet állhat elő. Valóban, komoly társadalmi vita zajlik a távolsági buszokról, amelyeket rendre megállítanak az utasok, hogy imájukat elvégezhessék; a boltokról, amelyekben fátyollal takarják el a sört és más alkoholt tartalmazó polcokat; a dobosok újra „üzembe helyezéséről”, akik a böjt idején a hajnali utcákat járva emlékeztetik a híveket az evés lehetőségére.

Nyilvánvaló, hogy a tradíciók föllevenítése vallási, esetleg nemzeti érzékenységet is érint, s így éppúgy az értelmiségiek, mint a társadalom többi rétegének is az ügye. Az AKP-nek az új alkotmányban ezekre az érzékenységekre is érdemes odafigyelnie.

A hadsereg bekapcsolódása a választási küzdelmekbe két tanulsággal is járt. Egyrészt minden beavatkozásuk 1980 óta egyre bonyolultabb következményekkel jár. Másrészt minden beavatkozásuk első látásra sikeresnek tűnik (így a kendő-ügy is), de később kiderül, hogy valamelyik vele szembenálló oldal profitál a fellépéséből. Eddigi beavatkozásaik (1960, 1971, 1980, 1997) a közvélemény rokonszenvével, elfogadásával jártak, most azonban még a liberális sajtó egy része is vétkesnek minősítette. Ráadásul a kormány is szembeszegült a hadsereggel.

Ennek ellenére a legkülönbözőbb közvéleménykutatások szerint a hadsereg a legnépszerűbb intézmény az országban. Mindenki tudja, hogy botrányos történetek, korrupciók zajlanak a színpalak mögött, mégis a személyes biztonság zálogának a hadsereget érzik, amely ezért maradhat a politikai vita résztvevője.

A július 22-i választások egy kicsit megint új politikai erővonalakat hívtak elő. Tizenöt év után a kurdok ismét visszatérhettek 20 fővel a parlamentbe, ami az őket érintő kérdések szempontjából jelentős. Az új alkotmánynak tekintettel kell lennie kulturális jogaikra. Sajnos, maga a képviselőcsoport sem egységes: egy részük kerüli a provokációkat, mások viszont az első perctől fogva követelik Abdullah Öcalan szabadon bocsátását. Különösen az ország délkeleti részében van befolyásuk, de itt az AKP is újabban jó eséllyel indul, a lakosok jelentős része ez utóbbiaktól várja hétköznapi problémáira a megoldást. A közeljövőben tehát az AKP vagy rákényszerül, hogy a kurd pártokat elszigetelje, úgy hogy radikalizálja őket, vagy – egy optimistább forgatókönyv szerint – a kurd demokraták ráveszik a Kurdisztáni Munkáspártot (PKK), hogy politikai párbeszédet folytassanak az AKP-vel, amely így kénytelen lesz egy-két ígéretét beváltani.

Továbbra is az AKP tevékenységét kell figyelemmel kísérni tehát. A kemalisták bebizonyították, hogy nem dobták ki végleg az iszlám naptárjukat, hanem a liberálisokkal együtt az európai normáknak megfelelő új alkotmányba próbálnak beépíteni a nacionalistáknak is megfelelő elemeket. Az AKP a 301-es büntető törvény nem egyértelmű voltára hívta fel a figyelmet a Hrant Dink-gyilkosság kapcsán. Ez a törvény elítéli „a török identitást sértő” tevékenységet (ezáltal az elítélteket kiszolgáltatja a török nacionalistáknak). Erdogan pártja, öt évvel megalakulása után ezért is nehezen skatulyázható be, hiszen minek is lehetne titulálni: 'ex-iszlámistának'?

'Mérsékelt iszlámistának'? 'Poszt iszlámistának'? Avagy 'konzervatív demokratának', ahogyan a párt némely ideológusa sugallja?

Erdogan és Gül is változtak az idők folyamán. Erdogan, aki maga is hónapokat töltött börtönben, 1998-ban elismerte, hogy a török iszlám-politika szükségképpen változáson megy át, s nem kell szembeszegülnie a kemalista hagyományok könyörtelenségével. Szakított Erbakannal, ezután hozta létre az AKP-t; kissé eltávolodott a liberalizmustól, majd előkészítette az Európai Közösségekhez csatlakozási tárgyalásokat. Pragmatikusan viszonyult a hosszú ideje veszteglő ciprusi kérdéshez, valamint a kurdok ügyéhez és a tabunak számító örmény problémához.

Nem annyira a kereszténydemokratákhoz hasonlatosak, mint akikhez általában viszonyítják őket, mint inkább az amerikai republikánusokhoz (a jelenlegi konzervatív változatukhoz) sokszor bigott reakciósságukkal (pl. kreacionizmus ellenességükkel), szociális konzervativizmusukkal (noha az abortuszkérdést még nem tárgyalták újra), és gazdasági liberalizmusukkal. Az AKP-n kívül gyakorlatilag nincs párt, amely az európai csatlakozást keresztül tudná vinni. A kemalisták balra tolódtak, képtelenek a megújulásra, belecsondosodtak az identitás-központú és nacionalista retorikába, nyíltan Európa-ellenesek. Határozott intellektuális erők kellenének ahhoz, hogy túllendüljenek mostani mélypontjukon.

Mégsem lehet állítani, hogy az AKP klasszikusan jobbközép párt. Hónapok kellenek ahhoz, hogy bebizonyosodjék, képesek mindazokat a politikai problémákat enyhíteni, várakozást betölteni, amit az elmúlt ötven évben a különféle politikusok okoztak, fölvetettek és ígértek.

Törökország rendkívül képlékeny állapotban van. Egy év alatt is sokkal áttekinthetőbbé vált és kiszámíthatóbbá. Feltételezhető, hogy az elmúlt hónapokban lezajlott kisebb válságok együttesen egy nagyobb válságba torokolló feszültséget akartak levezetni. Bizonyos, hogy Európának az a része, amely szívesen látná a törököket az Unióban, még sosem volt róluk ilyen jó véleményyel.

Kakasy Judit

Közel-keleti menekült-probléma: Irak

Tiedemann, Paul: Irak: Flucht und Vertreibung. = Blätter für deutsche und internationale Politik. Jg. 2008. No. 1. 23–26. p.

Az iraki polgárháborús állapotok nyomán földönfutóvá lett milliók nagyságrendje mellett ma már eltörpül az első izraeli arab háború palesztin menekültjeinek nagy száma (900 ezer). Nyílt erőszak vagy megfélemlítés

következtében Irakban eddig az összlakosság egyötöde, 4,5 milliónyi, ám napról-napra gyarapodó tömeg kényszerült elhagyni lakóhelyét. Az érintettek körülbelül felerészt Irakon belül keresnek menedéket. A többi, tehetősebb 2,2 millió – legálisan vagy illegálisan – átlépi a határt nyugati irányban: Szíria, Jordánia vagy (elenyésző számban) Törökország felé, egy részük eljut esetleg Egyiptomig vagy Libanonig. Keletre, Iránba senki sem törekszik, vagy be sem engedik őket. Legálisan ma már csak vízummal, ráadásul néhány hónapra lerövidített érvénytartammal mehetnek oda is, ahol korábban nem volt vízumkényszer (Szíria). A legtöbb (1,3 millió) iraki menekültet Szíria mondhatja a magáénak, Jordániára 750 ezer, Egyiptomra 100 ezer jut.

A földönfutók zömmel a siita-szunnita összecsapások menekültjei. Mintegy 200 ezren azonban keresztények, akiknek addig is gyakori fenyegetettségét az euroatlanti (=keresztény!) jelenlét állandósította és felfokozta. Irányukban is gyakorlattá vált az életveszélyes zaklatás, túszszedés stb. A keresztény menekültek csakis az iraki határon kívül érezhetik biztonságban magukat. Általában előnyös iraki előmenetelüknek, gyakran tisztas vagyonuknak a menekült-helyzetben is „haszonélvezői” annyiban, hogy lakbért tudnak fizetni, összeköttetéseik révén tevékenységhez jutnak, noha hivatalosan nem kaphatnak munkát. Tartalékaik, alkalmi lehetőségeik fogytával azonban ugyanúgy ellehetetlenülnek, mint kevésbé tehetős menekülttársaik, akik segítség, támasz nélkül tengődnek. A menekültsegély intézménye egyik fogadó országban sem ismert, szervezett gondoskodás nem történik, integrációs program nincs. Egyelőre az ENSZ menekültügyi biztonság sem készült fel segítő akcióval. A menekültek jelenléte ismeretlen kimenetelű provizóriumnak számít, aminek legalább Szíriában és Jordániában csak tragédia lehet a vége: destabilizáló tényezőként itt is felforrósodhat a talaj a lábuk alatt, nem utolsósorban a radikális iszlámizmus áttérjedése útján. Vízumhiányért, lejárt vízumért ma már egyébként büntetést szednek, és napirenden van a visszatoloncolás gyakorlata.

A Szíriában, illetve Jordániában tartózkodó menekültek, főleg a keresztény elemének egyetlen esélye a továbbjutás Európa felé. Ennek a legális esélye, megfelelő összeköttetésekkel, legfeljebb egyének számára nyílik meg, a tömeg csak illegálisan mozoghat. Az EU-nak a közeljövőben számolnia kell iraki menekült tömegével, ha nem tesz megelőző lépéseket: a szolidaritás és segítségnyújtás minden eszközével, az ENSZ bevonásával oda kell állni a két arab állam mellé a rájuk nehezedő menekült-probléma célirányos kezelése és helyi megoldása érdekében.

SZEMLE

*Nemzeti és nemzetiségi irodalmak***Musza Dzsailil, volgai-tatár nemzeti költő képlekeny legendáriuma**

Gimadeev, Ilshat – Plamper, Jan: Tatarstan: Mythos um Musa Džailil' – Projektionsfläche für Identität. = Osteuropa. Jg. 2007. H. 12. 97–115. p.

Musza Dzsailil (vagy Dzsailil, 1906–1944) az 1917-es forradalom előtt mint moszlim vallású parasztfiú korániskolában tanult, de lélekben tulajdonképpen hamar elfordult a vallástól. A forradalom után, az 1920-as évek elején katonai pártiskolába került Orenburgban, később Kazányban. Ebben az időszakában bolsevista ifjúsági szervezetet is vezetett. Később elvégezte a moszkvai egyetemet, majd kulturális területen pártkáderként működött a szülőföldjén. Egyéb tennivalók mellett tatár nyelvű gyermeklapok felelős kiadója volt. 1939-ben a kazanyi tatár írói egyesülés elnöke lett. Költői munkásságával kora ifjúságától ismertté vált, kezdetben a szimbolisták nyomdokain haladt, később a szocreál kíváncsimagához igazodva. A Németországgal vívott háború kitörése után politikai tisztként behívták a hadseregbe. 1941 szeptemberében megsebesült, egyúttal német fogsága esett. A németek besorozták az egyik, oldalukon harcoló volgai-tatár légióba. A tatár légiókat foglyokból alakították az első világháborús tatár emigráció közreműködésével, együttes létszámuk időnként a 25 ezret is elérte. A foglyok a túlélés reményében akár meggyőződésük ellen is vállalkoztak a szerepre. De a nemzeti felemelkedés, sőt az orosz elnyomásért veendő revans lehetőségével is biztatták őket a közös győzelem esetére. Dzsailil az ellenállási sejtet választja, amely azonban lelepleződik. Berlin-Moabit börtönébe kerül vizsgálati fogságba, ahol több társával halálra is ítélik. Kivégzése után (1944. augusztus) kettő vagy több(?), költeményekkel teleírt füzet marad utána („Moabiti füzetek”), egyikben a költő személyes üzenetével. Keletkezésük körülményei ugyanannyira ismeretlenek, mint amilyen rejtélyes a megőrzésük és megtalálásuk módja. (Moabit börtönéből került elő egyébként Albrecht Haushofer egy évvel korábban írt 120 német szonettje is.)

Dzsailil mártírhálálával és rabságban született költői üzenetével megképzésre várt a tatár mártírköltő legendája, ezt azonban a titkosszolgálat jó

ideig blokkolta, rátéve a kezét a moabiti kéziratokra. A tatár kollaboráció a német visszavonulás nyomán és főként Németország kapitulációja után ugyanis súlyos árnyékot vetett egészében a tatárságra. Már 1944-ben deportálták a krimi tatárokat, zár alá helyezték az oroszországi tatárok egész történeti, művelődési örökségét. Ennek Dzsailil háború előtti életműve is áldozatul esett, személyét pedig „eltűntként” kezelték. Csak Sztálin halála után engedték nyilvánosságra a moabiti történetet. A Literaturnaja Gazeta találta az addig titkolt szenzációt, a légio-téma teljes megkerülésével (a költő kivégzésének okát „szökési kísérlettel” adva meg), az előre megtervezett politikai aktualizálás jegyében. A Dzsailil-legenda eszerint nyert nyilvánosságot: szovjet költő és hazafi, a párt katonája, a Nagy Honvédő Háború hőse stb. Antifasiszta példaadását az NDK-val karöltve ünnepelték, a posztumusz versek németül is megjelentek, DEFA-film készült a költő mártír-sorsáról – ebben Moszkvát négy évvel megelőzve. Mindeközben csak Dzsailil tatár identitásáról nem esett szó. Moszkvában 1954-ben oroszul kiadták a moabiti verseket, egy évvel később válogatott verseit is, három kötetben. 1956-ban, ötvenedik születésnapjára, „megkapta” a Szovjetunió hőse érdemérmét, 1957-ben a Lenin-díjat. Szűkebb hazája és a volgai tatárság mégis „profitált” a dicsőségből. A párt hallgatólágosan úgy tekintette: Dzsailil hősi élete megmentette a tatárok becsületét, szilárdítva egyúttal a Szovjetunió népeinek közösségét is. Tatárföld számára engedélyezték a hős „szovjet” költő helyi kultuszát: Kazányban a szoborállítást, Tatárföldszerte a névadást, a folyamatos megemlékezést, emléktáblaavatást. 1957-ben eredeti nyelven is megjelenhettek a Moabiti Füzetek, a kéziratot pedig a központi múzeumban helyezték el, a költő kivégzésének napján minden évben zárandoklatot rendelve hozzá („a kézirat napja”). A hallgatólágos orosz-tatár „kiegyezés” kincstári szellemében íródott az első Dzsailil-életrajz, szintén 1957-ben. (Magyarul ugyancsak ebben az évben jelent meg Dzsailil-kötet *Magányos tűz* címmel.)

Dzsailil szovjet heroizálási kísérletét a tatár diaszpóra kezdettől fogva kritikával szemlélte és illette, kisebbitve emberi-költői súlyát, jelentőségét, megkérdőjelezve az ellenálló szerep őszinteségét. Ebben legionárius-társa, Garif Sultan, hosszú ideig a Szabad Európa Rádió tatár-baskir szerkesztőségének vezető munkatársa járt elől. Ő is megírta a maga Dzsailil-életrajzát, amelynek megállapításait a Szovjetunióban hevesen vitatták (őt magát megvádolva a Dzsailil-csoport elárulásával is). Amerikában reiszlamizálni igyekeztek az életrajzot, tudni vélték például, hogy a költő kivégzése előtt iszlám rítus szerint vett volna búcsút az életétől.

Dzsailil honában a posztszovjet korszakban érkezett el az ideje bizonyos kiigazításoknak és az átrajzolásnak. A „költő és katona” arcvonásai

az új tatárföldi értékelésben a volgai tatárság erőnyeit dicsérik, szembe fordulása a németekkel az orosz igától való szabadulásvágy példázata. Ezzel összefüggésben róják fel a kései utódok a moabiti versek és a költő személyének kezdeti, sok éves tabuvá nyilvánítását. Ezek a hangsúlyok megjelentek a 2006. évi centenáriumi megemlékezések során is. Egy „iszlám-hű” Dzsálil portréját kreálni nyilván kárbavesztett fáradság, de ateizmusa hírének enyhítése járható út, és iszlamizálható legalább a kultusza. Ennek példája: Kazány főterén álló heroikus szobrának feliratcseréje: a korábbi moabiti idézet helyére Korán-szöveg került. Vagy sikeresen előtálták, Amerikából hozták haza „Dzsálil Koránját”, melyet állítólag csókkal illetett kivégzése előtt (ami egyébként az iszlám hagyománytól idegen gesztus), azt is elhelyezték a múzeumban.

A Dzsálil-legenda nemzeti átszajátítása szerencsére nem merül ki a szovjet heroizálás lebontásában vagy átfestésében. Fontos eleme az életrajzi kutatás, a légióban és az ellenállócsoportban történtek feltárása vagy a moabiti költemények teljességének kérdése. Konkrétan két füzetet „találtak” (ezeket adták ki 2002-ben faksimileként is). Ugyanakkor híre kelt egy harmadik füzetnek is, amely elkallódott volna a KGB-nél, és egyelőre a másik kettőnek a börtönből (talán Kazányon keresztül) Moszkváig megtett útja sem pontosan ismert. És végül adós a Dzsálil-irodalom a moabiti versek költői teljesítményének átfogó és valós értékelésével.

Komáromi Sándor

SZEMLE

Kisebbségek nyelvhasználata

Multietnikus nyelvi érintkezések a Felső-Tisza-vidéken

Melika, Georg: Sprachkontakte in Transkarpatien.

Bemerkungen zu den interkulturellen Auswirkungen im oberen multiethnischen

Theißraum. = Spiegelungen.

Jg. 2. 2007. No. 4. 388–401. p.

A nyelvét, kultúráját és identitástudatát a szovjet korszakon át máig megőrző, őshonos magyar, román, ruszin népelem mellett számos eltűnt vagy lemorzsolódóban lévő etnikum tartozik Kárpátalja etnikai örökségéhez. Az utóbbiak közül valók a régebben errefelé is „svábnak” mondott római katolikus németek, XVIII. századi és XIX. századeleji, Frankföldről, Felső-Ausztriából, valamint a Cseh-Erdő vidékéről történt betelepítések leszármazottaiként. Telepítési helyeik voltak: Munkács és Huszt környéke (Schönbrunn-birtokok), illetve az Erdős-Kárpátok völgye Szlatina fölött (Német-Mokra, azaz Deutsch-Mokra sóbányászattal összefüggő kincstári fakitermelés). Utódaik a XX. század elején (a szerző nem teljesen egyértelmű adatai szerint) még közel harmincezres nagyságrendben éltek a Kárpátalján. A második világháború vége felé bevonuló oroszok intézkedései nyomán megcsappant létszám elköltözéssel és asszimilációval is tovább fogyott. Rendszerváltáskor, illetve a szuverén ukrán fennhatóság kezdetén ennek néhány ezres (más becslések szerint „legfeljebb” tízezres) maradványa volt kimutatható, amely német, illetve osztrák kulturális és civilszervezetek segítségnyújtása mellett fedezhette fel újra hagyományos identitását. Német-Mokra szovjetizált neve: Komszomolszk, hosszan túlélni látszik a Szovjetunió felbomlását.

A maguk idején is csekély kiterjedésű nyelvszigetek anyanyelv-használata a napi gyakorlat, a különböző tevékenységek során eleven kölcsönhatásba került a ruszin és ukrán, a magyar, illetve a román nyelvi környezettel. Georg Melika a többféle bajor dialektusú német nyelvkincs kölcsönszavai nyomán és annak egyéb változásaiban teszi megfoghatóvá az etnikumok és kultúrák kapcsolatait. Tulajdonképpen az ún. etnoreáliák – valamely etnikum köréből származó tárgyak, környezeti elemek, szokás-

formák, babonás képzetek stb. – átvételéről van szó, elnevezésükkel együtt (helyi vagy regionális etnologizmusok), illetőleg önmagukban csak a szóelemekről (etnoglosszák).

A táji szókészlet már a németek érkezése előtt keveredett főként a magyar és a ruszin között. Ennek során a magyarból sajátos módon főként éppen olyan német eredetű szavak találtak utat a többi nyelvbe, amelyek a magyarban is jövevényszavak voltak, és a magyarság intenzív és hagyományos német nyelvterületi és belső települtségi (felvidéki, erdélyi szász) kapcsolatait reprezentálták. Egyébiránt Kárpátaljára szintén kerültek a környezetben gyorsan feloldódó németajkú telepes csoportok már korábban is, mint emléküket különböző helységnevek (Beregszász stb.) őrzik. A régebbi német kapcsolatokból származó lexémák tárgyi hordozói nem egyszer „civilizációs”, import jellegű reáliáknak mondhatók: flaska, lámpás, drót, pléh stb. Az elsődleges nyelv kérdésétől és a kölcsönzés irányától eltekintve közös regionális névkészlet alakult ki két vagy akár több nyelv között (néhánykor csak tükörfordításos formában) a paraszti gazdálkodás, a pásztorkodás, a természeti környezet, az időjárás, a családi életkör, az étkefogások, az egyházi és laikus ünnepek, a falusi társaslét, később a közös iskolaélet témakörében.

A XVIII–XIX. századi, csekély számú német telepes elsősorban átvett a környezettől, ugyanakkor adott is. A magyar és ruszin – korábról már egymás közt kicserélődött – szókészletből legkiterjedtebb körben az öltözkék, a viselet darabjai kerültek át elnevezésükkel a helyi németbe is (bunda, gatyá, szoknya, kendő, kalap, sapka, kalap, csizma, bocskor, bakancs); hasonlóan egyes, csak ruszin dimenzióban használatos kellékek is. A magyarból vette át mindenki a szüret, szüreti bál elnevezéseket vagy a dísznőülés egyes termékneveit (hurka, paprikás, kóstoló), ugyanakkor a németből (schinken) a sonkáét. A „szilveszter estét”, az „áldomást”, a „gazdát” mindenki ezen a néven említette. Hasonló áthatások és áthallások garmadáját mutatja be a tanulmány az etnikumok és felekezetek között még oly eltérő karakterű, ám az elkülönülő időpontok miatt kölcsönösen látogatott egyházi ünnepkör társas eseményeit illetően is. A német-mokraiak Salzkammergutból magukkal hozott, pogány gyökerű nyári napforduló-ünnepét, a *suniwäntfast*-et (Sonnenwendfest), amelyet a közeli leánytelepülésen (Königsfeld – Királymező – Ust Čorna) máig megülnek, a ruszin környék is átvette, viszont fő kellékét, a tábortüzet mindegyik fél a románból kölcsönözte: vatra. Az egymás közötti kölcsönzések történeti körére természetesen rárétegződött a kiegyezést követő magyarországi (igazgatási, technológiai) modernizáció, majd a csehszlovák uralom sok aktuális újdonsága, utóbb pedig a szovjetizálás orosz-ukrán szókészlete, amelyek már ún. internacionalizmusokban is bővelkednek.

Az 1990-es években nemzetközi részvétellel megindult etnológiai, dialektológiai kutatás komoly eredményeket mondhat magáénak. A kutatás jelentős képviselője az Elzászból elszármazott, az 1960-as évektől az ungvári egyetemen oktató nyelv- és tájtörténész, az itt ismertetett tanulmány szerzője: Georg Melika. Hézagpótló néptörténeti monográfiája: *Die Deutschen der Transkarpatien-Ukraine – Entstehung, Entwicklung ihrer Siedlungen und Lebensweise im multiethnischen Raum* 2002-ben jelent meg Marburgban.

Komáromi Sándor

SZEMLE

Kisebbségek kultúrája

Ön kiben bízik? Etnicitás és bizalom Bosznia-Hercegovinában

Håkansson, Peter – Sjöholm, Fredrik: Who Do You Trust? Ethnicity and Trust in Bosnia and Herzegovina = Europe-Asia Studies, Vol. 59, No. 6, September 2007, 961–976. p.

A szarajevói Balkans Analysis Group és a stockholmi Research Institute of Industrial Economics kutatói az etnikai heterogenitás és a társadalmi bizalom szintje közötti összefüggéseket vizsgáló, 1858 válaszadó feleletén nyugvó 2003. decemberi boszniai felmérés eredményeit elemzik statisztikai táblázatokkal gazdagon szemléltetett tanulmányukban. A különböző tudományágak kutatási eredményei kimutatták, hogy a magas bizalmi szint hathatósan segíti a demokratizálódást, beruházásokat, gazdasági növekedést, megfelelő intézményi működést, továbbá az erőszak csökkenését, valamint a társadalmi szereplők egészségének és egyéni boldogságérzetének a megőrzését. A bizalom – amely hosszú munka eredményeként alakul ki, viszont egyik pillanatra a másikra elveszíthető – tehát kulcsfontosságú tényező az államszocialista múlt és különösen az 1992–1995 közötti háború hatásait maga mögött hagyni igyekvő Bosznia-Hercegovina tartós talpraállításának a szempontjából. Amíg azonban a bizalom és annak gazdasági és politikai következményei témaköre viszonylag bőséges szakirodalommal rendelkezik, addig a bizalom és etnicitás kapcsolatára, valamint az egyéni bizalmat meghatározó tényezőkre irányuló kutatások meglehetősen ritkák. Ugyanezt a problematikát Bosznia vonatkozásában idáig egyetlen alkalommal vizsgálták (nevezetesen a World Value Survey által 1998-ban elvégzett felmérés készítői, akiknek a kutatása viszonylag magas bizalmi szintet állapított meg az ország lakóinak a vonatkozásában).

Etnicitás és bizalom

A társadalmi identitáselméletek különbséget tesznek általános érvényű (az emberekre általában vonatkozó) és részleges (az egyén saját szférájára korlátozódó) bizalom között, és alapelveként szögezik le, hogy az egyén a másikkal szemben annál bizalmatlanabb, minél távolabb érzi magától

az illetőt (szexuális orientáltságától kezdve egészen a politikai nézeteiig terjedő tekintetben). Az etnikai hovatartozás ugyancsak egy a bizalmat erősítő, illetve gyengítő lényegi tényezők sorában, következésképpen az etnikailag heterogén társadalmak feltételezhetően alacsonyabb fokú részleges és ezáltal alacsonyabb általános érvényű bizalmi hányadossal rendelkeznek.

Az etnikai heterogenitás általában hajlamos a társadalmi kölcsönhatás, továbbá az általános érvényű bizalom korlátozására. Ernest Gellner elmélete ideáltipikusan állítja szembe egymással az egyének közötti önkéntes érintkezésen nyugvó civil társadalmat az etnikai vagy vallási megfontolások determinálta szegmentált csoportok elvén alapuló társadalommal. Hozzá hasonlóan más kutatók (pl. R. Putnam) is kiemelt jelentőséget tulajdonítanak a társadalmi bizalom és együttműködés szemszögéből a társadalmi szerveződésekhez történő önkéntes állampolgári csatlakozás jelenségének. Vannak azonban olyan kutatók is, akik inkább a társadalmi érintkezések gyakorisága és az etnikai előítéletek növekedése (vagy csökkenése) közötti viszony dinamikus és kölcsönös jellegére helyezik a hangsúlyt. Utóbbi akkor prognosztizálható, ha az egymással érintkező csoportok azonos státusúak, közös céljaik vannak, az együttműködés terén függnek egymástól, valamint a hatóságok, törvények vagy szokások segítik az együttműködésüket. Az etnikai, politikai, vallási vagy jövedelmi szempontból polarizálódott társadalmak belső szerveződései azonban maguk is ugyanezen választóvonalak mentén oszlanak meg. Egy heterogén társadalmon belüli viszonylag homogén szerveződés erősítheti a csoporton belüli bizalom és együttműködés normáit, ugyanakkor gyengíti ugyanezen normákat a csoportok között. A fentiek értelmében a tanulmány alaphipotézise tehát a következőképpen hangzik: *„A boszniai régiók etnikai sokszínűsége feltételezhetően negatív hatással van az egyéni bizalom szintjére”*.

Az etnicitás és bizalom összefüggései tárgyában folytatott korábbi – Bosznián kívüli – kutatási eredmények egyfelől arra jutottak, hogy az etnikailag heterogén országokra jellemző bizalmi szint viszonylag alacsony, valamint, hogy a bizalom fogalma – legalábbis az Egyesült Államokban – negatív módon társul a közösségi heterogenitáshoz. Másfelől azonban arra is van példa – konkrétan afrikai országok esetében –, hogy az etnicitás önmagában nem gyakorol jelentős hatást a bizalomra. A Kelet-Európára vonatkozó kevés számú kutatás ugyanezt az ambivalens – egyfelől az etnikai homogenitás és a magasabb bizalmi szint együttes jelentkezésére, másfelől a bizalom és az etnikai hovatartozás közötti kapcsolat problematikus kimutathatóságra utaló – képet erősíti.

Az adatok és a leíró statisztika eredményei

A fentebb említett 1998-as felmérésben szereplő 26,9 százalékos bizalmi indexhez képest a 2003-as felmérés (a benne szereplő „Általában véve elmondható-e, hogy a legtöbb emberben bízni lehet, vagy az ember nem lehet elég óvatos az emberekkel kapcsolatban” kérdésre adott válaszok) eredménye csupán 14,5 százalékos általános bizalmi indexet jelez Bosznia-Hercegovinában. A felmérés elemzése során kapott értéket nagyban erősítik a térségben végzett hasonló jellegű kutatások következtetései is (így például egy 2003-ban a posztkommunista európai országokra jellemző civil társadalom gyengeségéről publikált kötet, valamint egy 2004-ben megjelent munka a társadalmi tőke jelenlétéről Közép- és Kelet-Európában). A bizalom általános szintje Boszniában – még a szűkebb értelemben vett térséghez képest is – a legalacsonyabb, jóllehet jelentős különbségek mutatkoznak az átlagosnál jóval magasabb bizalmi indexszel rendelkező, statisztikai értelemben etnikailag heterogén (nyugat-hercegovinai, Palétól keletre található és közép-boszniai), valamint a leginkább háború sújtotta (Goražde, Posavina és Una-Sana) kantonok között. Az általános bizalom terén megmutatkozó különbségek okai tehát korántsem a relatív etnikai heterogenitás vagy homogenitás tényében (Goražde és Trebinje kanton etnikailag a leginkább heterogén térségeknek számítanak, jóllehet nagyon alacsony bizalmi indexet mutatnak), sokkal inkább a közelmúlt történelmének véres etnikai konfliktusaiban keresendők.

Az általános eredmény finomítása érdekében a szerzőpáros *logit modellen* – $GTRUST=f(Ethnicity, Age, Gender, Education, Income, Rural, Active)$ – nyugvó statisztikai elemzése az etnikai hovatartozáson kívül az életkor, nem, iskolai végzettség, jövedelem, vidéki vagy városi lakóhely, illetve a társadalmi aktivitás változóit is számításba veszi. Ezen változók figyelembevételével a tanulmány két szerzője arra a megállapításra jut, hogy leginkább a háztartások jövedelmi viszonya gyakorol komolyabb hatást a bizalmi szintre – a magasabb bevétellel rendelkező háztartásokra magasabb bizalmi index jellemző, mint a mindennapi megélhetési problémákkal küzdő háztartásokra. Az iskolai végzettség, a lakóhely, a nem és az életkor ugyanakkor nem gyakorol számottevően kimutatható hatást. A társadalmi aktivitás ellenben ismét csak érzékelhetően pozitív hatással van a bizalomra, ahogy az etnikai homogenitás is jótékony hatással bír (különösen a horvátok körében).

Ön kiben bízik?

A fentebbi – az általános érvényű bizalomra – vonatkozó kérdés a részleges bizalomra irányuló kérdésfeltevés és az arra adott válaszok elemzésével együtt nyújt immár jóval komplexebb képet a bizalmat meghatározó tényezők pontosabb értékelése szempontjából. „Az emberek különbözőképpen vélekednek a különféle embercsoportokról. Az alábbi csoportokkal kapcsolatban Ön mindenkiben, a legtöbb emberben, csak néhányban vagy senkiben sem bízik?” formában feltett kérdésre a válaszadónak hat (család és rokonság; szomszédok; ismerősök; azonos nemzetiségűek; más nemzetiségűek; más szakmai, politikai meggyőződésű, anyagi vagy szociális helyzetű, lakóhelyű stb. emberek) kategóriában kellett választ adnia.

A válaszadók leginkább a saját családjukban és szomszédaikban, legkevésbé pedig a más nemzetiségű és más szakmai, politikai meggyőződésű, anyagi vagy szociális helyzetű, lakóhelyű stb. emberekben bíznak (ez utóbbi kategória bizalmi indexe szinte hajszálra megegyzik az általános érvényű bizalmi index 14,7 százalékával, amelyet csak a más nemzetiségűekkel kapcsolatos bizalom aránya múl alul a maga 13.6 százalékával).

Az adatok tüzetesebb elemzéséből mindazonáltal figyelemreméltóan érdekes következtetések adódnak. Azon személyek ugyanis, akik például csupán néhány saját nemzetiségű polgártársukban bíznak, ugyanezt vallják a más nemzetiségűekkel kapcsolatban is, de ugyanez állapítható meg a többi válaszlehetőséggel (a mindenkiben, a legtöbb emberben, illetve senkiben sem bízik felelettel) élő többi megkérdezett személlyel kapcsolatban is.

Konklúzió

A háború sújtotta Bosznia-Hercegovina bizalmi szintje alacsony és az utóbbi esztendőben ráadásul még csökkenő tendenciát is mutat. Az ország etnikailag heterogénebb régiói alacsonyabb bizalmi indexszel rendelkeznek, mint az etnikailag homogénebbek. A magasabb jövedelmű és nagyobb társadalmi aktivitást mutatók bizalmi indexe magasabb, mint a csekélyebb jövedelmű és mérsékeltbb társadalmi aktivitású személyeké. A bizalmi szint a családon kívüli személyekkel kapcsolatban viszonylag alacsony.

Ugyanakkor pozitív korreláció figyelhető meg a válaszadó saját nemzetisége és a más nemzetiségű személyekkel kapcsolatos bizalma között: amilyen mértékben az illető bizalommal viseltetik a saját nemzetiségéhez tartozókkal szemben, ugyanolyan mértékben bízik más nemzetiségű sze-

mélyekben is. A kutatás talán legfontosabb végkövetkeztetése éppen abban rejlik, hogy az etnicitás és bizalom közötti viszony korántsem egyértelmű. Jóllehet az etnikailag heterogénebb régiók bizalmi indexe alacsonyabb, ugyanakkor a más nemzetiségűek iránt bizalmatlanok (saját családjukat kivéve) a saját nemzetiségűkhöz tartozókkal szemben is azok. Következésképpen a legfőbb bizalomerősítő vagy -gyengítő faktorok körében az etnicitáson kívül más, például a történelmi tapasztalat kérdését is alaposabban vizsgálniuk kell a későbbi kutatásoknak és elemzéseknek.

Lajtai L. László

A Fehéroroszországi Lengyelek Szövetségének 2005. nyári incidense. Egy klasszikus példa a politika és média működésére napjaink Fehéroroszországában

Jarolimek, Stefan: The Case of Union of the Poles in Belarus in summer 2005 = Intellectual and Cultural Change in Central and Eastern Europe, 107–122. p.

A 2005 nyarán a Fehéroroszországi Lengyelek Szövetségét ért incidens két szempontból is jelzésértékű: egyfelől rávilágít az immár posztkommunista országokkal is kibővült Európai Unió és a mindinkább elszigetelődő Fehéroroszország viszonyára, másrészt ráirányítja a figyelmet a médiatudósítások fehéroroszországi, de a tágabb értelemben vett közép- és kelet-európai térségre is jellemző, eddig nem kellőképpen tanulmányozott, sajátos helyzetére. A legutóbbi elnökválasztást fölényesen megnyerő Aljakszandar Lukasenka sikerének titka, a tanulmány szerzőjének meglátása szerint, mindenekelőtt a fehéroroszországi tömegmédia feletti csaknem százszázalékos elnöki ellenőrzésében keresendő. A tanulmány egyetlen választott példán mutatja be, hogy a közszféra jelentős szereplőjének tekinthető hivatásos újságírás szabad működését miképpen akadályozzák és ezáltal miért nem képes a más társadalmakban olyannyira jelentős társadalmi kontroll szerepének a betöltésére Fehéroroszországban. A 2005-ös eset tanulmányozása világossá teszi, hogy Lukasenka elnöki újaválasztásának az alapjai már egy évvel az elnökválasztást megelőzően rendkívül szilárd formát öltöttek.

A Fehéroroszországi Lengyelek Szövetségét ért incidens

Fehéroroszországban hozzávetőleg mintegy négyszázezer lengyel származású személy él, akik az ország népességének körülbelül a négy százalékát teszik ki. A fehéroroszországi lengyelek érdekeit hivatalosan a mintegy ötvenezer tagot számláló és egyben az ország legnagyobb nem kormányzati (angol betűszóval: NGO) szervezetét jelentő Fehéroroszországi Lengyelek Szövetsége képviseli. A lengyel nyelvhasználat, kultúra, történelemoktatás, vallás- és oktatásügy érdekeiért kiálló szövetség tizenhat ügynevezett „lengyel házat” működtet Fehéroroszországban, főként az ország nyugati, a XVIII. század végéig és a két világháború között Lengyelországhoz tartozó területein.

2005 májusában a Lengyelek Szövetségének választmánya, nagy megleptésre a Lukasenkához hű Kruczkowskival szemben a rezsimmel kritikus Andzelika Boryst választotta elnökévé, a fehérorosz igazságügyminisztérium azonban felülbírált a döntést: Boryst kizárták a szövetségből és államcsíny előkészítésének vádjával állították a hatóságok elé. Ezt követően újabb elnökválasztásra került sor, amelynek során az egyedüli pályázóként talpon maradt 68 esztendő Józef Łucznikot választották a szövetség élére a Hrodna melletti Volkoviszsk városában, az állami média kivételével a nyilvánosság kizárásával lezajlott elnökválasztáson. Megválasztását követően az új elnök kinyilvánította, hogy nem fogja bírálni Lukasenka elnök rendszerét, amire válaszul a lengyel kormány – valamennyi lengyel parlamenti párt támogatásával – beszüntette a szövetségnek szánt félmillió eurós költségvetési támogatást, és megszakította kapcsolatát az új elnökkel.

A választást követő héten (július 27-én) a fehérorosz hatóságok megrohamozták a szövetség székházát, és őrizetbe vették a szövetség számos aktivistáját és néhány újságíró, akiket később szabadlábra helyeztek. Az eset kommentálásától a Belügyminisztérium elzárkózott, Lukasenka pedig azzal vádolta meg az országban élő lengyeleket, hogy a varsói kormány segítségével egy felkelés kirobbantását tervezték (ami korántsem volt meglepő, tekintettel arra, hogy a fehérorosz elnök Lengyelországot már évek óta a Fehéroroszország-ellenes amerikai politika európai hídfőjeként aposztrofálja).

A lengyel külügyminisztérium azzal vádolta a belorusz hatóságokat, hogy beavatkoznak egy nem kormányzati szervezet belügyeibe, majd pedig az Európai Unióhoz fordult segítségért. A lengyel-fehérorosz viszony azonban már a székház ostroma előtt egy héttel fagypontra jutott, amikor a belorusz hatóságok kiutasítottak három lengyel diplomatát az országból, amire Lengyelország hasonló lépéssel válaszolt, és hazarendelte minsz-

ki nagykövetét, Tadeusz Pawlakot, ezt követően pedig Fehéroroszország megtiltotta egy lengyel kormánydelegációnak, hogy az ország területére lépjen. Lengyelországban 2005. augusztus 28-án az ország legfontosabb pártjainak vezetői részvételével zajló kerekasztal felszólalói a Lukasenka-rezsim elleni erőleyesebb nyomásgyakorlás mellett emeltek szót.

Az incidenről tudósító médiabeszámolók a sajtóban

A szerző megállapításai szerint a közép- és kelet-európai médiák átalakulásaival foglalkozó tanulmányok egyik legfőbb hiányossága, hogy kevés figyelmet szentelnek a médiatudósítások tartalmi vizsgálatára és azok átalakulásaira, tekintve, hogy leginkább a törvényi, politikai, példányszámbeli és terjesztési változásokra fókuszálnak. Márpedig az előbbihez nem csupán a nyugati kommentárok, hanem az adott ország – esetünkben Fehéroroszország – állami és független sajtótermékeiben megjelenő tartalmak behatóbb tanulmányozására is szükség van.

A vizsgálat tárgya nem pusztán a média mint olyan, hanem a német kommunikációtudományi rendszerelmélet által leírt nyilvános szféra és annak legfontosabb alrendszere, az „újságírás” számára biztosított pluralitás feltárása. A társadalmi kontroll és orientációs szerepet betöltő pluralitás négyféle indikátor mentén vizsgálható: 1. az információhoz való szabad és nyitott hozzáférés; 2. a politikai vélemények; 3. az összetettségi szintek és 4. a kommunikatív visszacsatolás pluralitása szempontjából.

Általánosságban megállapítható, hogy a fehéroroszországi médiumok, rádió- és televíziótársaságok szinte kivétel nélkül állami kézben vannak, a kevés számú magánszolgáltató pedig főképp szórakoztatásra korlátozza a tevékenységét, ezért leginkább a nyomtatott sajtótermékek terén nyílik mód az alternatív vélemények megszólaltatására, jóllehet, a magánkézben lévő sajtótermékek kisebbségben vannak, és gyakorta maguk is ki vannak téve a hatósági zaklatásoknak.

A szerző lényegében két fehérorosz sajtótermék, az elnöki adminisztráció kezében lévő és hivatalos propagandakiadványként szolgáló legnagyobb példányszámú napilap, a *Szovjetszkaja Belorusszija* és a magánkézben lévő, manapság már csak külföldön (az oroszországi Szmolenszkben) nyomtatott és a korábbiakkal ellentétben csupán heti két alkalommal megjelenő (a 2004 óta betiltott *Belorusszkaja Delovaja Gazeta* utódjának tekinthető) *Delovaja Gazeta* három-három tudósítását veti össze egymással a fentebb ismertetett eseménysorral kapcsolatban.

A *Szovjetszkaja Belorusszija* tudósításaiban a konfliktus maga egy Lengyelország és Oroszország közötti szélesebb nemzetközi konfliktus-sorozatba ágyazódik, ezáltal alapvetően lényegtelenné válik. Kiemelik

továbbá ezen írások, hogy a lengyel politika illetéktelenül avatkozik belorusz belügyekbe, és hogy ezt maga a lengyel közvélemény is sérelmezi. Lengyelország félreérthető magatartása ellenére azt hangsúlyozzák, hogy Fehéroroszország nyitott a problémák konstruktív rendezésére, mindazonáltal megkérdőjelezi a Fehéroroszországi Lengyelek Szövetsége létezésének az értelmét. Végeredményben pedig leszögezhető, hogy a fentiekben részletesen ismertetett konfliktust magát és annak kiváltó okait egyáltalán nem ismertetik.

A kormányzati állásponttal szembeni (jóllehet, mérsékelt hangvételű) alternatív vélemények tipikus példájának tekinthető *Delovaja Gazeta* beszámolóiban tényszerű tudósítást kapunk az incidensről, az események időbeli sorrendjéről és az újságírókat ért atrocitásokról. Emellett a vélemények pluralitását azáltal igyekeznek megvalósítani, hogy az események tényszerű bemutatása mellett kommentár nélkül idézik a politikusok és az állami média megnyilvánulásait. A konfliktust ráadásul egy demokratikus átmenet vagy forradalom lehetséges kiindulópontjaként láttatják, a lengyel kormány álláspontját pedig az állami médiától eltérő hangsúllyal ismertetik és az előbbiektől által nem idézett politikusokat is megszólaltatnak.

Konklúziók

A vizsgálat egyik – ha nem a legfőbb – tanulsága a fehéroroszági állampolgárokat sújtó krónikus információhiány jelenségének a tanulmányozása. A belorusz hatóságok teljes mértékben tudatában vannak a média felett gyakorolt ellenőrzés biztosította hatalom jelenségének – korántsem véletlen tehát, hogy miért szűnt meg az utóbbi években annyi sajtótermék, és tiltottak ki annyi külföldi hírügynökséget az országból. A fentebb bemutatott rövid esettanulmány világossá teszi, hogy a sajtótudósítások terén napjaink Fehéroroszországában aligha lehet pluralitásról beszélni (még a független sajtótermékek esetében sem, legalábbis ami a pluralitás négy indikátora jelölte szinteket illeti), márpedig – a közép- és kelet-európai átalakulási folyamatok jobb megértése érdekében – ezen jelenség vizsgálatára mind a politika- mind pedig a kommunikációtudománynak a jövőben nagyobb és szisztematikusabb figyelmet kellene szentelnie.

Lajtai L. László

SZEMLE

Kisebbségi politika

**A kisebbségek Kelet-Európája a diktatúrák lebomlása után –
konfliktus és integráció**

Minderheiten in Osteuropa. Ansprüche, Rechte, Konflikte. Hrsg.: Manfred Sapper, Volker Weichsel, Andrea Huterer, Achim Güssgen = Osteuropa. Jg. 2007. H. 11. 280. pp. (tematikus szám)

A Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde (Német Kelet-Európa-kutató Társaság) égisze alatt Berlinben megjelenő folyóirat és a Hessische Landeszentrale für politische Bildung (Hessen-tartományi Politikai Oktatási Központ) 2006 novemberében tartott közös konferenciát, amelynek a folyóirat-különszámban közölt 16 előadása összesítő képet ad a poszt-kommunista országok etnikai kisebbségi és kisebbségjogi viszonyairól. Előljáróban a szerkesztők rámutatnak: a valós kép éppen a demokratikus átalakulás folyamatában, az érdekek szabad artikulációja nyomán tárul fel valódi arányaiban. Ugyanők a témák előadóival együtt, az exjugoszláv vagy a kaukázusi térség drámai fejleményeitől eltekintve, viszonylag elégedettek a kisebbségi politikákban a konfliktuskezelés és feszültségoldás terén felmutatott eredményekkel.

Kelet-Európa államhatárokkal átszabdalt etnikai térképén nem található olyan állam – legyen az a legkisebb területtel bíró szuverenitás is –, amely ne „dicsekedhetnék” valamely közelebbi vagy távolabbi szomszédjának kisebb-nagyobb etnikai nyúlványával, autochton vagy valamely időpontban betelepült szigetével, illetve diaszporájával. Ezek többnyire a korábbi birodalmi dimenziók – egyes utódállamok előnyére, mások hátrányára történő – „nemzeti” leosztásának termékei, adott egykorú történeti-politikai konstellációk szerint. Magyarország az első világháborút követő, később újra megerősített területi csonkításaival és több milliós magyarság kisebbséggé válásával kétségtávan az utóbbiak közé tartozik, így nem véletlen, hogy az érdekükben folytatott anyaországi politizálás – az utazások megkönnyítését vagy a kettős állampolgárság felvetését is beleértve – a prioritások sorába emelkedett. Egy másik szélsőséges helyzet túsza a Szovjetunióból történt kiválás után Észt- és Lettország. A szovje-

tizálás során (főképp az ipari központokban) nagyobb teret nyert orosz „kisebbség” mintegy 30 százalékon álló arányával, amelynek állampolgári befogadását egyebek között a nem könnyű nyelvvizsga letételétől is függővé tették. A legsajátságosabb az Orosz Föderáció, egyes határ-autonómiákat kivéve, zömmel enklávé helyzetű autochton etnikai színtoltjainak láncolata. A létszámbeli adottságok szerint egyébként Magyarország negyedmagával (Csehország, Lengyelország, Szlovénia) a 10 százalék alatt részesedő kisebbségek országa, szemben az összes többivel, ahol ez az arány 10, sőt akár 20 százalék feletti.

A nemzeti-etnikai többségek és kisebbségek összefonódását egy szövetségi államon belül reprezentáló Jugoszlávia felbomlása véres és hosszan tartó etnikumközi hadjáratok, nem egyszer kölcsönös népirtás közepette ment végbe a nagyszerb nacionalizmus mentén. Katonai és politikai vezetők feleltek (ha csak még most is nem körözés alatt állnak) háborús bűneikért. Bosznia-Hercegovina daytoni béke-konstrukciója recseg-ropog. A Szerbia megfenyítésével egybekötött koszovói békéltetési menetrendje egy autonómia szintű entitás precedens nélküli kiválása felé halad, ami az ENSZ BT-vel is szembe megy. Hasonló folyamatnak az Orosz Föderáció Csecsenföldön ismételt katonai fellépéssel igyekszik útját állni. (A Koszovó-tanulmány szerzője 2006-ban a tartomány státuszára vonatkozó döntés minél távolabbi időpontra halasztását ajánlja.) A Hegyi-Karabah körüli azeri-örmény összeütközés, az Abházia és Dél-Oszétia miatt állandósult grúz-orosz-ingus vita vagy a moldvai-orosz patthelyzet Transzniszftriában, mint egyelőre a csecsenkérdés is, a „jegelt” konfliktus állapotát vette fel, amelynek végső kimenetele tulajdonképp nyitott. A tizenhatból hat előadó foglalkozik ezekkel az etnopolitikai konfliktusövezetekkel.

Egyebekben a demokratikus konszolidáció körülményei között intézményesülő kisebbségi státuszformákról, a jogintézményi építkezés tágabb társadalmi-politikai összefüggéseiről, pozitív eredményeiről vagy deficitjeiről van szó – elméleti és gyakorlati megközelítésben. Egbert Jahn (Európai Társadalomkutató Központ, Mannheim) sorra veszi azokat a tényezőket, amelyek egy-egy kisebbség sorsát (főként együttes hatással) alakítják: létszamarány, települési helyzet, társ kisebbségek jelenléte, történelmileg meggyökeresedett identitástudat foka, a többségi társadalom demokraciakultúrája, a többségi állam és az anyaország közötti viszony stb. Integratív nemzetiségi politikára törekvő vagy készíthető nemzeti politika mindezekelőtt államalkotó tényezőnek ismeri el kisebbségeit, szervesen ebből vezetve le az egyezményes jogosítványokat. Ellenkező esetben represszív, kiközösítő vagy homogenizáló szándékú politika lép előtérbe, a többségi állam szempontjából is ritkán üdvöztető következményekkel. (A lojalitást erősítő integratív politika előbb fejthet ki asszimiláló hatást.) A kisebbségi

szeparatizmus valós vagy képzelt veszélyére hivatkozó többségi politika gyakran önnön szűkkeblőségének elleplezésére szolgál. Thomas von Ahn (Hungarológiai Központ, Hamburg) Magyarország-tanulmányában utal arra: a határon túli magyarok kettős állampolgársága ügyében néhány éve kiírt referendum negatív eredménye remélhetőleg végképp kihúzta a talajt a szomszéd-államokban a szeparatizmust illető vélelmek és vádaskodások alól.

Pozitív példák a kisebbségi viszonyok konszolidációjára, a tényezők megfelelő együttállásával: az amúgy szerény létszámú szorbság nyelvi-kulturális pozitív diszkriminációja két német keleti (volt NDK-) tartományban, a kasuboké Lengyelországban. (A két témát egy-egy önálló referátum képviseli.) Kevésbé megnyugtató a kelet-európai társadalmak számára szinte átfogó kihívást jelentő roma-integráció állása, amelynek súlyponti eleme nem is az etnikai-kulturális tényező, hanem a szociális felzárkóztatás és társadalmi elfogadtatás. J. Krauss (Humboldt-Egyetem, Berlin) minderről a legnagyobb számú roma lakossággal bíró európai állam, Románia példáján ad számot.

Megfogható, érdemleges jogosítványokat az autonómia-státuszok vagy a parlamenti képviselet biztosítanak. A konferencia-előadók sincsenek azonos állásponton a tekintetben, hogy a térben lehatároló területi vagy a területiségtől elvonatkoztatott, tehát a célterületen kívül települt egyéneket is lefedő perszonális autonómia lehet-e inkább üdvöztető. Az instruktív jogosítványokkal bíró fórumok (EBESZ, ET) aszimmetrikus szisztémáját elemző tanulmány (S. Riedel, Nemzetközi Politikatudományi és Biztonságpolitika-kutató Intézet, Berlin) akármelyikkel szemben bizalmatlan, utalva az igények végtelen sokszorozódásának veszélyére. A mozaikelvű svájci kantonrendszer, amely történelmileg csiszolódott össze fokozatosan, B. Schoch (Hessen-tartományi Béke- és Konfliktuskutatási Alapítványi Központ) szerint, ha ihlette is a Bosznia-Hercegovina számára kimódolt daytoni tervet, receptszerűen nem utánozható; a megegyezésre kész partnerek egyetértése és együttműködése nélkül nem működik.

A svájci struktúra lényege a föderalizmus. A föderalizmus újabb kísérlete, jóllehet eltérő keretekben, az az oroszországi kisebbségi föderalizmus, amely a szuverenitás-szintű és belső autonómiák rendszerét, valamelyest ez esetben is történelmi előzményekre visszanyúlva, az orosz óriás-nemzet mellé rendeli, és emellett perszonális autonómiát kínál az ezeken belül koncentrált települtséget nélkülöző, további etnikumoknak. A. Heinemann-Grüder (jeles föderalizmus-kutató, Humboldt-Egyetem, Berlin; szentelt könyvterjedelmű munkája ugyanebben a témában: *Der heterogene Staat*, Berlin, 2000) plasztikus rajza az etnikai területi autonómiákkal szervesített Orosz Föderációról, egyben a jogosítványok putyini

leszűkítéséről – tanulságos általában az autonómiák hasznát és egyidejű rizikóit illetően is (gyakorló szeparatizmus, lásd Csecsenföld, etnobiznisz).

M. Edinger és M. Kuklys (Halle – Jena) kiemelten Bulgária, Románia, Szlovákia példáján meggyőzően érvelnek a kisebbségi parlamenti képviselő gyakorlatának konfliktus-fékező, konfliktus-megelőző ereje mellett, ami a kisebbségi pozíció országos politikai megmértetésében, a többségi előítéletességet visszaszorító hatásában áll. Az előadók külön kiemelik a romániai és szlovákiai magyar pártok sok ellenállást legyűrő, sikeres szereplését, több cikluson át megvalósult kormányzati szerepét, ami a lélekszámában, persze imponáló kisebbség államalkotó tényezőként való jelenlétét is demonstrálja az állampolgárság előtt. Demokráciagyakorlat ez a javából, még ha folyamatában viták keresztjébe is kerül. Jelentősebb létszámszázadú kisebbség számára, reprezentativitás mértékében párttörvénytől, választási törvénytől és a kisebbségi társadalom aktivitásától függően valódi lehetőség a parlamenti küldöttállítás, akár etnikai, akár – adott választókerületből – világnézeti párttalajon, vagy pedig kisebbségek számára megnyitott kiegészítő választókerületi jelöltállítás (utóbbit lásd például Horvátországban).

Komáromi Sándor

Politika határok nélkül: a magyar belpolitika hatása a romániai kisebbségi kérdésre

Kulcsár J. László – Bradatan, Cristina: Politics without frontiers: The impact of Hungarian domestic politics on the minority question in Romania = Communist and Post-Communist Studies 40 (2007), 301–314. p.

Az utóbbi évek etnikai konfliktusokkal kapcsolatos vitái nagy hangsúlyt helyeznek az intézményi működés, a csoportdinamikák és a külső béketeremtők szerepének a vizsgálatára, ugyanakkor kevés figyelmet szentelnek az anyaországok belpolitikája által a más országban élő nemzeti kisebbségek életére gyakorolt sokrétű hatások elemzésére. A Kansas State University Szociológia, Antropológia és Szociális Munka Tanszékén tevékenykedő Kulcsár J. László és a Texas State Universityn dolgozó Cristina Bradatan közös tollából megjelent tanulmány az etnikai konfliktusok és a nacionalizmus elitista elméleti megközelítésének keretei között vizsgálva mutatja be a magyar belpolitikai eseményeknek az RMDSZ különböző frakcióira gyakorolt hatásának példáján keresztül azon mechanizmust, amelynek

következtében a magyarországi politikai küzdelmek meghatározó szerepet játszottak és játszanak az interetnikus kapcsolatokban.

A tanulmány bevezetője – természetesen mindenekelőtt Erdély vonatkozásában – röviden felvázolja Magyarország kapcsolatát a határon túli magyar közösségekkel a trianoni békeszerződéstől a (magyar és a román) rendszerváltozásig, majd rátér az RMDSZ megalakulásának körülményeire, amelyek a mai napig rányomják a bélyegüket annak szervezeti sajátosságára, nevezetesen, hogy az RMDSZ hangsúlyosan nem politika pártként, hanem ernyőszerű, különféle színezetű politikai platformokat és frakciókat tömörítő érdekvédelmi konglomerátumként igyekszik tevékenykedni, amelynek belső csoportosulásait azonban – épp szervezeti heterogenitása miatt – már a kezdet kezdetétől a saját szempontjaik és szimpátiáik szerint igyekeztek támogatni vagy gyengíteni a különféle pozícióban lévő magyarországi politikai erők.

Az új politikai frontvonalak és a konzervatív korszak (1989–1994)

A Romániában élő magyarok ügye a Ceaușescu-rezsim bukása és a rendszerváltozást betetőző első szabad választások közötti néhány hónapban a magyar közvéleményt foglalkoztató kérdések egyik legfontosabbikává nőtte ki magát, amelyet a választási küzdelemben valamennyi politikai párt igyekezett is a saját javára kiaknázni (a véres marosvásárhelyi események pedig tovább fokozták az erdélyi magyarok irányába megnyilvánuló magyarországi rokonszenvet).

A választások után megalakuló első szabadon választott magyar kormány és annak vezetője ráadásul egy történelmi sérelmekkel rendkívül megterhelt viszonyt kapott örököül, amelynek rendezését már az új miniszterelnök – azóta szállóigévé vált – első nyilatkozata (nevezetesen, hogy lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke kíván lenni), majd további történelmi allúzióktól bővelkedő kijelentései csak tovább nehezítettek. Az új (1945 óta első) konzervatív kormány egyfelől kevésbé érzékelt a nyugat-európai konzervatív politikai diskurzusban az elmúlt fél évszázadban végbement ideológiai és egyéb változásokat és hangsúlyeltolódásokat. Másfelől mindvégig felsőbbrendű magatartást tanúsított a posztkommunista átmenet útján sokkal rögzesebb úton haladó és a nyugati döntéshozók szemében jóval kedvezőtlenebb színben feltűnő Romániával szemben. Végül pedig mindinkább a saját nacionalista belső (majd hamarosan külsővé váló) bírálói nyomása alá került, különösen az FKGP majd az MDF pártszakadása után.

A szocialisták és az alapszerződés (1994–1998)

A posztkommunista utódpart – a térségben szinte szabályszerűnek minősülő – földcsuszamlásszerű győzelme után az új szocialista miniszterelnök sietett kijelenteni, hogy csupán tízmillió magyar miniszterelnökének tekinti magát, amellyel nem sok babért aratott a szomszédos országok vezetőinek körében, a határon túli magyar kisebbségi közösségek soraiban viszont annál nagyobb riadalmat keltett. A baloldali magyar kormány – mindenekelőtt külpolitikai megfontolásokból, a közelgő NATO- és EU-csatlakozás feltételeinek teljesítésére hivatkozva – előbbrevalónak tekintette a szomszédos országokkal való jó viszony fenntartását a határon túli magyar közösségek érdekeinek hatékony védelménél. Az európai intézmények által szorgalmazott román-magyar alapszerződés mihamarabbi tető alá hozása érdekében nem állt oda az RMDSZ ekkoriban már többedszerre előterjesztett autonómiakonceptiója mögé (amelyben intézményi autonómia mellett a romániai magyarok mindenekelőtt államalkotó státust követeltek maguknak), és abba a román kérésbe is beleegyezett, hogy az RMDSZ-t kizárják az alaptörvénnyel kapcsolatos bilaterális kormány szintű tárgyalásokból. A végül a két posztkommunista vezető, Horn és Iliescu által 1996. szeptember 16-án aláírt (és a magyar és román ellenzék, valamint az RMDSZ által egyaránt bírált) alapszerződés megkötése és a romániai választások után az új demokratikus kormányba felvettelt nyert RMDSZ előnyös politikai pozícióba kerülését követően azonban alapvető változások indultak be: a határontúli magyarok ügye immár lekerült a baloldali kormányt foglalkoztató legfontosabb kérdések napirendjéről, a magyar kormány jobboldali ellenzéke (élén az egyre inkább konzervatív hangvételű Fidesszel) pedig a hivatalos kapcsolattartás mellett (illetve egyre inkább helyett) mindinkább szorosabbá váló (sokszor informális) kapcsolatot kezdett kiépíteni az RMDSZ-szel, különösen is annak a (párt tiszteletbeli elnöki tisztségét betöltő) Tőkés László nevével fémjelezhető radikális szárnyával, ami vég eredményben a magyarországi belpolitikai megosztottságnak a határon túli magyar szervezetekbe történő exportálásához vezetett.

Az új konzervatívok és a státustörvény (1998–2002)

A szocialisták választási vereségét követően hatalomra kerülő új, immár korántsem anakronisztikus, sokkal inkább pragmatikus és radikális hangvételű konzervatív kormány kezdettől fogva világossá tette, hogy az RMDSZ radikális szárnyával szimpatizál. A radikális RMDSZ-es politikusok magánjellegű meghívására különböző szimbolikus események és ünnepek keretében rendszeresen Erdélybe látogató Orbán Viktor kényelmetlen helyzetbe hozta

az RMDSZ mérsékelt, kormányzati pozíciókat vállaló vezetőit, akiknek kormánypárti politikusokként minduntalan magyarázkodniuk kellett radikálisabb párttársaik megnyilvánulásai miatt, amelyeket különösen a szélsőséges román politikai erők előszeretettel állítottak pellengére.

2000-ben azonban újabb fordulatot vettek az események, amikor ismét az Iliescu-féle posztkommunista utódpart nyerte a választásokat, (kisebbségi) kormányt azonban így is csak az ellenzéki RMDSZ külső támogatásával tudott alakítani (amelynek hiányában a szélsőséges román pártok álltak volna Iliescu kormánya mögé). Mindeközben előrehaladott állapotba került a Fidesz által kidolgozott ún. státustörvény, amely a határon túli magyar közösségek számára ígért, ám megvalósíthatatlannak bizonyuló kettős állampolgárság helyett kívánt intézményes kapcsolatot létesíteni (az akkor már EU-tagállam Ausztriában élő magyarok kivételével) Magyarország és a Kárpát-medence magyar kisebbségei között még az ország európai uniós csatlakozása előtt. A státustörvény tervezete azonban erőteljes tiltakozást idézett elő a szomszédos államok részéről (különösen Románia és Szlovákia tekintetében, amely országok etnikai diszkriminációval és burkolt irredentizmussal vádolták Magyarországot), és kiváltotta az Európai Unió nemtetszését is, ami végül 2001 júliusában hivatalos formát is öltött és az Unió a törvénytervezet módosítását kérte Magyarországtól. Az Orbán-kormány végül olyan törvénytervezetet terjesztett az országgyűlés elé, amely előzőleg elnyerte a román diplomácia tetszését is, és amelyet a parlament elsőprő többséggel szavazott meg. A szélsőjobboldali szavazók kedvében jární kívánó Fidesz emellett egyre fokozódó nyomást próbált gyakorolni az RMDSZ-re annak érdekében, hogy az a radikális szárny irányítása alá kerüljön, a 2002-es választásokat azonban a Fidesz vezette kormánypárt külpolitikai erőfeszítéseinek sikere ellenére is elveszítette.

A második szocialista korszak és a radikális ellenzék (2002–2006)

A magyarországi szövetségeseiket ért váratlan választási vereség után zavarba került RMDSZ-en belüli radikálisok pozíciója a 2003-as belső tisztújításon tovább gyengült, ezért stratégiát váltva, RMDSZ-en kívüli alternatív szerveződések alakításába kezdtek (olyan, a korábbi radikális csoportosulásokból kinövő szervezetek létrehozása révén, mint a Magyar Polgári Szövetség vagy a Székely Nemzeti Tanács). E szervezeteknek azonban nem sikerült pártként bejegyeztetni magukat a 2004-es parlamenti választások előtt, amelyek végkimenetele következtében az RMDSZ egy új jobboldali koalíció részeként ismét kormánypozícióba került.

Mindeközben Magyarországon az új szocialista kormány – jóllehet, formálisan az Európai Unió felszólítására, mégis jól érzékelhető elégtételt

érezve – további módosításokkal csorbította 2003 nyarán a státustörvény hatályát, kivéve belőle, egyebek közt a határok feletti „egységes magyar nemzetre” vonatkozó kitételt. A korszak legjelentősebb vonatkozó politikai eseménye mindazonáltal a státustörvény módosításával elégedetlen Magyarok Világszövetsége által kezdeményezett (és végül a Fidesz által is felkarolt) kettős állampolgárságról szóló népszavazási aláírásgyűjtés, majd kampány volt, amelynek során a konzervatív ellenzék a választási vereség után kiábrándult saját szavazóbázisát igyekezett mozgósítani (az ügydöntő népszavazás kimenetelét tekintve végeredményben sikertelenül) a szocialista kormánypárt pedig az intézkedés következményeinek anyagi terheire appellálva buzdított a határon túli magyarok számára adandó magyar állampolgárság megszavazása ellen, és ezzel lényegében az anyagi ellenérdekeltség síkjára terelt népszavazás érdektelenségbe fulladt. A kettős állampolgárságról szóló népszavazási kampány során a frissen kormányra került RMDSZ – saját kormánypozícióját féltve – tartózkodott a markáns megszólalástól, annak sikertelen kimenetele után azonban sajnálatának adott hangot. A kettős állampolgárságról szóló népszavazás egyben ismételt kudarcot jelentett a Fidesz és az RMDSZ radikális (immár külső) ellenzéke számára.

Konklúziók

A szerzőpáros meglátásai szerint a posztkommunista félműltból való átmenet idején megerősödő nemzetállam-építési tendenciák mind Magyarországon, mind pedig Romániában alkalmas terepet jelentettek a politikai elit számára, hogy a gazdasági, szociális és egyéb belpolitikai természetű problémákról Erdély kapcsán a nemzeti kérdésre tereljék a figyelmet. A más határon túli magyar érdekvédelmi szervezetektől különbözően – egészen a legutóbbi időig – egységesnek megmaradó RMDSZ politikai és ideológiai szempontból ernyőszerű szerveződése egyszerre jelentett számára előnyt és hátrányt, hiszen kiszolgáltatta őt a mindenkori magyarországi belpolitikai fordulatoknak. Az RMDSZ példája ugyanakkor arra is rámutat, hogy egy kisebbségi szervezet adott esetben akár sikerrel is ellenállhat az anyaországból őt ért nyomásgyakorlásnak, és hogy az anyaországi segítségnyújtás nem minden formája jelent hatékony segítséget a kisebbségi közösségnek, főként akkor, ha az gyengíti a többségi társadalom politikai tényezőivel folytatott alkukban kiharcolt pozícióját. Mindemellett a harmadik, nemzetközi fél (jelen esetben az Európai Unió) által a szemben álló felekre gyakorolt kényszer általában jótékony hatással bír a konfliktusok kezelésére, noha ez a befolyás csak bizonyos pontig és mértékig tud érvényesülni. A hosszú távú és mély történelmi gyökerekkel bíró interetnikus

konfliktusok tartós és megnyugtató rendezése Európában valószínűleg a helyi szintű autonómiák és a regionális identitásformák megerősödése révén válik majdan lehetségessé.

Lajtai L. László

A bolgár etnikai modell: valóság vagy ideológia?

Rechel, Bernd: The 'Bulgarian Ethnic Model' – Reality or Ideology? = Europe-Asia Studies, vol. 59. 2007. no. 7. 1201-1215. p.

A bolgár átmenet egyik kulcsa a bolgár etnikai modell. A cikk szerzője azt vizsgálja, milyen érvekkel támasztják alá ezt a modellt és milyen kapcsolatban van a valósággal. A modellt három összefüggésben szokás értelmezni: az első a békés rendszerváltáshoz kapcsolódik, a második a török kisebbség sikeres politikai részvételéhez, míg a harmadik az etnikai és valósi türelem bolgár hagyományaira reflektál.

Bulgária évszázados türelmessége nemzeti és vallási kisebbségei iránt a bolgár politikai diskurzusok szerves része. A bolgár politikusok rendszeresen hivatkoznak erre bel- és külföldön egyaránt, sőt a bolgár megoldást mintaértékűnek, ezáltal a térség többi országába is exportálhatónak tartják. A bolgár etnikai modell pozitívumait az ország társadalomtudósai is gyakran hangsúlyozzák.

A bolgár etnikai modell az 1990-es évek szülötte. 1989 és 1990 fordulóján az ország véres etnikai konfliktus szélén állt. 1989 nyarán törökök tömegei menekültek el az országból. A bolgár nacionalisták nyomására az 1991-es alkotmány korlátozta a kisebbségek jogait. Az évtized végére azonban Bulgária elfogadta az ET kisebbségvédelmi keretegyezményét.

A bolgár etnikai modellt leginkább a török Szabadság és Jog Mozgalom favorizálta a parlamentben, de a többi politikai erő is elfogadta. Egy török politikus, Ahmed Dogan pl. a legmagasabb rangú állami kitüntetésben részesült a nemzetiségi béke és a tolerancia építésében játszott szerepéért.

A továbbiakban a bolgár etnikai modellt a szerző az ország négy kisebbségével veti össze. A 2001-es népszámlálás szerint Bulgária lakosságának 83,9 százaléka vallotta magát bolgárnak, 9,4 százaléka töröknek és 4,7 százalék cigánynak. Gyanítható azonban, hogy a cigányok valódi száma magasabb a mértéknél. Ugyan a népszámlálás során nem létezett pomák (bol-

gár nyelvű muszlim) kategória, mintegy 50 000 ember vallotta magát bolgár muszlimnak. A negyedik kisebbség az 5000 főt számláló macedónok.

A bolgár etnikai modellt veszélyeztető tényezők közé sorolandó a diszkrimináció, a pozitív kisebbségi jogok szinte teljes hiánya és a bolgár nacionalista pártok magas támogatottsága.

A diszkrimináció különösen a cigány kisebbséget sújtja. Közép-Európából máshol is ismert problémák ezek: a romák alacsony képzettséggel rendelkeznek, szegények, gyakran fallal vagy kerítéssel körbevett gettókban élnek a városokon kívül, kirívóan alacsony szintű lakásokban. Míg a többi kisebbséggel szembeni előítéletek csökkentek a kilencvenes évek során, a cigányellenesség nőtt a bolgár lakosság, a média és a politikusok körében is. A rendőrség és az igazságszolgáltatás is gyakran hátrányosan különbözteti meg a cigányokat. Sűrűn előfordul fizikai erőszak is a romák ellen, az elkövetőket viszont sok esetben nem büntetik meg, a károsult fél pedig nem kap kártérítést. Több cigánytól tagadták meg a helyi hatóságok az őket egyébként megillető segély kifizetését. A romák sokkal rosszabbul képzettek, mint a többségi nemzet tagjai. A cigány gyerekek közül szinte senki sem tanul tovább az általános iskola után, a legtöbben szegregált osztályokban tanulnak. A cigányok diszkriminációja tehát megkérdőjelezi a bolgár etnikai modell működőképességét. Egy roma politikus szerint a bolgár etnikai modell csak a törököket tudta integrálni, amit a részben a bolgár hatóságok is elismertek.

A pozitív kisebbségi jogok területén sincs túl sok biztató fejlemény. Az iskolákban kisebbségi nyelven csak az adott irodalmat oktatják, a többi tantárgy tanítása bolgárul folyik. Problémás a hatóságokkal való kapcsolattartás nem bolgár nyelven. A bolgár közvélemény nagyobb része ellenezné nem bolgárok kinevezését polgármesteri, tartományi vezetői vagy miniszteri posztokra. Bár Bulgária elismeri, hogy léteznek nemzeti kisebbségek az országban, ezt a jogot mind ez ideig megtagadták a pomákoktól, akiket a múltban erőszakkal eliszlamosított bolgárnak tekintenek. Bár a macedónokat is bolgároknak tekintik, a legutóbbi népszámláláson már legalább létezett ilyen etnikai kategória. Sem a pomákok, sem a macedónok nem tartoznak a védelmezendő nemzeti kisebbségek sorába. A bolgár párttörvény és az 1991-es alkotmány is megtiltják etnikai alapon szerveződő pártok létrehozását. Ezen az alapon bolgár politikusok a kilencvenes évek elején többször is megpróbálták betiltatni a török kisebbség által létrehozott, de a törvényesség betartása végett minden bolgár állampolgár felé nyitott Jog és Szabadság Mozgalmat. Az Alkotmánybíróság azonban nem tiltotta be a pártot, jelentősen hozzájárulva a konszenzus kialakításához. A legnagyobb török párt mérsékelt politikája igen pozitív hatást gyakorolt a modus vivendi létrehozásában. Más, kisebb török, macedón és cigány pártokat viszont

betiltottak. Különösen a macedón pártok életét nehezítették meg a bolgár bíróságok, többször is azon az alapon tiltva be őket, hogy az ország integritása ellen dolgoznak.

A harmadik fontos tényező, ami a bolgár etnikai modell ellen dolgozik, a nacionalista pártok jelenléte. Bár a rendszerváltozás során és azt követően a kimondottan kisebbségellenes, nacionalista pártok elég gyengén szerepeltek a választásokon, ez leginkább annak a számlájára írható, hogy a nagy pártok átvették a nacionalisták programját. Az évtized során a kisebbségellenes jelszavak valamelyest visszaszorultak, de el soha nem tűntek. Komoly változást hozott a 2001. év, amikor a török párt először lett a kormánykoalíció tagja. 2005-ben viszont egy nyíltan török-, zsidó- és cigányellenes, nacionalista párt, az Attaka komoly eredményt ért el a választásokon, megszerezve a szavazatok 9 százalékát. A párt vezetője, Volen Siderov a 2006-os elnökválasztásokon a szavazók majdnem negyedét tudta megnyerni programjának. Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a bolgár kormánynak igen nehéz lesz a kisebbségek további integrálása.

A bolgár etnikai modell tehát azt sugallja, hogy a viszonylagos erőszakmentesség oka a bolgár társadalom hagyományos toleranciája a nemzeti és vallási kisebbségekkel szemben. A fenti problémák viszont megkérdőjelezzik ezt az értelmezést. Inkább a török párt mérsékelt politikája és a centralizált bolgár nemzetállam megléte (tehát a föderalizmus hiánya) vezetett ahhoz, hogy Bulgáriában nem került sor polgárháborúra. A pozitív jogok hiánya, a politikai életben rendszeresen előforduló kisebbségellenes retorika azonban semmivel sem teszi különbbé Bulgáriát Közép- és Kelet-Európa többi országánál, leszámítva néhány volt jugoszláv köztársaságot. A nemzeti kisebbségek létét csak 1999-ben ismerték el, és egyes csoportok még most sem nyerték el ezt a státuszt. A bolgár etnikai modell tehát csak a politikai retorikában létezik, leginkább a török párt törekvéseinek megfelelően és az EU felé mutattva Bulgária szebbik arcát.

Varga Bálint

A latinok és fehérek egyenlőtlen képviselete

Griffin, John D. – Newman, Brian: The Unequal Representation of Latinos and Whites = The Journal of Politics, Vol. 69. 2007. No. 4. November; 1032-1046. p.

Bár az Egyesült Államok állampolgárainak politikai egyenlőségén alapul, az állampolgárok nincsenek egyenlően képviselve. A *latino** kisebbség annyira alacsony fokon vesz részt a politikai és társadalmi életben,

hogy bizonyos megfigyelők szerint nem is beszélhetünk *latino* politikai reprezentációról. A fentiek alapján két kérdés merül fel: milyen mértékben reprezentálják jobban a fehérek érdekeit a kongresszusi képviselők a név szerinti szavazások alkalmával, illetve hogy mennyire befolyásolja a választási részvétel, a választási körzetek etnikai összetétele és a párhovatartozás a fehér és a *latino* csoportok súlyát?

Eddig általában a fekete népesség alulreprezentáltsága volt a vezető téma a kérdéssel foglalkozó irodalomban. Mivel a *latinok* az Egyesült Államok legnagyobb és leggyorsabban növekvő kisebbsége, ezért indokolt a nagyobb figyelem irányukba. Másik új szempont a kormányzati cselekvésben megnyilvánuló egyenlőség kérdése. Eddig ugyanis nem kapott sok figyelmet annak vizsgálata, mennyire ügyelnek a kormányzati szereplők az adott csoportokra, különösen az etnikai közösségekre, így nem teljesen világos, hogyan kerülnek egyes személyek és csoportok privilegizált helyzetbe.

Több tényező is azt vetíti előre, hogy a *latino* kisebbség képviselete nem egyenlő a fehérekével. Először is általában a politikai aktivitás és a reprezentáció között erős összefüggés van. Mivel a *latinok* rendszerint sokkal kevésbé aktívak a kongresszusi választások alkalmával, mint a fehérek (2004-ben pl. a fehérek 65,4%-a, míg a *latinoknak* csak 47,2%-a szavazott), ezért várható, hogy képviseletük is gyengébb.

Másodszor, a *latinok* alacsonyabb jövedelműek. 2003-ban egy átlag *latino* háztartás a egy átlag fehér család jövedelmének csupán 69 százalékával rendelkezett. Márpedig az általános szabály az, hogy a magas jövedelmű csoportok jobban képviseltek.

A harmadik tényező, ami a *latinok* alacsonyabb képviseletét sugallja, a *latinok* száma a kongresszusi választókerületekben. Egy átlagos választókerület 13 százaléka *latino*. Azt várhatnánk, hogy minél magasabb egy adott körzetben a *latinok* aránya, annál jobban képviselik majd érdekeiket a kongresszusban. Csakhogy a fehér választók magasabb aktivitása miatt ez nem feltétlenül van így, sőt az olyan kerületekben, ahol viszonylag magas a nem fehér kisebbség száma, a fehérek aktivitása még inkább megnő.

Az utolsó faktor, ami a *latino* képviseletet befolyásolhatja, a párt-hovatartozás. Hagyományosan a Demokrata Párt vállalja magára a nem fehérek képviseletét, bár ez az állítás inkább a feketékre, mint a *latinokra* igaz. Az várható tehát, hogy a demokrata képviselők közelebb állnak a *latinokhoz*, mint a republikánusok. A demokrata képviselők általában azonban liberálisabbak, mint *latino* választóik.

Mennyire vannak messze a *latino* választók fehér képviselőiktől, és vajon hogyan aránylik ez a fehér polgárok és képviselők távolságához? A kutatás alapjául szolgáló adatok egyrészt a 2001-2002-es kongresszusi

ciklus során a név szerinti szavazások eredményei, illetve a 2000-ben felvett National Annenberg Election Survey. A két adatcsoport alapján tehát fel lehet állítani egy metódust, amivel ki lehet mutatni, hogy egy adott képviselő mennyire cselekszik választói preferenciáival összhangban. Ez az adat megmutatja, hogy egy adott csoport véleményét mennyire veszik figyelembe a döntéshozók, és hogy pontosan mekkora a csoportok közötti távolság.

Nincs kétség afelől, hogy a *latinok* és a fehérek politikai preferenciái eltérnek egymástól, sőt egy friss kutatás szerint több különbséget, mint azonoságot fedezhetünk fel a két csoport között. Fontos azonban leszögezni, hogy nem létezik egységes *latino* nézet, mert a mexikói, Puerto Rico-i, kubai és egyéb háttérű csoportok között is sok eltérés van. A származási hely szerint meghatározott alcsoportok alapján azonban nem lehet elvégezni a vizsgálatot a megfelelő mennyiségű adatok hiányában, ezért mégis általában a *latinokat* vetik össze a fehérekkel.

A statisztikai vizsgálatok azt mutatják, hogy a *latino* választók egy öt-pontos skálán 1,061 pontra vannak fehér képviselőiktől, míg a fehér polgárok esetében ez a távolság csak 0,981. A fehér és a *latino* választók és képviselőik közötti távolság tehát elég magas, 0,80. Azokban a kerületekben, ahol fekete képviselőt választottak, a *latino* választók és a fekete választók távolságának különbsége a képviselőtől még nagyobb.

Ezeknek az adatoknak az elemzésében hasznos a más társadalmi csoportokkal való összevetés. Egy ilyen lehetséges összevetés a vagyoni különbségek alapján történik. A 25 000 dollár alatti jövedelmű háztartások és a 75 000 dollár feletti jövedelmű háztartások távolságának különbsége képviselőiktől 0,07 pont a gazdagabb réteg javára. Ez az adat tehát alacsonyabb, mint a *latino*-fehér különbség, tehát az etnikai hovatartozás inkább meghatározó, mint a vagyoni. Sőt, a *latinok* és fehérek közötti különbség magasabb, mint bármely módon meghatározott csoportok között (vagyon, képzettség, nem, kor, etnikum). A *latinok* további alcsoportokra bontása alapján megállapítható, hogy a Puerto Rico-i, de különösen a mexikói származásúak a *latino* átlagnál is messzebb vannak képviselőiktől, a kubaiak viszont 0,16 ponttal közelebb vannak hozzájuk, mint a fehér átlag.

A modellt újabb adatok bevonásával tovább lehet finomítani. A fehér és a *latino* csoport közötti különbség egyik fontos oka ez alapján a választási részvételben tapasztalható eltérés. Ennél kisebb eltérést okoz a vagyoni helyzet különbsége. A harmadik vizsgált tényező a „fehér visszahatás” jelensége: vagyis a fehérek növekvő aktivitása jelentős létszámú kisebbség esetén. Ez magyarázhatja meg, hogy a 40-50 százalékban *latinok* által lakott körzetekben miért kiemelkedően magas a *latino* polgárok és a képviselők közötti távolság. Bár a 19 *latino* kongresszusi képviselő kö-

zül csupán három volt republikánus a 2001–2003-as ciklusban, ezért mély elemzést nem lehet végezni, az adatok mégis egyértelműen azt mutatják, hogy a *latino* demokrata képviselők közelebb álltak *latino* választóikhoz, mint a republikánusok.

A *latino* polgárok képviseletének hatékonyságát ezek alapján a következő módszerekkel lehet növelni. Először is, a *latino* választók aktivitása csökkenti a képviselőtől való távolságot. A választási részvétel növelése azonban nem egyszerű feladat, mert egy sor nyelvi, kulturális és állampolgársági akadályt ehhez le kell győzni. Másodszor a *latino* demokrata képviselők magasabb száma is a képviseleti távolság csökkentésének eszköze. Ennek legegyszerűbb módszere a választási körzetek átszabása lenne úgy, hogy több legyen a *latino* többségű kerület. (Az Egyesült Államokban minden választás előtt átszabják a körzeteket). Ez azonban általában nem állna a demokrata párt érdekében, mert ekkor a szomszédos kerületekben kerülhetne hátrányba, ami végső soron a demokrata képviselők számának csökkenéséhez vezethetne. Egy nyilvánvaló módszer azonban nem tűnik annyira célravezetőnek: a jövedelmi különbségek csökkentése, tehát a *latino* kisebbség gazdasági segítése nem fogja közelebb vinni őket képviseelőikhez. Amint a kutatásból kiderült, a jövedelmi, életkori és nemi sajátosságok ugyanis kisebb szerepet játszanak, mint az etnikai hovatartozás.

Varga Bálint

*Az angol *latino* vagy *hispanic* szónak nincs adekvát magyar fordítása, ezért a továbbiakban a latin-amerikai bevándorlókra és leszármazottaikra a cikk eredeti terminológiája szerint *latino*-ként fogunk hivatkozni. Az általában használt magyar terminusok egyike sem írja le pontosan ezt a csoportot. A lehetséges variánsok: latin vagy latinajkú (de az olaszok, franciák is latin nyelven beszélnek), spanyol (nincs benne a brazilai, de benne van a spanyolországi bevándorló). A latin-amerikai bevándorló szintén nem helyes, mert sokan már az Egyesült Államokban születtek és így amerikai állampolgárok.

SZEMLE

*Nemzeti és etnikai kisebbségek története***Kelet-Közép-Európa transznacionális perspektívából.
Stratégiák a globalizáció keltette kihívások értékelésére
a XIX. század végétől napjainkig**

Hadler, Frank – Franke, Sieffi – Hidvégi Mária – Lemmen, Sarah – Mesenhöller, Mathias: East Central Europe in a Transnational Perspective. Strategies to Assess the Challenges of Globalization from the late 19th Century to the Present = Intellectual and Cultural Change in Central and Eastern Europe, 146–161. p.

A lipcsei egyetem Kelet-Európai Történelem és Kultúra Központja (GWZO) Frank Hadler és Matthias Middell vezetésével 2006 januárjától indította útjára a közép-európai térségre jellemző modernitást a transznacionalitás szempontjából újraértékelő kutatási programját. A transznacionális történetírás egy relatíve új megközelítés, amely a globalizáció mint történelmi jelenség vizsgálatát tekinti elsőrendű céljának. A kutatási projekt kiindulópontja, hogy a XIX. század végétől a térségben két, egymással párhuzamos folyamat ment végbe egyre erősödő mértékben: a nemzetépítés mint a makroszintű társadalmi szerveződés domináns formájának elterjedése, illetve a nemzeti(esedett) aktorok közötti kölcsönhatások drámai mértékű növekedése. A projekt előfeltevése szerint a nemzetiesedés (a nemzetállamért folytatott küzdelem korlátozása) és a transznacionalizálódás (a növekvő mértékben összekapcsolódó világ körülhatárolása) egyazon érme két oldalának tekinthető.

A XIX. század végi és XX. századi transznacionalizmus alapvetően négy összetevőből áll: 1. a globalizálódó gazdaságba való fokozódó beágyazódás; 2. a világ különböző kulturális fogalmainak létrehozása és összeegyeztetése a nemzeti piacokkal; 3. jól látható diaszpóracsoportok létrejötte és nemzetiesítő kategóriák fényében való értelmezése; 4. a határok és „határtér” feletti nemzeti és transznacionális igények keltette feszültségek és viták kialakulása. A projekt a fentebbi problémákat egy-egy közép-kelet-európai ország példáján keresztül, interdiszciplináris keretben, de alapvetően történeti megközelítésben vizsgálja négy alprojekt formájában.

Magyarország a globalizálódó gazdaságban – a magyar vállalatok külföldi marketingstratégiái (1867–1948)

A Hídvégi Mária által kutatott alprojekt egyfelől az 1867 és 1948 közötti magyarországi gazdasági és politikai elit által a magyar gazdaságnak a világ gazdaságban elfoglalt helyéről folytatott vitáit elemzi, másfelől négy, Magyarországon – ugyanezen periódusban – piacvezető és még ma is létező, különböző gazdasági területen működő nagyvállalat (a Tungsram, Ganz, Chinoin és Zsolnay Porcelánmanufaktúra) stratégiáit tanulmányozza, amelyek segítségével ezek a nagyvállalatok sikeresen tudtak bekapcsolódni a világpiac vérkeringésébe és ott hosszú távon is képesek voltak megőrizni a pozícióikat. A vizsgálat időintervallumát természetesen vízválasztó jelleggel bontja két részre a történelmi Magyarországot feldaraboló és felmérhetetlen gazdasági károkat okozó trianoni békeszerződés, majd zárja le az államszocialista tervgazdálkodás bevezetésének a kezdete.

A kutatás forrásául két periodikában (a nagy múltú és az MTA által kiadott, majd felügyelt *Közgazdasági Szemlében* és az 1911 és 1948 között az Országos Iparegyesület közlönyeként szolgáló *Magyar Iparban*) megjelent írások, illetve a vizsgált nagyvállalatok irattárából származó (különösen az igazgatótanácsok, valamint az export-, marketing- és kutatórészlegek által előállított) dokumentumok szolgálnak, amelyeket a különböző bankok és gazdasági minisztériumok archívumainak az iratai egészítenek ki.

A forrásokban az alprojekt alapvetően hat fő kérdésre keres választ, nevezetesen: 1. a vállalkozók miként ítélték meg saját helyzetüket a világpiacra és milyen segítséget kértek a magyar gazdaságpolitika irányítóitól annak javítására; 2. milyen forrásokból és hogyan tettek szert a piacaikkal kapcsolatos információkra; 3. milyen stratégiai eladási terveket dolgoztak ki, és milyen szerepet játszott ezekben a vállalati menedzsment; 4. hogyan igazították marketingstratégiáikat a különböző piacok támasztotta követelményekhez és az miben különbözött más országokétól; 5. milyen módon és eszközökkel segítette az állam és a bankok ezen vállalatok külföldi eladási stratégiáit; 6. milyen eredménnyel jártak az alkalmazott stratégiák, hogyan értékelték és alakították át őket a visszajelzések fényében?

Az Európán kívüli világ reprezentációja és a cseh társadalom önmagáról kialakított képe (1890–1938)

A Sarah Lemmen kutatta alprojekt két célt tűz maga elé. Egyfelől annak kérdését vizsgálja, hogy egy nem gyarmatosító nemzet a gyarmattartókhoz képest mennyiben viszonyult másképpen az Európán kívüli világhoz, másfelől pedig, hogy az Európán kívüli világgal kapcsolatosan létrejött

diskurzusoknak a cseh társadalom önképére gyakorolt hatását elemezve milyen tanulságokat lehet leszűrni a globalizálódó világban átalakuló kelet-közép-európai nemzeti identitásokra vonatkoztatva.

Az 1890 és 1938 közötti cseh társadalom életében – a fentebbi alprojekt kronológiájához hasonlóan – szintén az első világháborút követő (nemzet)államalapítás időszaka von éles cezúrát, amely egyben új dimenzióba helyezi a magát korábban a „Habsburg Birodalom indiánjaiként” láttató cseh önképnek az uralkodók-uraltak, civilizáltak-barbárok dichotómiáihoz képest történő öndefiníálását. A kutatás elméleti háttérében azon visszatükröző hatásnak a feltételezése áll, amelyet a kulturális és antropológiai értelemben vett „mássághoz” való viszonyulás gyakorol az adott társadalmak önreprezentációjára. A kutatás kérdésfeltevésai három csomópont köré szerveződnek: 1. az Európán kívüli világgal való kapcsolattartás formái; 2. az Európán kívüli világ reprezentációjának témái és módozatai a nyomtatott médiában; 3. az önreprezentáció és a másik reprezentációjának kölcsönös függése egymástól és annak időbeli változásai (különös tekintettel Csehszlovákia 1918-as megalakulásával bekövetkező alapvető fordulatra és perspektívaváltásra).

A kutatás forrásait az intézményes gyakorlatok és aktorok által létrehozott és írásban publikált anyagok jelentik, kiváltképp három forrástípus: az úti beszámolók, a folyóiratszerűen megjelenő utazási magazinok és kulturális szemlék, valamint az Európán kívüli térségekről szóló hírlapi tudósítások vizsgálata. Az alprojekt emellett külön figyelmet szentel az Európán kívüli térségekkel kulturális, gazdasági vagy tudományos kapcsolatokat ápoló intézmények tanulmányozására is.

A diaszpóra mint erőforrás: az emigráció és a száműzetés fogalma a „Lengyelország” és a világ kapcsolatáról folyó interpretatív küzdelemben (1918–2004)

A közlekedési és kommunikációs eszközök robbanásszerű elterjedése következtében létrejövő tömeges népességmozgások és jól látható diaszpórák közösségek kialakulása a modern, globalizálódó világ egyik leginkább szembevető jellegzetessége. A diaszpóracsoportok és az őket kibocsátó „anyaországok” önképe kölcsönös függésben, kölcsönhatásban és komplex dialógusban van egymással. Ebből az alapállásból kiindulva Mathias Mesenhöller kutatásai a XX. század globalizálódó kontextusában kialakuló nemzetállam talapzatán álló lengyelországi és Lengyelországgal kapcsolatos kulturális és társadalmi-politikai elképzelésekhez kapcsolódó, alapjaiban transznacionális nemzetdiskurzus vizsgálatára irányulnak. Ahelyett, hogy a problémát a megszokott, egymástól jól elkülöníthető kollektív kul-

turális-politikai egységek közötti viszonyrendszer vagy kulturális transzfer és adaptáció relációiban elemezni, inkább a lokálisan elképzelt közösségek (nemzetek) globális viszonyok közé ágyazott létrejöttét és interaktív változásait vizsgálja a világ számos pontján élő és rendkívül heterogén összetételű lengyel diaszpórák és a Lengyelország- és lengyelségprojekt létrehozásában megnyilvánuló dinamikus interakció példáján keresztül.

A kérdésfeltevés alapvetően öt fő problematika köré csoportosul: 1. a lengyelországi tudományos élet és publicisztika által a különböző lengyel diaszpórák iránti figyelem felmérésének a kvantifikálása; 2. néhány kiválasztott diaszpóracsoport reprezentációinak az elemzése (különös tekintettel az egyesült államokbeli, német- és franciaországi diaszpórára); 3. a diaszpóracsoportok mint hivatkozási pontok vizsgálata a lengyel nemzettel és állammal kapcsolatos viták során; 4. Lengyelország és a „lengyelség” kapcsolatba hozásának problémái egyes kulturális kontextusokkal, szemben más, figyelmen kívül hagyott kulturális kontextusokkal; 5. a lengyel emigráncszervezetek által a róluk szóló lengyelországi diskurzusra gyakorolt hatásának a felmérése.

A kutatás terjedelmes forráskorpusza négy fő csoportba sorolható: a külföldi lengyel intézetek által publikált tudományos kiadványoknak, a lengyel média vonatkozó tömegtermékeinek, a különféle lengyel diaszpórába tartozó személyek által jegyzett tudományos írásoknak, valamint egyéb sajtómegnyilvánulásoknak (mint például a Szabad Európa Rádió különféle vonatkozó adásainak) a tanulmányzása.

Az Európai Unió keleti határvidékének transznacionális dinamikája: a 2004-es lengyel-ukrán és az 1990-es német-lengyel határ összehasonlító vizsgálata

Végül a Steffi Franke által kutatott negyedik alprojekt a kizárás és befogadás versengő logikáihoz kötődő politikai és térbeli identitáskonceptiók változásait, valamint az egyszerre nemzeti és nemzetekfeletti határok támasztotta kihívásoknak történő helyi szintű, regionális, nemzeti, nemzetekfeletti vagy nemzetközi szereplői és stratégiai közötti feszültségeket és összefüggéseket veszi górcső alá. Kiindulópontjául az Európai Unió keleti határainak a dinamikus átalakulása szolgál, amelynek során az az 1990 és az Unió keleti kibővítése közötti időben hermetikusan elzárt határvonalból messzemenően integrált határzónává alakult át (többek között a német-lengyel határ esetén), mialatt a régi és az új tagállamok közötti merev határrendszer funkcióját az újonnan csatlakozott tagállamok keleti határai vették át (így a mai lengyel-ukrán is).

A kutatás a lengyel-(kelet)német határ és a lengyel-(szovjet)ukrán határrendszer XX. századi – sok szempontból látványosan asszimetrikus – történetének a felvázolása után a jelenlegi határrendszereket működtető (politikai és intézményi) aktorok strukturális hálóját térképezi fel, és mutatja be különböző térbeli és intézményes szinteken, különös tekintettel az uniós, kormányzati és nem kormányzati szervek tevékenységére. A kutatás forrásbázisát elsősorban olyan politikai természetű dokumentumok, mint különféle stratégiai tervek, politikai deklarációk, projektjavaslatok és -értékelések, másodsorban pedig szakértői jelentések és irányított interjúk jelentik, amelyek mindenekelőtt a határokon átnyúló regionális együttműködésre és a schengeni határőrizettel kapcsolatos infrastrukturális, vízum- és bevándorlási politikára fókuszálnak.

A kutatás az alábbi főbb kérdésekre keres választ: 1. miképpen változott az Európai Unió keleti határának a képe és struktúrája az Unió keleti bővítési folyamata során; 2. ehhez milyen konfliktusok, történelmi konnotációk és jövőbeli kilátások kapcsolódtak; 3. kik vettek részt ezen folyamatban és a különböző regionális, nemzeti és nemzetekfeletti szintek miképpen léptek kapcsolatba egymással, és milyen politikai paradigmákat dolgoztak ki a határok vonatkozásában; 4. a korábbi keleti határral kapcsolatos tapasztalatokat miképpen alkalmazzák az új határok esetében, és milyen értelemben alakult át vagy ismételte önmagát ezen folyamat az új geopolitikai, történelmi, kulturális és területi kontextusok vonatkozásában?

Lajtai L. László

Hogyan írták át a történelmet az ukrán nacionalisták?

Chauvier, Jean-Marie: Comment les nationalistes ukrainiens réécrivent l'histoire – Fallait-il collaborer avec le IIIe Reich? = Le Monde diplomatique, 2007, no. 641. 4-5. p.

A posztkommunista országokban az eszmei csatározások fő kiindulópontja, szovjetellenességük bizonyítékeképpen a náci megszállókkal való együttműködés, a genocídiumban való részvétel igazolása.

Ki ne emlékezne a 2004 végi narancsos forradalomra a kijevi Maidan téren? Ám 2007. május 9-én, a fasizmus feletti győzelem 62. évfordulóján ugyanitt ismét a sarló kalapácsos, vörös zászlók lengenek. A veteránok felvonulását a hangszórókból kíséri az 1941-es felkelés himnusza: „Talpon a hatalmas nép, szembeszáll a sötét fasizmussal, harcba száll, szent harcba.” Ebben a rituális menetben ott van kék-sárga zászlóval Jucsenko, a

Mi Ukrajnánk Párt vezetője és Julia Timosenko is, a narancsos forradalom két vezéralakja. A menet végén pedig a kommunisták vörös, a szocialisták rózsaszín, Janukovics pártja kék-fehér zászlóval. Az ünneplés, a dalok egységesek.

A Nyugat valójában nem tudja, mit jelentett a náci megszállás. Ki tájékoztatta őket az 1941–1943-as tömeges gyilkosságokról? A lakosok által fölégetett falvakról, a három millió kivégzett szovjet hadifogolyról? A partizánháborúról, a Nyugaton eltűnt Vörös Hadseregéről? Csak a nekik idegen szláv érzékenység látják.

Ezen a napon az orosz és az ukrán tévé dokumentumfilmeket játszik a hősekről, a dicsőséges háborúról, a generációkon átnyúló sebekről, az árvaházak lakóiról. De a szovjet korszak tabu témái is előkerülnek: a német fogságból hazatérők, akiket „gyanússá” nyilvánítottak, s továbbküldtek a gulagra, egyes „áruló” népcsoportok deportálásáról is szó esik. Május 17-én Kijevben hivatalos requiemet tartanak a Krímbe száműzött tatárok emlékére. Megemlékeznek Ukrajnában a Babij Jarról is (1941 szeptemberének végén 33 ezer kijevi és környékbeli zsidót lőttek le a nácik, később, októberben még vagy 3000-et, és máig vitatott, hány volt köztük a cigány vagy „csak” ellenálló. A megbékélés egyfelől a Shoah, más felől az ukrán hazafiak kivégzésének elismerésével látszik elérhetőnek. Azonban ezen a május 9-én szélsőségesek elterjesztik, hogy Babij Jar „zsidó kitaláció” volt).

Ezen a május 9-én Jusczenko a szovjet veteránok arcába vágta az ukrán nacionalisták szervezetének rehabilitálását (OUN), továbbá az Ukrán Felkelők Hadseregét (UPA) is, akik közel álltak a görögkatolikus (unitus) egyházhoz – utóbbiakat 2002 óta hivatalosan is elismerik némi orosz, lengyel és zsidó tiltakozás ellenére. Jusczenko azonban a múltban szétszakított „nemzeti egység” mielőbbi helyreállításával érvel.

Július 17-én nagy pompával ünnepelték meg több városban is Roman Sukevics, ukrán felkelő vezér századik születésnapját, megfélekezve arról, hogy 1941-42-ben egyik vezére volt a Wehrmacht Nachtigall egységének Másik újonnan ünnepelt személy Simon Petliura, antibosevista nemzeti vezető, aki részt vett a kijevi fegyverraktár ellen 1918 februárjában kirobbantott munkásfelkelésben. 1926-ban egy úgynevezett „zsidó terrorista” ölte meg. Szülővárosában hamarosan szobrot állítottak neki. A kérdés egyre nyilvánvalóbb: lehet-e egyenlőségjelet tenni a sztálini elnyomás és a zsidóirtás közé?

Galíciában még erősebb a múltidézés. A Himmler-féle SS-hez tartozó, ma inkább „Első Ukrán Nemzeti Hadsereg Divíziója” néven emlegetett harcosok veteránjai ma már éppúgy nyugdíjban részesülnek, mint a Vörös Hadseregben harcolók, vagy az Ukrán Felkelő Hadsereg egykori tag-

jai. Még jó, hogy a kormány betiltotta Kijevben az április 28-ára tervezett SS-felvonulást...

A történelem „újraírása” azonban úgymond zavartalanul folyik. A legendás ukrán nacionalista, Sztjepán Banderát ma úgy értékelik, mint aki három frontos harcot vívott: a nácik, a szovjetek és a lengyelek ellen. Először a III. Birodalommal kötött szövetséget. Jobban szeretett volna egy német protektorátust, semmint megszállt területen élni. Példának ott volt Vichy Franciaország, Szlovákia vagy Horvátország.

A ’nemzeti megbékélés’ témáját könnyű szóba hozni a tegnapi ellenségek között. Az Ukrán Felkelő Hadsereg utolsó kapitánya, Vaszilij Kuk például megbékéltségre valló beszédet tartott a Győzelem napján, hangsúlyozva, hogy nemcsak a Vörös Hadsereg harcolt a fasiszmus ellen. A cikk francia szerzője szerint viszont a történészek feladata lesz helyére tenni Kuk olyan további kijelentéseit, mint hogy soha nem harcoltak az ukrán nép vagy a Vörös Hadsereg, kizárólag az NKVD és a fasiszták ellen. Kukot egyébként szovjetellenes partizánnak tartották 1954-ig, majd bebörtönözték 1960-ig. Ezután a KGB felügyelete alatt dolgozhatott az Ukrán Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében, ahonnan 1972-ben elbocsátották. Ma nyugdíjas, és emlékiratait írja.

Ha Juscenko egyenlőségelet akar tenni a kommunizmus és a nácizmus közé, akkor még elég sok munkája lesz. 2006-ban a Rada az „ukrán nép kiirtása” (Holodomor) címen törvényt alkotott az 1932-1933-as éhínségről, az ország keleti feléből származó képviselők nagy részének tiltakozása ellenére.

Több tízezer, szovjetek által kivégzett, és elföldelt áldozatot találtak a Bikivnya erdőben, nem messze Kijevtől. A kijevi Memorial egyesület az 1937–1938-as „kommunista terror áldozatainak emlékére” ünnepséget kezdeményezett 2007. május 20-ára. Egy évvel korábban Juscenko úgy nyilatkozott, hogy a Bikivnyában történekről ugyanúgy kellene megemlékezni, mint az Auschwitzban, Buchenwaldban és Dachauban zajlott eseményekről. Moszkva „bántónak és provokálónak” minősítette a zsidóírtás és a sztálinizmus közé ily módon kitett egyenlőségelet. Izrael is fölemelte hangját, először is a Holodomor ellen, kiemelve, hogy a kollektivizálás ukrainai levezenylője, Lazar Kaganovics maga is zsidó volt, de a kampány antiszemita jellege ellen is tiltakozását fejezte ki.

A sokkoló antiszemita kiadványok, zsidóellenes pamfletek kijevi kiadójának hivatalos engedélye van ezek megjelentetésére. Az oktatási intézményeket, egyetemeket behálózó szervezetüknek, a MAUP-nak az igazgatója Georgij Scsekin.

Az Észtországtól Lengyelországon át Magyarorszáig hullámzó kampány, amely a nácizmus alól felszabadító szovjet katonáknak állított em-

lékművek ellen irányul, Lemberget is elérte. Május 12-13. éjszakáján egy emlékművet és szovjet katonák sírját támadták meg. Ugyancsak 2007 tavaszán több zsidó síremléket és egy zsinagógát is vandál támadások érték. A szovjet katonák emlékművei ellen leginkább a nacionalista Szabadság Párt küzd; ők a „moszkoviták és a juppik” ellenségei is egyúttal; zászlójuk, a kalapácsot keresztező 'N' betűvel erősen emlékeztet egy szvasztikára.

A revizionisták úgy döntöttek, hogy több önkormányzat, így a lemerbergi is jelentse be a szovjet emlékművek lebontását. „Egész Ukrajnát meg kell tisztítani” – követelik a legelszántabbak. A felfegyverzett szélsőséges csoportok egyik ismert vezetője amiatt nyugtalankodik, hogy orosz tankok két nap alatt ellephetik az egész országot.

Kisebbségben vannak, megosztottak és mégsem elszigeteltek a radikális mozgalmak. Elképzeléseik át- meg átjárják a nemzeti demokratákat, liberálisokat, környezetvédőket. De még mindig parlamenti tag a megszelídült Ukrán Kommunista Párt vezetője, Pjotr Simonenyko, aki nap mint nap az „alkotmányos jogok” ügyében folytat megbeszéléseket a többi párt tagjaival.

A nyári melegben az utca emberének az a véleménye, hogy „a két elit tábor az üzemek és a piac felosztásáért küzdenek”. Közben a 2007-es választási kampányban a védelmi miniszter, a Mi Ukrajnánk Pártjának egyik vezéralakja, Anatol Hritsenko a NATO-tagság mellett áll ki. Nem mellesleg Kanada és Észtország is szívesen támogatná az ukrán ellenőrzést a Fekete-tenger vizein. Az emberek mindenütt szabadságról és Európáról álmodoznak. De egyikük oroszajkú, és nem zavarja az orosz jelenlét, másikkuk pedig erősebben kötődik az etnikumához, és szeretne határozottabban kötődni Lengyelországhoz, és az Egyesült Államokhoz. Sőt, az ENSZ-szel is szorosabbra fűznék a kapcsolatokat, hiszen 1945 után minden külkapcsolatuk az antibolsevista szervezetekre korlátozódott.

Az etnikai-nemzeti gondolat átadásában a tengeren túli ukrán diaszpórának meghatározó szerepe volt. 1943–1944-ben, sokszor a kommunisták elől menekülve meg sem álltak Kanadáig, Ausztráliáig vagy az Egyesült Államokig. Gyermekük tartották magasra a zászlót a Szovjetunió bukásáig. A Szabad Európa Rádió és a Szabadság Rádió hullámhosszán tartották ébren a nemzeti eszmét, ma pedig amerikai és kanadai alapítványok támogatásával az interneten élesztgetik az elfelejtett nemzeti ideológiát.

A CIA szerint a történet egyetlen rövid mondatban foglalható össze: „*A második világháborúban a német és a szovjet hadsereg 7-8 millió halottat produkált.*” Semmi nem különbözteti meg tehát többé a náci agresszoroktól és népirtóktól a szovjet (főként ukrainai) ellenállókat, és a többi ismert európai ellenállót sem ebben a megközelítésben. (Az idézet a CIA hivatalos honlapján olvasható.)

Egy ukrainai demokrata újságíró, Irina Csubatyenko sajnálkozását fejezi ki, hogy a megszállókkal szemben történt felszabadítást ma már kizárólag az amerikaiak és a britek érdemeként tüntetik föl. Elmondja, hogy például az ő nagyapja volt német és volt orosz táborokban is, de számára sosem volt kérdés, hogy ki az ellenség.

Az Ukrán Nacionalisták Szervezete, a náci Németország és a genocídium = J.-M. C.: *L'OUN, l'Allemagne nazie et le génocide, Le Monde diplomatique, ua., 5. p.*

Az újabb levéltári kutatások a helyi nacionalista - balti és ukrán -, korábban a szovjet rendszerben szégyenletesnek tartott ellenállás tényeit is feltárják

Az I. világháború után Ukrajna középső és keleti része a Szovjetunióhoz, Galícia és Volhinia Lengyelországhoz, Bukovina Romániához, Ruténia vagyis Kárpátalja pedig Csehszlovákiához került. Kelet-Galíciában, a lengyel uralom alatt és ellen alakult meg az Ukrán Fegyveres Szervezet 1920-ban, majd az Ukrán Nacionalisták Szervezete 1929-ben. Alapítójuk Evhen Konovalcsev és társa, Simon Petliura 1922-től kapcsolatban álltak Hitlerrel. Ideológusuk, Dmitri Dontsov szembeállította Ukrajna európai jellegét Oroszország ázsiai karakterével.

A náci stratégia, Alfred Rosenberg és vele együtt az Abwehr, 1933-tól támogatta az Ukrán Nacionalisták Szervezetét. 1938-ban Konovalcsevet megölte egy szovjet ügynök. Őt Andrej Melnyik követte, akit az unitus metropolita, Andrij Sepcsek támogatott „lelkileg”. A radikális Sztjepán Bandera 1940-ben két Wehrmacht zászlóaljat szervezett, a Nachtigallt, és a Rolandot, amelyek részt vettek a Szovjetunió elleni agresszióban, 1941. június 22-étől kezdődően.

Berlin úgy gondolta, hogy a judeo-bolsevistákat mintegy spontán megölik a helyi lakosok, Lembergben, a július 25-i embervadászatot „Petliura napjának” nevezték el. Ez nem volt más, mint bosszú az NKVD által kivégzett foglyokért. Valójában a gyors, náci kivégző osztagok működtek itt is közre. Július-augusztusban Berlin elrendelte, hogy célzottan, és válogatás nélkül semmisítsék meg a zsidókat. Ion Antonescu román diktátor csapatai (sic!) a déli vágóhídon vállalták ezt (lásd pl. Odessza), „a magyar diktátor, Horthy Miklós csapatai pedig a kárpátaljai ukrán zsidóságot vitték Kamenetz-Podolskba, hogy ott kivégezzék őket” - (mint látjuk, az eredeti cikk szerzője itt egy kevesek által ismert eseményt emleget. Lehet, hogy a Randolph L. Braham által másutt említett, „Magyarországról kitelepített [ún. hontalan] zsidók”-ról van itt szó?).). 1942-re, fél évvel a Wehrmacht-nak a Szovjetunióba lépését követően 900 ezer zsidóval végeztek.

1941. június 30-án az ukrán nacionalisták kikiáltották az ukrán államot, amelyet Jaroslav Stecko irányított. De Berlin visszautasította az új államot, és internálta Banderát meg Steckót.

A náci keleti terv (Ostplan) szerint 30 millió szovjetnek meg kellett volna halnia, másik 30 milliót pedig Keletre telepítettek volna, hogy helyüket átvegyék a 'nordikus faj' telepesei. A Vörös Hadsereg azonban megállította a német offenzívát Moszkvánál, 1941. december 7-én.

Melnyik kollaborált a berlini hatalommal, és így próbált meg függetlenségi politikát folytatni. 1944-ben azonban bebörtönözték. Az ukrán nacionalisták története 1942-től eléggé változatos: többfrontos harcot vívtak. A részletek azonban még megírásra várnak.

1944 szeptemberében Banderát és Steckót szabadon engedték, hogy hozzanak létre egy Ukrán Nemzeti Tanácsot, amelyet a nácik ellenőriztek volna, s amely feladatot a felkértek végül is visszautasítottak. A háború hamarosan véget ért, ekkor az ukrán SS Nagy-Britannián át elhagyta a kontinenst, hogy Észak-Amerikában találjon menedéket.

Eközben a Vörös Hadsereg döntő győzelmet aratott a németek fölött, és Ukrajnában legalább 200 ezer partizán vett részt a felszabadító harcokban.

Kakasy Judit

A balti-német lakosság áttelepítése (1939/41) – civil önéletrajzok tükrében

Saagpakk, Maris: Die Umsiedlung in deutschbaltischen Autobiographien. = Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. Jg. 2007. No. 1. 50-67. p.

A történeti feldolgozás hézagait segít pótolni a szerző vállalkozása a XX. századi balti-német privát önéletrajzok, visszaemlékezések feltárására, amelyből először ad ízelítőt az itt ismertetett közlemény. A zömmel kéziratos formában fennmaradt önéletrajzok az észt- és lettországi németiség kései, lezáró időszakát idézik, amely a Molotov-Ribbentropp-paktum (1939. augusztus 23.) titkos záradéka alapján napirendre került kivonással ért véget. A balti-németek már közvetlenül az első világháború után, a független észt és lett állam létrejöttével megéltek egy nehéz váltást, amikor a régió nagy múltú, domináns gazdasági, politikai és kulturális (demográfiai többséget soha nem képviselő) elitjéből egyszerű etnikai kisebbség lett. A folyóiratközlemény kereteiben az exodus-téma kerül előtérbe.

Lengyelország német megtámadásával 1939. szeptember 1-jén kezdetét veszi a második világháború. Szeptember-október fordulóján Németország megállapodik Észtországgal és Lettországgal a német lakosság kivonásáról, és erre vonatkozó, elterelő indoklást tartalmazó felhívást intéz a lakossághoz („a Führer hív...”). A felhívás a maga szóvirágaival itt is, mint ugyanebben az időben Galíciában, Besszarábiában stb., lényegében nemzetegyesítést, új népiségi feladatokra szóló elvárást emleget. Valamivel több mint 100 ezer személy indul útnak. Jó negyedrészüket egyébként nem is német, vagy addig nem vallotta magát annak; bizonyára a befejezett asszimilációt képviselő hányadról volt szó. 1941-ben az első lehetőséggel nem élő 11 ezer személy kimentésére is sor kerül, miután a Szovjetunióval harcba lépő Németország bevette a területeket. 1939-ben rövid néhány nap áll rendelkezésre a felhívás kibocsátásától az indulásig, attól is függően, hogy a távolabb eső vidékeket mikorra ért el a felhívás. Hajók várják a házat, földet, ingóságait nagy részét hátrahagyó kitelepülőket a kikötőkben, és a Warthegau nevű lengyel foglalási zóna irányába szállítják őket. Itt, valami jobbra várva (csak sejtetik velük, hogy „a győzelem után” a keleti hódítási területek új kolonizálásában lenne szerepük), ideiglenes táborokban kell eltölteniük éveket, míg az ellenkező irányba forduló front elől tovább nem kell menekülniük Németország belső határai mögé, ahol a háború befejezése után találnak, szükségképpen szétszóródva, végleges letelepedést.

Az életrajzok körülbelül az 1880 és 1920 között született évjáratok tollából íródtak, kinek-kinek az életidejében, nagyjából az 1980-as évekkel bezárólag. Az idősebb korosztályok általában a két világháború közötti időszak tapasztalatáról is beszámolnak (birtok-kisajátítások, hivatalnok-cserék, ingatlanszerzés korlátozása stb.), a számvetések súlypontjába azonban részükről is a nekilódult háborús események közepette váratlan módon napirendre került lakosságkivonás kaotikus napjainak traumája és a rákövetkező bizonytalan évek csüggedése áll. A tárgyalt műfaji körben íródott beszámolók dokumentumértékét természetesen nem az eseménytörténeti vonatkozások, hanem a sorsfordulókkal és elsősorban is az exodusz traumájával, az otthon, a szülőtáj és az évszázados beidegződésekkel otthonos életkörnyezet elvesztésével történő számvetés adja. Az idősebb korosztályok szinte az „Éden elvesztéseként” idézik az evakuációt. Az első háború után hátrébb sorolt, végeredményben sértett balti németiség magas hányada tulajdonképp rokonszenvezett a határokon túli néptársak sorsáért síkra szálló náci Németországgal, titokban a pozíciói visszanyerését is remélte Hitlertől; a fiatalság ráállt a nemzetiszocialista „ébredés” hullámhosszára, az átmeneti intézkedésnek gondolt evakuációt pedig, bár furcsállva és félelmek között, de ellenvetés nélkül fogadta el. A kivonással való külsődle-

ges azonosulás kincstári optimizmusát sugározták az 1942-ben *Der Führer ruft* címmel kiadott gyűjtemény megrendelésre készült „vallomásai”. Németország végső veresége, a háborús bűnök és a kalandorpolitika később feltáruló hátrányainak ismeretében differenciálódik a kép a sorsszerű tragédia fájdalma és a megcsalás haragja között. A szovjet állam egykorú és későbbi viselt dolgainak lelepleződése nyomán számosan felismerték azt is, hogy 1939/41-ben valójában nem lehetett volna más választás, mint az elköltözés – Szibéria helyett, azaz, hogy a balti-német létezés még sokkal tragikusabb véget érhetett volna. A kivonulásba való gyors beletörődést és a csatlakozás fegyelmetezett készségét tudat alatt valójában a bolsevizmustól való félelem motiválta elsősorban. Az elemző reflexiók eltérő irányaitól függetlenül az életrajzok szövegén egységesen vonul végig 1939-es kollektív kivonulás elementáris fájdalma, amelyben az életek az azt megelőző „boldog” és az utána következő, gyötrellemmel telt, később rezignált szakaszra választódnak szét.

Komáromi Sándor

REGIO 2008. 2. szám

KOSZOVÓ: ELEMZÉSEK ÉS DOKUMENTUMOK

Szilágyi Imre: Szerbia viszonya a Koszovó-problémához

Halász Iván: A koszovói békeépítés a hasonló válságkezelő akciók kontextusában

Szemlér Tamás: Koszovó: független állam, életképes gazdaság?

Juhász Adrienn Lilla: Versengő etnopolitikák és megosztás Koszovóban

Dobos Edgár: A kormányzás kategóriáitól az etnicizált konfliktusig – a közösségi határvonalak újrarajzolása Koszovóban

Koszovó jogi státusza (Sulyok Gábor)

ENSZ BT 1244 (1999) számú határozat

Átfogó javaslat Koszovó státuszának rendezésére (részletek)

Koszovói Függetlenségi Nyilatkozat

A Koszovói Köztársaság Alkotmánya (részletek)

KISEBBSÉGI OKTATÁSFINANSZÍROZÁS: ROMÁNIA ÉS SZERBIA

Márton János: A romániai közoktatás finanszírozása és kisebbségi vetületei

Rác Livia: A vajdasági (szerbiai) közoktatás finanszírozása és kisebbségi vetületei

MŰHELY

Zahorán Csaba: Belvárosi perifériák avagy barangolások a Ceaușescu utáni Bukarestben

SZEMLE

Kiss Balázs – Varga Bálint: Apró lépések a pozitívizmus után. Történetírás az átalakuló Közép-Európában

(Sorin Antohi – Balázs Trencsényi – Péter Apor (szerk.): Narratives Unbound. Historical studies in post-communist Eastern Europe)

Lőrincz D. József: A kolozsvári magyarok társadalma (Brubaker, Rogers – Feischmidt, Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town)

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A kéziratot – lehetőleg – e-mailben kérjük, legalább Word 6.0 formátumban juttassák el a szerkesztőség címére (cholnoky@mol.gov.hu)

Szöveggközi illusztrációként a kézirathoz fekete-fehér fényképet, grafikont, ábrát, táblázatot stb. külön fájlban lehet mellékelni. Ez esetben kérjük, hogy a képaláírás pontos szövegét is szíveskedjenek megfogalmazni.

A szöveggközi kiemeléseket a szerző a kéziratban *kurzíválva* jelezzé, a jegyzeteket lábjegyzet formájában helyezze el, a kézirat lapjait folyamatosan, arab számokkal számozza.

A jegyzetapparátusban a szerző a hivatkozott mű szerzőjét normál álló betűkkel, a hivatkozott mű címét (folyóirat, tanulmánykötet esetén annak címét) *kurzíválva* emelje ki, és pontosan tüntesse fel a hivatkozott bibliográfiai adatokat.

A tanulmányok terjedelme lehetőleg ne haladja meg az egy szerzői ívet (40 ezer „n”), a kiemelt recenzióké, kritikáké a 15 ezer „n”-et; a Szemle rovatban közölt referátumoké a 10 ezer „n”-et.

A tanulmányokhoz kérünk 5-6 soros magyar és lehetőleg angol nyelvű rezümét, valamint címfordítást mellékelni. A Szemle rovatban közölt írások bibliográfiai leírása:

Szerző (vezetéknév, vessző utónév): cím, alcím = forrás (általában folyóiratcím), évfolyam, év, szám, lapszám (től – ig).

Levéltári anyag esetén: a levéltár megnevezése, az irat megnevezése, dátuma, lelőhelye, jelzete. Az irat többszöri megjelölése esetén: a levéltár rövidített jelölése (pl. MOL), az irat jelzete (pl. Belügy-minisztérium Elnöki iratok: XIX-B-1-r).

A kéziratok leadási határideje: a negyedév első hónapjának vége. A tanulmányokat a szerkesztőbizottság tagjai vagy más szakemberek lektorálják, a közlésről – e vélemények alapján – a főszerkesztő dönt.

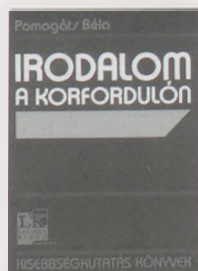
Jelen felhívást a Kisebbségkutatás folyóirat honlapján:
<http://www.hhrf.org/kisebbsegkutatasi>
is közzétesszük.

Doncsev T.-Szőke L.
(szerk.):
A keleti kereszténység
Magyarországon

Budapest, 2007. 309 p.

3600 Ft

Pomogáts Béla:
Irodalom a korfordulón

Budapest, 2007. 303 p.

2800 Ft

Pomogáts Béla (szerk.):
Dsida Jenő emlékkönyv

Budapest, 2007. 377 p.

3800 Ft

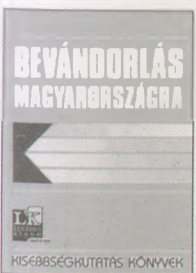

Szesztay Ádám (szerk.):
Együtt.

Az 1956-os forradalom és
a határon túli magyarok

Budapest, 2006. 245 p.

3200 Ft

Tóth Pál Péter (szerk.):
Bevándorlás
Magyarországra

Budapest, 2006. 364 p.

2800 Ft

Stark Tamás:
Magyar foglyok a
Szovjetunióban

Budapest, 2006. 259 p.

3200 Ft

Előkészületben:

Fazekas Csaba: Deák Ferenc egyházpolitikája a reformkorban

Kulcsár Péter: Humanista történetírás Magyarországon

Peti Lehel: Vallás és modernizáció a moldvai csángó falvakban

KISEBBSÉGGUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

1100 Ft

TANULMÁNYOK

Magyarországi nemzetiségpolitika különböző aspektusai az 1960-as és 1970-es években

Imre Anna: Integráció a nemzetiségi oktatásban és a településpolitikában

Majtényi György: Állami romapolitikák

Dobos Balázs: Nyitás vagy visszarendeződés? Az 1968-as párthatározat és következményei.

Pomogáts Béla hozzászólása az "Impériumváltás 90 éve a Kárpát-medencében" című tematikus szám tanulmányaihoz

SZEMLE

Mi korlátozta az EU hatását a kisebbségi jogok kérdésében a társuló országokban? (Rechel, B.)

* * *

Kizáró kilépési- és belépési ellenőrzés: román és moldáv bevándorlók az Európai Unióban (Curic, I.)

* * *

Ukrajna: tanulmányok, amelyek más posztkommunista átmenetektől vonhatók le (Riachuk, M.)

* * *

A balti államok, Oroszország és az EU (Kempe, I.)

* * *

Magyarellenes érzelmek a nacionalista román médiában (Stewart, J.)

* * *

Migrációs hullámok a Vajdaság területén 1919 és 1948 között (Bjeljac, Z. - Lukic, V.)

* * *

A nép, nemzet, nemzetiség, kisebbség ... A magyarországi németiség státuskérdése a két háború között (Swanson, J. C.)